

E. HIIE

nallist kolmeni

N_A

A-30095

E. HIIE

NULLIST KOLMENI

KIRJASTUS „VALGUS”
TALLINN 1969

37N
H55

Illustreerinud H. Jõerüüt.
Kunstiliselt kujundanud T. Aru.

Pedagoogikakandidaat Eha Hiie käsitleb oma raamatus imiku ja väikelapse kasvatamist, lähtudes põhimõttest: kergem on algusest peale õigesti kasvatada kui hiljem kasvatusvigu parandada. Lapsevanemad leiavad teosest asjalikke nõuandeid ja elulisi näiteid lapse füüsilise ning vaimse arendamise kohta.

N

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
128 014

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

6—4—2
91—69

Saateks

... Mulle meenub praegu kuristik mägedes. Mööda sügavat sāngi voolab lauldes oja, mis on kaljudesse kätketud ja nähtamatu. Olen nagu see kuristik; tunnen endas seda väikest oja; nagu kalju olen andnud temale oma keha, kuni ta rajab endale tee päevavalgusse.

(Gabriela Mistral. Emade poeemid.)

Inimestevahelistest suhetest kõige sügavam ja püsivam on vanemate armastus oma lapse vastu. Palju rõõmu valmistab juba lapse olemasolu. Eriti suurt heameelt tunnevad vanemad lapse arenemisest, tema saavutustest. See, milliseks laps kasvab, kas temast kujuneb terve ja tubli inimene või muutub esialgne ema- ja isarõõm ahastuseks lapse nurjunud elu pärast ja häbiks ühiskonna ees, oleneb eelkõige vanemaist endist.

Last ilmale tuua suudab iga terve naine. Lapse kasvatamine on sootuks raskem ja keerukam ülesanne, millega paraku mitte iga vanem hästi toime ei tule. Selle ülesande täitmiseks ei piisa lapse hellast hoidmisest ja armastamisest, vaid on vaja omandada rohkesti teadmisi ja neid lapse hooldamisel ning kasvatamisel järjekindlalt rakendada.

Pahatihti piirduakse lapse esimestel eluaastatel ainult tema tervise eest hoolitsemisega; kasvatamine unustatakse sootuks. Ometi on lapse arengus kolm esimest eluaastat otsustava tähtsusega. Sel perioodil kasvab ja areneb ta kõige kiiremini. Abitust vastsündinust kujuneb kõndiv, mõtlelev ja kõnelev olend. Kujunevad välja tema tunnete põhi-

kude ja iseloomu arenemise põhisuunad, mis on aluseks kogu edaspidisele kasvatusesele.

Varajases lapseas tehtud kasvatusvigade tagajärjed on kaugemale ulatuvad, kui osatakse arvata. Kaasaja psühholoogia ja psühhiaatria andmeil võivad siit alguse saada hilisemad tõsised kasvatusraskused. Paljude psüühiliste häiretegi algpõhjusi tuleb siit otsida. Käesolevas raamatus püütakse teritada vanemate silma võimalike karide ja komistuskivide suhtes ning antakse näpunäiteid põhimõttel: algusest peale õigesti kasvatada on kergem, kui hiljem varasemaid vigu parandada.

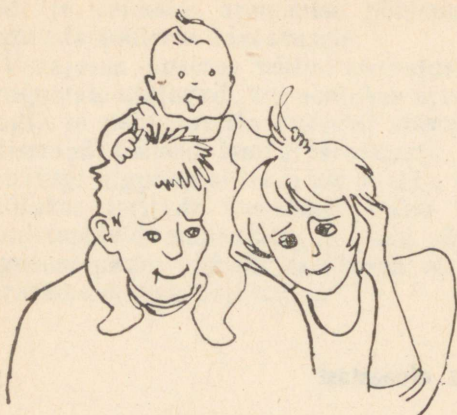
Kasvatus algab esimesest eluaastast

Inimese kasvamine ja väljakujunemine on keeruline protsess, mis algab juba varajasesst lapseeas. Kuigi laps sünnib mannetumana mistahes muust elusolendist, on tal eeldused kõige kõrgemale arenemisastmele jõudmiseks.

Lapse arenemine oleneb ühelt poolt teatavaist sünnipä-rastest eeldustest ja teiselt poolt ümbruse mõjudest, kasvami-se tingimustest. Kõigil lastel pole närvisüsteem, meele-elundid ja luustik sünnipäraselt ühesugused; igal lapsel erinevad need suuremal või vähemal määral. Sellel tõsi-asjal on suur — kuid mitte ainuvalitsev — mõju lapse are-nemisele. Selles, missuguseks laps kasvab, etendavad olu-list osa ümbruskond ja kasvatus. Vaadeldagu andmeid loo-made hulgas üleskasvanud laste kohta. Kõikidest teadlaste poolt kirjeldatud sellekohastest juhtumitest ilmneb, et väl-jaspool inimühiskonda üleskasvanud lastel pole inimlikke omadusi. Laps võib õppida mõtlema ja rääkima ainult mõt-levate ja rääkivate inimestega otseselt kokku puutudes.

Kõige soodsamaks välismõjude vastuvõtu perioodiks pee-takse esimest viit eluaastat. Mida vanem on inimene, seda konservatiivsem ja raskemini kasvatatav ta on.

Esimeste eluaastate jooksul kasvab lapse kogu organism kiiresti ja tema neuro-psüühiline arenemine on intensiivne. Varajases lapseeas omandatud oskused on aluseks edaspi-disele arengule; paljud selles eas väljakujunenud harjumused ja suhted jäävad kindlalt püsima ning kujundavad ise-loomu. Seepärast on varaealise lapse õigel füüsilisel ja vaimsel arenemisel suur osatähtsus isiksuse edasiseks kujundamiseks.

Lapse elus, tema tegevuses ja käitumises ei toimu midagi juhuslikult ja iseendast. Tema hea või halb suhtumine, poolehoid või vastumeelsus, tahtmine või mittetahtmine, *iga lapse toiming on alati mingi välise või sisemise mõjuri tagajärg. Midagi ei toimu ilma põhjusega.* Seepärast on ülimalt oluline, et lapsele osaks saavad mõjud oleksid õige suunitlusega ja vastavuses tema ealiste iseärasustega. Kui pannakse rõhku ainult lapse toitmisele ja puhtusele, temaga aga ei tegelda, jääb lapse areng normaalsest maha. Imik, kes lamab päevade viisi mähitult, ilma tegevuseta, uute muljeteta, hakkab pead kandma, end küljelt küljele pöörama ja kõndima hilinemisega; kui last kõnetatakse harva, toimub rääkima õppimine aeglaselt jne. Lapse igakülgse füüsilise ja vaimse arenemise vajalikuks eelduseks on *kogu tema elutegevuse õige suund ja organiseeritus.*

Kasvatus algab esimesest eluaastast, esimesest elupäevast. See paneb teile, emad ja isad, suure vastutuse, nõuab head tahet, kannatlikkust ja vajalikul määral teadmisi ning oskusi.

Suur armastus oma laste vastu iseloomustab tavaliselt kõiki emasid ja isasid. *Ainult armastusest aga lapse kasvatamiseks ei piisa, armastus ei suuda asendada teadmisi.* Last hellalt armastavad vanemad teevad lapse kasvatamisel teadmatusest sageli ränki vigu, mis jätavad jäljelapse kogu edaspidisele saatusel.

Tervishoiu- ja kasvatusküsimustes asjatundmatute vanemate armastus avaldub pahatihti lapse *liigeses hoidmises ja toitmises*. Lapsele antakse võimalikult rohkesti süüa, kõike, mida laps vastu võtab; eriti väärtuslikeks peetakse magusaid ja rasvaseid toite. Vanematel on hea meel, kui nende laps on paks, nad räägivad tuttavatele uhkusega imiku erakordselt suurest kehakaalust, sellele aga ei oska tähelepanu pöörata, et laps on loid ning ei suuda näiteks üheksakuuselt veel roomata ega toe najal seista.

On vanemaid, kes pimedast *armastusest lähevad äärmuseni* ja püüavad täita kõiki lapse soove. Nad ei talu imiku virisemist, võtavad ta kohe sülle ja hakkavad teda kussutama ning kiigutama. Arvatakse ekslikult, et siis, kui laps on juba suurem, jääb tema iseloomu painutamiseks ja kujundamiseks küllalt aega. Need vanemad ei tule hiljem oma hoolealusega toime. Siis imestatakse, miks on laps nii isekas: ei allu korraldustele, valib toite, ei kuula keeldu ega käsku, ei jää õigel ajal magama, hoiab kõik mänguasjad ja maiustused endale ega jaga neid teiste lastega.

Ei tohi unustada, et *varajases lapseas rajatakse inimese tundeelu ja käitumise alused*. Liigne järeleandlikkus kasvatab hellitatud lapsi. Hellitatud lapsel, keda ei pidurdata milleski, kujuneb tahtejõuetu egoistlik iseloom. Selline väike egoist ei leia seltsi ka omaealiste hulgast, sest ta pole harjunud milleski teisi arvestama.

Mõnes teises perekonnas koheldakse lapsi liiga *karmilt*. Kogu kasvatus põhineb karistushirmul. Sel juhul võib laps käituda küll eeskujulikult, kuid kadunud on rõõmus usalduslikkus ja loomulik elavus. Sage pealekäratamine, alatine keelamine mõjub kahjulikult lapse närvisüsteemile, riisub temalt julguse, lämmatab teotahte. Liigne karmus tekitab trotsi ja umbusku.

Parandamatuid jälgi lapse iseloomu võib jätta *vanemate järelemõtlematu käitumine*. Kui vanematel puuduvad üksmeel, kannatlik ja järjekindel nõudlikkus ning sihikindlus, juhtub harilikult nii, et mida lapsele täna lubatakse, seda homme keelatakse; mida isa keelab, seda ema lubab jne. Kui vanemad käituvad oma tujude kohaselt, võib hellitamine vahelduda ootamatu pealekarjumise ja põhjendamata kärkimisega. Sageli ei peeta kinni kindlast korrast: kord süüakse õigeaegselt, kord suure hilinemisega; kord pannakse lapsed magama enne uneaega, sest ema peab välja minema, kord on nad poole ööni üleval, sest külalistele

meeldib nendega tegelda. Sellisel juhul ei kujune lastel õiget elurütmi. Laps muutub tujukaks, tõrksaks ja distsiplineerimatuks. Nende häirete kõrvaldamiseks peavad vanemad õppima eelkõige enesevalitsemist.

Kasvatuse põhialused rajatakse enne 5. eluaastat. Suurema lapse puhul tuleb arvestada seda, milliseks ta juba on kujunenud, missuguseid mõjutusi tal varem on tulnud vastu võtta. *Algusest peale õigesti kasvatada on siiski lihtsam kui hiljem varasemaid vigu parandada.*

Lapse arenemine toimub vastuoludes. Oleks ebaõige kujutada lapse kasvamist rahuliku ühtlase vooluna, milles ei teki takistusi. Vastupidi, lapse arenemine kujutab endast mitmesuunaliste jõudude vastastikust võitlust. Lapse eluenergia, mis avaldub vajadustes, soovides ja püüetes, põrkab paljudele raskustele ja vastupanudele. Vajadused ja soovid ise on sageli täiesti vastandlikud. Näiteks tekivad vastuolud lapse ja teda ümbritsevate esemete ning inimeste vahel. Laps näeb midagi ja sünnipärase, tingimatu refleksi toimel tahab seda haarata, suhu toppida, s. o. seda tundma õppida, või laps püüab minna õue, täiskasvanud astuvad sageli vahele, ei luba; ta proovib tõusta või nihutada mõnd rasket eset, kuid see «hakkab vastu» jne.

Eriti tugevad on vastuolud uute ja vanade käitumisviiside ning harjumuste vahel. Õrnad tundmused on vastuolus viha ja ägedusega, uudishimu hirmuga (ühelt poolt tahtmine talitada küll käsu kohaselt, kuid teiselt poolt siiski teha seda, mis on keelatud). Vastuolud on paratamatud, ilma nendeta ei olekski arengut. Kuid need peavad *tekkima ja lahenema*, mitte osutama lastele ületamatuks. *Mõõdukate raskuste võitmise teel kasvab lapse iseloom.*

Õige kasvatusega võib saavutada väga palju igasuguste laste juures. I. P. Pavlov ütleb: «Miski ei jää liikumatuks, järeleandmatuks, kõik on alati saavutatav, paremaks muudetav, kui aga ainult täidetaks vastavaid tingimusi.» See tõdemus kinnitab kasvatuse tohutuid võimalusi. On vaja ainult rakendada õigeid kasvatusvõtteid ja tunda lapse närvisüsteemi iseärasusi. Sellekohaste teadmiste omandamist ei tohiks ükski mõistlik lapsevanem paljuku pidada.

Mida peab teadma lapse kõrgema närvitegevuse iseärasustest

Lapse kõrgem närvitegevus erineb mitmeti täiskasvanu omast. Neid eripärasusi tuleb kasvatustöös arvestada.

Lapse ajurakkude töövõime on väike. Laps väsib kiiremini kui täiskasvanu ja vajab sagedamini puhkust. Kolme-kuune laps võib järjest ärkvel olla ainult 1—1½ tundi, 3-aastane 6 tundi. (Ka 6—7-aastane laps peab päeval magama.)

Närvisüsteem on vähe vastupidav. Paljude välisärritajate üheaegne toime on väikelapse närvisüsteemi jaoks liiga tugev: nad kutsuvad esile pidurduse või tõstavad erutust veelgi. See on üks põhjusi, miks väikesi lapsi pole mõistlik rahvarikastesse kohtadesse kaasa võtta. Vahel võib 3—4-aastane laps kinos uinuda, kuid võib ka juhtuda, et laps kuuldist-nähtust erutatuna nutab ja jonnib.

Kui üks nõrk ärritaja mõjub pikemat aega, tekib kaitsepidurdus — näiteks õmblusmasina vuring uinutab lapse. Tugevate ärritajate toimel muutub laps ülirutuvaks — äkilise müra korral näiteks hakkab nutma.

Lapse ajukoores valitsevad erutusprotsessid. Pidurdused kujunevad välja aeglaselt ja püsivad lühikest aega. Selles on kerge veenduda, kui püüda last mingist huvitavast tegevusest tagasi hoida. Palju kergem on suunata ta tähelepanu uuele tegevusele.

Lapse keskendusvõime on nõrk. (See on seletatav erutusprotsesside ülekaaluga.) Näiteks ei kõida mäng 3-aastase lapse tähelepanu üle 20—25 minuti, kusjuures iga kõrvaline nähtus või heli võib teda tegevusest eemale tõmmata. Et lapsed reageerivad elavalt ja et nad on väga liikuvad, siirduvad nad kergesti ühelt tegevuselt teisele.

Erutus levib kiiresti üle kogu ajukoore. Näiteks ei avalda laps rõõmu ainult naeratusega: ta kilkab, plaksutab käsi ja hüppab rõõmust. Negatiivsed tunded väljenduvad nutus ja jalgade ning kätega vehklemises.

Tingitud refleksid kujunevad kiiresti, kuid neid on raske muuta. Kui väikelapsele mõned korrad näidata, kuhu tuleb riputada käterätik, jääb see talle hästi meelde. Kui aga tekib vajadus riputada rätik teise kohta, on lapsel raske kohaneda (uus koht jääb meelde alles pärast paljusid meenutusi).

Lapse kõrgema närvitegevuse iseärasused väljenduvad seda ilmekamalt, mida noorem on laps. Üldistele ealistele iseärasustele vaatamata jääb iga laps kordumatu individuaalsusega olendiks. Nii nagu lapsed erinevad kehalistelt omadustelt, niisamuti on ka nende kõrgem närvitegevus isikupärane. Seda tuleb lastevanematel ja kasvatajatel arvestada.

Imik

Vastsündinu* elu alguspäevad on üksainus vaevaline kohanemine uute elutingimustega. Laps võtab vastu terve rea uusi ning tema jaoks küllalt teravaid ja tugevaid välisärritusi. (Näiteks on välisõhu temperatuur võrreldamatult madalam temperatuurist emaihus. Tugevatoimelisteks uuteks ärritajateks on ka müra ja valgus.) Esimestel elunädalatel pole vastsündinu kesknärvisüsteem sedavõrd arenenud, et välisärritajatele rahulikult reageerida. Laps võpatab, vidutab silmi ja karjub — see on tema reageerimine teravatele helidele ja eredale valgusele. Ka uute toitmingimustega peab vastsündinu alles harjuma: embrüonaalses staadiumis sai ta kõik vajalikud toitained valmiskujul ema vere kaudu, nüüd peab ta ise nad rinnapiimast omastama.

Otsekohe pärast sündimist hakkab laps hingama ja hetk hiljem karjuma. Öeldakse, et laps kuulutab sel viisil oma saabumist siia maailma, tegelikult on see ainult vastus uute elutingimustega kaasnevatele ärritajatele.

Vastsündinu liigutused pole veel teadlikud ega tahtelised. Tal on ainult kaasasündinud refleksid (instinktiivsed vastused teatavaile ärritajaile). Kui näiteks puudutada vastsündinu silmalaugu või ripsmeid, suleb ta kohe silmad; kui puudutada huuli, hakkab ta tegema imemisliigutusi; peopesa puudutamine kutsub esile kiire sõrmede sulgumise jne. Need on suure tähtsusega lapse kohanemisel. Ainult nende tõttu saabki laps oma iseseisvat elu alustada.

* Vastsündinu-iga on osa imikueast ja haarab 3 esimest elunädalat. See on uute elutingimustega kohanemise aeg.

Vastsündinu meeleelundid on ehituslikult välja kujunenud, ei ole aga talituslikult veel lõplikult arenenud. Ajukoore arenematuse tõttu vastsündinu näeb, aga ei vaata, kuuleb, aga ei kuula. Kui tema silma langeb valguskiir, aheneb silmatera. Heledas valguses pilgutab ja kissitab ta silmi. Pilk on sihitu, ta ei oska seda suunata ühelegi esemele. Silmade töö on koordineerimata, seetõttu esineb kõõrdivaatamist. Füsioloogiline kõõrsilmsus on loomulik nähe, mis kaob pärast 3. elunädalat. Kõikide vastsündinute silmad on tumehallid. Vikerkest selgineb esimese elupoolaasta jooksul ja silmad jäävad siis kas halliks või muutuvad siniseks või pruuniks.

Vastsündinu kuuleb, kuid ta reageerib ainult tugevatele helidele.

Maitsemisemeel on hästi arenenud. Magus soodustab huulte liigutusi, keelega üle huulte limpsimist ja neelamist. Soolane, eriti hapu ja mõru põhjustavad rahutust ja tõrjeliigutusi. Haistmine on samuti küllaldaselt arenenud.

Vastsündinu on tundlik õhutemperatuuri muutuste suhtes: külma õhu käes on ta rahutu, soojas vannis aga rahuneb silmapilk. Naeratada ta veel ei oska, pisarad puuduvad.

Esimestel elunädalatel, mil vastsündinu kohaneb väliskeskonnaga, magab ta ööd ja päevad, välja arvatud toitmisel, vannitamisel ja mähkimisel. Uni on rahutu ja katkendlik. Näolihastes võib märgata muigetoolisi tõmblusi, poolsuletud laugude all on silmad liikvel, aeg-ajalt teeb laps tõukelisi liigutusi ja häälitseb.

Valu ja ebamugavuste suhtes on ta äärmiselt tundlik. Tühi kõht ja märjad mähkmed põhjustavad nuttu ja rahutuid liigutusi.

Vastsündinu nõuab pidevat hoolt: last tuleb nõuetekohaselt toita, vahetada mähkmeid, et need oleksid alati kuivad, vannitada iga päev, hoolitseda naha puhtuse eest.

Uurimused on näidanud, et juba esimestest elunädalatest alates hakkavad lisaks tingimatuile (toite- ja kaitse-refleksidele) kujunema ka tingitud refleksid, s. o. isikliku kogemuse alusel omandatud vastused teatavaile ärritajaile. Kuivõrd tugevad need võivad olla, seda näitab sõrme (või põidla) imemine, eriti uinumisel. Laps kasutab selleks ainult teatavaid sõrmi või põialt. Selliste harjumuste, tingitud reflekside kujunemine on aluseks lapse käitumise, kommete ja iseloomu, tema tahte ja tundmuste arenemisele. Seepärast on väga tähtis, et laps omandaks ainult

õigeid ja vajalikke harjumusi. Algusest peale tuleb kinni pidada täpseist toidu- ja uneaegadest. Juba ühekordnegi režiimi rikkumine, näiteks toitmine öösel, pikemal vaheajal, jätab oma jäljed: järgmistel öödel ärkab laps jälle samal ajal ja kui süüa ei anta, reageerib ta kisaga, mis on organismis tekkinud erutusseisundi väljenduseks. Seda ei tule pidada jonniks või sünnipäraseks kalduvuseks karjuda öösel.

Õige päevakava kõrvalekaldumatu rakendamine on põhiliseks kasvatusvahendiks kolmel esimesel elunädalal, s. o. vastsündinu eas.

Vastsündinul ei ole aktiivset ärkveloleku aega. See kujuneb välja esimese elukuu lõpuks, kus imik suudab juba kuni poolteist tundi ärkvel olla. Lapse kasvades pikeneb ärkveloleku aeg järjest. See annab tunnistust lapse närvisüsteemi töövõime kasvust.

Ärkveloleku ajal kujuneb ja areneb laps ümbritsevate mitmekesiste muljete mõjul. Et see areng oleks igakülgne ja õigesuunaline, selles on kõige suurem osa täita last hooldaval täiskasvanul. Nüüd ei saa vanem enam piirduda tema tervise hoidmise ja tugevdamise ning õige toidu- ja uneréžiimi rakendamisega. Olulisimat osa hakkab etendama lapse ärkveloleku *õige organiseerimine*. Kui ärkveloleku aega ei kasutata ära lapsega tegelemiseks, jääb laps oma arengus maha, ühtlasi tekivad mitmesugused pedagoogilised väärnähtused.

Eelkõige tuleb jälgida, *et lapsele jätkuks eakohast tegevust, mis aitab tal aktiivselt aega veeta ja teda ühtlasi arendab.*

Lapsevanem peab taotlema seda, et imik ärkveloleku tundidel, mis aegamööda muutuvad aina pikemateks, oleks alati rahulik ja rõõmsas meeleolus, et ta omandaks õigeaegselt liikumisoskuse ning hakkaks rääkima, et ta ilmutaks huvi teda ümbritsevate inimeste, oma mänguasjade ja mängu vastu. Kuidas kõike seda saavutada, sellest räägimegi järgnevatel lehekülgedel.

Tahteliste liigutuste ja meelte arenemine

Lapse normaalse arengu huvides on hädavajalik kõigepealt tema *liigutusvilumuste õige arenemine*.

Liigutuste arenemine esimese eluaasta jooksul kulgeb kiiresti. Oma elu esimestel päevadel on laps abitu, ta ei suuda pead tõsta ega püsti hoida, käte ja jalgade liigutused on täiesti kaootilised, sihitud. Pikkamööda, seoses kesknärvisüsteemi funktsionaalse tegevuse täiustumisega, muutuvad liigutused aina täpsemateks. Kogedes järjest, et ühel liigutusel on teatav tagajärg, muutuvad liigutused otstarbekamaks ja ülearune rabelemine asendub korrapärase tegevusega, *tahteliste liigutustega*.

Liikumisoskusega paralleelselt *täieneb meeleorganite koostöö ja areneb lapse psüühika*.

Juba esimestel elukuudel avaldub imikul orienteerumisrefleks, mis on vastuseks kõigele uuele ümbruskonnas. Sel tingimatul refleksil on lapse edaspidises elus, mil see areneb uurimishuviks, uudis- ja teadmishimuks, eriti suur tähtsus. Peamiselt orienteerumisrefleksi toimel ongi laps lakkamatus tegevuses, vaatleb ja katsub kõike, ronib igale poole. Mida arenenumad on liigutused, seda suurem on lapse tegevusraadius, seda rohkem muljeid ja kogemusi saab ta ümbruskonnast. See omakorda on aluseks lapse üldisele arenemisele.

Imiku liigutuste arenemise kohta annab prof. V. Jakovlev järgmised andmed:

1,5—2 kuu vanune imik, kes on asetatud kõhuli, tõstab pead ja hoiab seda üleval;

3-kuune upitab end samast asendist juba küünarnukki-dele;

3—3,5 kuu vanuselt kergitab seljal lamades õlgu, kallutab pea ettepoole ja püüab end küljele keerata ning seejärel kõhule, mis mõnedel lastel ka õnnestub;

4—4,5-kuuselt pöörduv iseseisvalt seljalt küljele ja seejärel kõhule;

5-kuuselt tõstab kõhuliasendis ülakeha sirgeks surutud käte abil;

6 kuu vanuselt keerab end iseseisvalt kõhult seljale;

7-kuuselt tõuseb neljakäpukile ja hakkab roomama;

7—8-kuuselt õpib istuma;

9—9,5-kuuselt teeb esimesi iseseisvaid samme;

11—13-kuuselt õpib käima.

Huvitav on jälgida ka käte liigutuste arengut. 3.—4. kuuni haaravad imiku käed kättesaadavaid esemeid juhuslikult, kuid siitpeale hakkab arenema *käte ja silmade koostöö*, mis on eriti tähtis puhtinimlike oskuste kujunemisel nii lihtsate kui ka kõige keerukamate riistade kasutamiseks.

Inimlikud vilumused kujunevad kordamiste, praktiliste harjutuste teel.

Kui imik lamab pikemat aega liikumatult mähkmetesse vangistatuna või teda võetakse tihti kätele ja hoitakse alatasa süles, siis tema liigutused ei arene, imik kasvab vähe-liikuvana ja loiuna, tema üldine areng on aeglustunud. Kõigile on teada, kui nõrk, loid ja liigutustes ebakindel on haige voodist tõusnud laps, kelle liikumisvõimalused voodirežiimi tinginud haiguse vältel olid äärmiselt piiratud.

Tahteliste liigutuste normaalseks arenemiseks on oluline:

1) luua lapsele ärkveloleku ajaks kõik **võimalused vabalt liikuda**;

2) igati **ergutada lapse liikumistarvet** ja kasvavat soovi ümbritsevale reageerida.

Juba esimestest elukuudest alates tuleb lapsele anda vabadust «omal käel tegutsemiseks». Last mähkides jätame ta käed vabaks, anname ka jalgadele mähkmetes pisut liikumisruumi, ärkveloleku ajaks vabastame jalad mähkmeist hoopiski (tõmbame jalga sukad või siputuspüksid), lõpetame sagedase sülle võtmise ja kauase voodishoidmise (laseme lapse mänguaeda), valime lapsele mängimiseks niisugused mänguasjad ja esemed, mis köidavad ta tähelepanu ja virgutavad roomama, ronima, püsti tõusma.

Eespool öeldu selgitamiseks esitame mõningaid konkreetseid näpunäiteid lapse elukuudest lähtuvalt.

Esimene elukuu.

Vanasti mähiti imik kaelast kuni varvasteni pika sidemega kinni, nii et ta ei saanud käsi ega jalgu liigutada. Tänapäeval ei tee seda ükski mõistlik ema! Imik tuleb *mähkida nii, et ta saaks vabalt siputada*, sest liigutused soodustavad vere ringlemist ja tugevdavad lihaseid. Esimesel elunädalal võivad lapse käed jääda teki sisse, sest vastsündinu soojusregulatsioon on alles puudulik. Teisest elunädalast alates jäetagu imiku käed vabaks. Ka jalgade ümber olgu mähe selliselt, et imik jalgu liigutada saaks.

Igal mähkimiskorral laske imikul 1/2—1 minuti vältel paljalt siputada. Magamise ajal pöörake teda kord ühele, kord teisele küljele — nii väldite keharaskuse pidevat survet ühtedele ja samadele kehaosadele.

Alates 3. elunädalast võib imikut iga mähkimise ajal mõne silmapilgu kõhuli hoida, et ergutada teda kõhulilamangust pead tõstma. (Ema asetab seejuures lapse küünarvarstoengusse ja asetab oma käe talle rindkere alla toeks.) Juhul kui laps avaldab rahulolematuse tunnuseid, keerake ta kohe tagasi seljale.

Juba 1. elukuul hakkame arendama lapse *tähelepanu- ja keskendumisvõimet*. Selleks on vaja lapse hooldamisel *temaga rääkida*, kummardudes tema kohale.

Esimestel elunädalatel ei ole mõtet lapse voodi kohale mitmesuguseid mängukanne riputada, sest laps pole veel suuteline mõlemat silma korruga vaadeldavale esemele suunama. Tal esineb silmade koordinatsioonihäire, mis mõjub häirivalt ka nägemise selgusele.

Esimese mängukanni anname lapsele vaatlemiseks 1. kuu lõpul või 2. elukuu alguses.

Teine elukuu.

Teise elukuu vältel võib märgata imiku *üldist elavnemist*. Alates teisest elukuust toimub imiku *uneaja ja ärkveloleku vaheldumises põhjalik muutus*: kujunevad virgeajad, uni koondub öisele ajale, ärkvelolek päevale. Teise kuu lõpus pikeneb igakordne ärkvelolek kuni tunnini.

Ärkveloleku ajal asetage imik võimalikult sagedamini kõhuli, nii et ta küünarvarred toetuksid alusele. See arendab imiku selja- ja kaelalihaseid. Samal ajal jälgige last hoolega, sest ta väsib kergesti. Esimese väsimusmärgi ilmnemisel keerake imik jälle selili, vastasel korral võib tal tekkida vastumeelsus kõhulioleku vastu. (Väsimus avaldub tihkumises ja rahutuses, hiljem ägedas nutus.)

Teise elukuu lõpus imiku lihastik tugevneb. Normaalse arengu korral suudab ta kõhuli- ja püstiasendis hetkeks *pead hoida*.

Närvisüsteem täiustub samuti päev-päevalt ja imik *suudab üha enam muljeid vastu võtta*.

2. elukuul *naeratab* imik esmakordselt mõnutundest, kui ta on terve, hästi söönud ja kuiv. Ka kõnetamisele vastab

ta naeratusega, mis muutub järjest ilmekamaks ja kestvamaks.

Imik hakkab ühetooniliselt häälitsema — koogama.

Areneb nägemise ja kuulmisega seotud aktiivne tähelepanu ümbruse suhtes: imik suunab pilgu eredavärvilistele esemetele, kuulatleb helisevat või kõrisevat mängukanni.

Et laps õpiks vaatlema, tuleb talle anda esemeid, mis tema tähelepanu köidavad. Nüüd saab laps ka oma *esimese mängukanni*. Selleks sobivad suured eredavärvilised kõristid ja kerad. Teisel elukuul viibib imik virgeajal veel oma voodis, sellepärast kinnitage mängukann voodi külge nii, et see ripuks imiku rinna kohal, rinnalt mõõdetuna 60—70 cm kõrgusel. *Vale vaatenurk võib põhjustada kõõrd-silmsuse*, sest imiku silmade liikumine ei ole veel kooskõaline.

Rippuvatel mängukannidel ei ole mõtet, kui täiskasvanu ei aita aeg-ajalt imikul pilku mängukannidele keskendada. Voodikesest möödudes peatuge hetkeks, hõigake last ja pange rippuv kõrin liikuma.

Et laps saaks uusi muljeid, tuleks mänguasju aeg-ajalt vahetada. Täiesti ebamõistlik on aga riputada korraga lapse silmade ette terve hulk kanne: see väsitab lapse närvisüsteemi ja takistab eristamisvõime arenemist. Õige on panna lapse voodi kohale seinale eredavärvilisi, suurte ja selgete kujutustega pilte (*neidki ainult üks pilt korraga*), selleks et lapsel oleks lähemas ümbruses veel midagi köitvat, kui ta mängukannilt silmad kõrvale viib.

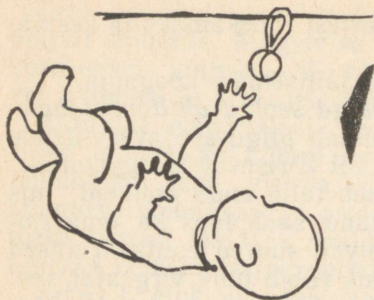
Vahelduse loomiseks peaks imiku asukohta aeg-ajalt muutma (lapse mähkimislauale panema), et tal oleks uut vaadata.

Tähelepanu arendamiseks on soovitatav lapsega rääkides aeglaselt ümber tema voodikese kõndida.

Kolmas elukuu.

Kolmandal elukuul võib imik järjest ärkvel olla juba kuni 1 1/2 tundi. Ta lamab küünarvartele toetudes meelsasti kõhuli ja vaatleb ümbrust. Tähelepanu virgutamiseks võib ajuti näidata mõnd huvitavat mängukanni, kord ühelt, kord teiselt poolt.

Kaenla alt hoituna toetub kahekuune imik jalgadele, mis esialgu on veel puusaliigesest ja põlvedest painutatud.

Jalgadele toetumise oskuse arendamiseks on soovitatav imikut mitu korda päevas kergelt hüpatada (3—5 korda järjest), hoides teda kaenla alt.

Kolmandal kuul võime imikul koos nägemise ja kuulmise arenemisega täheldada ka *esimesi märke teadvuse ärkamisest*: laps rõõmustab ema tuleku üle, tunneb ta ära ja naeratab talle, jälgib teda silmadega. Vastuseks kõnetamisele naerab, häälitseb ja siputab elavalt. Kui imiku tähelepanuvõimet arendada, oskab ta 3-kuuselt oma pilku täiskasvanu näole keskendada, kui see teda süles püstiasendis hoiab.

Kolmandal elukuul suureneb imiku huvi mängukannide vastu. Ta hakkab käsi sirutama, mis näitab *tahet haarata*. Kompimistahte ergutamiseks tuleb imiku rinda vahel mängukanniga kergelt puudutada.

Lelu riputatakse nüüd imiku käe sirutuskaugusele 25—30 cm kõrgusele lapse rinna kohale paela külge (liikuvalt). Pael on kinnitatud risti üle voodi. Paelaks ei tohi kasutada kummipaela. Mänguasjadeks sobivad värvikad plastmassist rõngad ja muud sellised lелud, mida imik saab juhuslikul puudutamisel kergesti haarata. Imiku tähelepanu on vaja juhtida rippuvale kõristile, ergutada teda kätt sirutama, nii et ta eset juhuslikult puudutaks — haarata ta veel ei oska. Kui ese hakkab juhuslikust puudutusest liikuma, püüab imik järgmine kord saavutada sama juba *teadlikult*.

Neljandal elukuul areneb imik kehaliselt jõudsalt ja muutub väga *liikuvaks*. Ta õpib end kõhuliasendist küljeli keerama. Kõhuliasendis hoiab ta pead ja tõstab üles ka õlavöötme. Seliliasendis püüab samuti pead ja õlgu tõsta, et vaadata, mis ümbruses juhtub. Nüüd tuleb imikut võimalikult tihti kõhuli panna ja näidata talle värvilisi ning helisevaid mängukanne ühelt ja teiselt poolt, siis õpib ta mitmes suunas pead ja õlavöödet pöörama. Kõhuliasendis lamaval imikul tuleb aeg-ajalt toetada taldu, et arendada roomamist.

Ärkveloleku ajal on imik heatujuline, *teda hakkab ikka rohkem huvitama ümbrus*. Ta vaatleb ja jälgib liikuvaid esemeid ning proovib neid puudutada.

Imik on avastanud, et ta saab oma käsi soovikohaselt liigutada. Ta hakkab mängukanne *teadlikult haarama*, haarded on aga veel ebatäpsed. Haaramisostkust tuleb sihikindlalt arendada. Last tuleb ergutada tegevusele, juhtida ta käsi haardekaugusel asuva kanni suunas. Sel eesmärgil kõristage mängukanni, et laps käed välja sirutaks ja püüaks eset haarata. Kui laps seda ei tee, silitage mänguasjaga lapse kätt, algul käeselga, siis peopesa. Kui laps ajab sõrmed harali, lähendage kõristi käele nii, et seda saaks haarata. Mängukanne ei ole soovitatav asetada imikule liiga silmade lähedale, sest see võib soodustada lühinägelikkuse tekkimist.

Neljandal elukuul areneb lapsel *diferentseerimispidurdus*, s. t. *võime eristada üht ärritajat teisest*. Järk-järgult hakkab ta värvusi eristama. Suur tähtsus on seejuures harjutamisel. Mida rohkem erineva värvusega esemeid lapsele näidatakse, mida eredamad ja üksteisest eristatavamad nad on, seda kiiremini ja täiuslikumalt areneb lapsel värvuste eristamise võime. Uurimused on näidanud, et imik hakkab esialgu vahet tegema kollase, punase ja rohelise värvi vahel. Seepärast annamegi talle kõigepealt kollaseid, punaseid ja rohelisi lelusid.

Samal ajal õpib imik üha enam eristama hääli. Seepärast on soovitatav kasutada helisevaid lelusid — kellukesi, vilepille, kõristeid, piuksuvaid kummist mänguasju.

Imikut tuleb vahete-vahel hüüda eemalt, olla kord nähtaval, kord peidus. See virgutab teda otsima heliallikat ja

pilguga jälgima kõnelevat täiskasvanut. Nii tekib seos nägemise ja kuulmise vahel.

Selles vanuses peaks imikule laulma lihtsaid viisikesi, et õpetada teda *laulu kuulatama*. Lapse tähelepanu koondamiseks võtke lamava imiku mõlemad käed oma kätte ja tehke laulu taktis mõningaid lihtsaid liigutusi (näiteks viige lapse käed pehmelt kõrvale ja tooge tagasi rinnale).

Haarama õppinud imik *pistab iga kättesattuva asja suhu*, proovides selle maitset ja tugevust. Õnnetusjuhtumite vältimiseks hoolitsege, et imiku käeulatuses ei oleks ube, nõõpe ja muid väikesi esemeid, mida ta võib alla neelata või hingetorusse tõmmata. See võib lõppeda imiku surmaga.

Ka on mõnedel mänguasjadel küljes kergesti eralduvaid nupukesi (näiteks «jonnipunni» nõõbid), mis võivad sattuda lapse suhu. Selliseid kannu ärge lapsele andke! Ei sobi ka karvased loomakesed, sest need pole pestavad ja karvad võivad sattuda imiku hingamisteedesse.

Mängimiseks võib anda ainult puhta lelu, mis on nii suur, et imik ei saa seda täielikult suhu toppida ja alla neelata. Sobivaimad mänguasjad on piuksuvad kumminukud, -loomad, linnud, suuremad riidelapid, kõristid jne.

Viies elukuu.

Viiendal elukuul *süveneb eristamisvõime*: imik tunneb ema hääle teiste häälte seast, eristab kurja hääletooni sõbralikust, tunneb koduseid. Ühtlasi hakkab ta *võõrastama*. Võõra kummardumisel imiku kohale hakkab viimane sageli nutma.

Muutub imiku enese häälitsemise laad. Seni olid ülekaalus kurguhäälikud — koogamine; viiendal elukuul ütleb laps juba palju täishäälikuid, häälitseb laulvalt — laliseb. Kui temaga tegeldakse ja teda lahkesti kõnetatakse, naerab ta laginal. Seda võite igati soodustada. Rõõmustamine on imikule kasulik, sest rõõmu väljendamisest võtab tal osa kogu lihastik. Rõõmuelamus mõjub positiivselt ka sise-sekretsiooninäärmete talitlusele, hingamisele ja südametegevusele.

Selles vanuses on imiku liigutused juba paremini kordineeritud, kauguse määramine täpsustub, *kujunevad sihipärased liigutused*: imik oskab sirutada käe lelu haarami-

seks, suudab ka kõhuliasendis lelu haarata ja sellega mängida. Seepärast ärge siduge lelusid enam voodi külge, vaid andke lapsele kätte. Korrage andke mängimiseks vaid paar asja.

Haaramisliigutuste arendamiseks lähendage imikule helisevat lelu kord ühelt, kord teiselt poolt. Samal ajal õpetage last lelu haarama ja hoidma nii vasaku kui ka parema käega.

Jälgige, et laps mängiks ega sõrmi imedes vaid lamaks! Kui lelu on lapsel käest ära kadunud, andke see talle uuesti kätte. Kui lelu enam ei huvita, andke selle asemel teine.

Imikut, kes meelsasti lamab kõhuli, hoiab hästi pead ning ülakeha ja suudab kõhuli olles haarata mängukanni, peab *õpetama keerama küljelt kõhule*. Selleks tõmmake ta ettevaatlikult käest hoides küljeli; niiviisi kipub ta ise end kõhuli keerama.

Viienda elukuu lõpul pöörabki imik end ümbruse vaatlemiseks juba seljalt kõhule ja valmistub roomama, hakates põlvi keha ligi tõmbama ja end käte kaasabil edasi nihutama. Et imik keerab ja nihutab end kohalt ära, siis võib teda hoida ainult võreaga voodis või mänguaias. Imikut ei tohi jätta järelevalveta lahtisele võrele voodile või kušetile, kust ta võib kergesti maha kukkuda ja eluohtlikke vigastusi saada.

Viienda elukuu lõpul peab õpetama last juba *lusikast toitu võtma*. Algul teeb ta seda imedes. Osa toitu tuleb anda veel lutiga. Üleminek lusikaga toitmisele toimugu järk-järgult.

Erilist tähelepanu tuleb sel kuul pöörata *roomamise õpetamisele*. Roomamine arendab kogu keha lihastikku ja kujundab jalavõlvi ning õiget rühti. Mida kauem imik roomab, seda painduvamaks muutub tema lülisamm, seda kaunimaks muutub lapse kõnnak tulevikus, sest roomamisel areneb ja võlvub jalapöid veatult. Roomates suureneb lapse liikumisvabadus. See annab talle võimaluse täielikumalt rahuldada oma huvi ümbritseva vastu ja omandada järjest rohkem kogemusi ning teadmisi, mis on lapse vaimses arengus olulise tähtsusega.

Roomama õpib imik siis, kui ta on ärkveloleku ajaks riietatud siputuspükstesse, nii et jalad saaksid vabalt liikuda ja kui ta asetseb kõhuli tasasel pinnal, mis ei vaju ega nõtku (spetsiaalne mänguaed või voodipõhjale asetatud vineeralus); kui lapse läheduses on kirevaid mänguasju ja kui teda kõnega ergutatakse mänguasjale liginema ning seda kätte võtma.

Sobivad mänguasjad on kõik need, mida laps saab kergesti piiku võtta (piuksuvad kummist asjad, väike pall jne.). Kui imik iseseisvalt kuidagi ei suuda end edasi nihutada, toetage tema taldu peopesaga, nii et ta saaks end ära tõugata.

Tähtis on, et laps õpiks just käpukil roomama, mitte aga istuli ennast edasi nihutama.

Hoiduge veast, mida paljud lastevanemad teevad! Nimelt tõstab imik 5.—6. kuul seliliasendis pead ja õlavöödet. Püüdes last abistada, panevad vanemad ta istuma patjade vahele. *Toe najal istumine on aga imikule väga kahjulik*. Imiku seljalihased on nõrgad ega suuda lülisammast küllaldaselt toetada. Istudes lihased väsivad, ülakeha langeb ette, rind ja kõht on kokku surutud ega võimalda õiget hingamist, lülisamm kõverdub ja selg vajub kühmu. Tekib kumerselgsus. Toe najal istumine on kahjulik ka kasvatuslikult. Liikumatul istudes muutub laps *passiivseks vaatlejaks*. Ta ei saa ise kätte mänguasju, mis ta on eemale visanud; ta karjub ja nõuab pidevalt täiskasvanut enda juurde. Mõni laps muutub apaatseks ja kaotab huvi ümbriuse vastu täiesti, hakkab oma keha õõtsutama ja sõrme imema.

Liikumisoskus areneb järk-järgult: kõigepealt peab imik õppima kõhulilamangus pead ja õlavöödet tõstma, siis roo-

mama. Õigeaegselt roomama õppinud imikul areneb lihastik harmooniliselt ja peatselt tõuseb ta roomamisasendist iseseisvalt, *ilma toeta istuma*. (Selleks on ta tavaliselt võimeline 8-kuuselt.)

Et harjutada jalgadele toetumist, tõstetakse laps mõneks sekundiks jalgadele, hoides teda kaenla alt. 6. elukuu lõpul pöörab imik end juba ka kõhult seljale.

Toitu antakse lapsele nüüd juba lusikaga, mitte enam lutiga. Kuuekuune laps istub pudru või püree söömisel ema süles poollängus asendis. Ema peab lapsega kõnelema, näiteks: «Tee nüüd suu lahti, võtame piima, nüüd putru ka» jne. Toite ei tohi kokku segada, sest juba selles eas peab arendama lapse maitsmismeelt. Söömise lõppedes ütleme «aitäh».

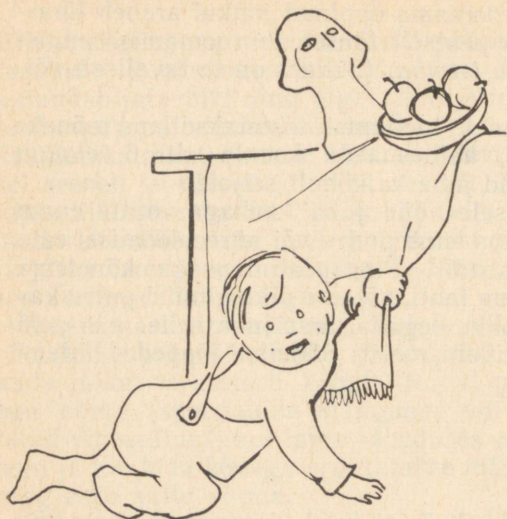
Seitsmes elukuu.

Enamik imikuid hakkab 7. elukuul *iseseisvalt roomama*. Selleks on vaja eelkõige küllaldaselt ruumi. Kui imikut hoitakse kitsas voodis, kus ta võre najal õpib püsti seisma ja liikuma, jääb arenemiseks vajalik roomamisaste vahelt ära. Seepärast jäägu voodi nüüdsest peale ainult magamiseks. *Virgeajaks pange imik kõva pinnaga alusele*, kus ta saab end vabalt liigutada ja roomata. On aga täiesti lubamatu, et imik liigub mööda kogu korterit. Nii ringi roomates võib temaga juhtuda raskeid õnnetusi. (Põrandal roomates võib ta näiteks laudlina serva sikutades endale kõik laual asuvad esemed kaela tõmmata, kukkuva tooli alla jääda jne.)

Olenevalt korteritingimustest on mitu võimalust, kuidas korraldada imiku mänguruumi. Kõige parem on muretseda puust võreaga *mänguaed*. Kui korteri põrand on külm, tuleb osta jalgadel seisev, oma põrandaga mänguaed. Mänguaia põrand kaetakse puhta, kergesti pestava teki või vaibaga ning plastikaadi või kummiriidega. Tekk ja plastikaat peavad olema nii kinnitatud, et nad imiku liikumisel talle jalgu ei kuhjuks.

Mänguaia kõval põrandal õpib laps kiiresti roomama, end võre najal põlvili ja püsti ajama ning lõpuks võre najal kõndima.

Mänguaed tagab lapsele ka ohutuse, sest ta ei pääse sealt vabalt mööda tuba roomama. Ühtlasi vabastab ta ema vajadusest jälgida lapse iga liigutust. Mänguaed ase-

tatakse võimalikult hästi valgustatud kohta, aknast vähemalt 1 m kaugusele.

On võimalik korraldada lapsele ka lihtsalt mööbliga piiratud mängunurk. Selleks mõeldud põrandaosa eraldatakse muust ruumist esemetega, mis ei ole lapsele ületatavad. Põrand kaetakse teki või vaibaga ning kummiriidega. Mängunurka asetage imikule tema lelud. Mingisuguseid muid esemeid imiku käeulatusse jääda ei tohi.

Jälgige, et imik ei veaks roomamisel ühte jalga järel ega lohistaks end ainult käte abil ühest kohast teise. Kui imik veel ei rooma, õpetage ja ergutage teda selleks igati, sest roomamine on hädavajalik ettevalmistus nii istumisele kui ka kõndimisele.

7. elukuul on imik tavaliselt suuteline end võre najal põlvili tõmbama. Kinnitage mõned kannid mänguaia ülemisele äärele — see äratav soovi võre najal püsti tõusta. Rindkerest toetatult suudab imik juba seista ja mõne sammu astuda.

Eelmiste kuudega võrreldes on imik tunduvalt liikuvam, järelikult võib temaga juhtuda mitmesuguseid õnnetusi. Püüdke neid vältida! Ärge jätke lapse käeulatusse teravaid esemeid, arstirohtusid jms. Mähkimislauale ei tohi last enam hetkekski üksinda jätta. Lapse voodi olgu alati võrega,

sest voodist kukkumisel võivad tekkida rasked kehavigastused. Ohtlikud on ka paelad ja nõõrid, mida varem soovitasime siduda voodi kohale mänguasjade riputamiseks. Nüüd, kus laps juba liigub, võib ta jääda lõugapidi neisse rippuma ja isegi enda puua. Nende järele polegi enam vajadust, sest laps haarab ning hoiab mänguasju juba ise.

7. kuul suudab imik *leludega tegelda pikemat aega*.

Korraga võib imikule anda ainult 2—3 mänguasja, vastasel korral ta tähelepanu hajub ja laps väsib. Küll on aga soovitatav mänguasju aeg-ajalt uutega asendada, sest laps vajab igakülgeks arenguks rohkesti muljeid väliskeskkonnast.

Mänguasjad peaksid olema omadustelt erinevad. Selles vanuses mängib imik kõikide mänguasjadega küll enam-vähem ühtemoodi: vaatleb neid, pistab suhu, võtab käest kätte, viskab eemale ja vaatab järele; eriti armastab ta asjadega vehkida ja taguda. Kuid erinevast materjalist, erinevat vormi ja suurust esemetega mängides õpib ta tundma nende asjade omadusi. Seepärast on õige anda seitsmekuusele imikule erineva värvi, vormi ja suurusega plastmass-, kummi- või puulelusid, alumiiniumtaldrikukesi, -kruusikesi, lusikaid jms.

Lelusid, millega laps parajasti ei mängi, hoitakse riidest kotikeses või kapis. Vähemalt kord nädalas tuleb neid sooja vee ja seebiga pesta. Imiku leludega mängib ainult imik, suuremad õed-vennad neid ei puuduta.

Jõudsalt areneb 7. elukuul imiku *kõneoskus*. Ta kordab juba silpe (näiteks em-em, ma-ma jt.). Täiskasvanu sõbralikule kõnele vastab lalisemisega. Kõneoskuse arendamisele pöörake tõsist tähelepanu (vt. lähemalt lk. 35)!

Kaheksas elukuu.

Imik hakkab suhtlema teda ümbritsevate täiskasvanutega. Kui teda nimepidi hüüda, kuulatab ta, keerab end hüüdja poole, naerab. Ta püüab ka ise täiskasvanu tähelepanu äratada (kallutab kelmikalt pead, häälitseb). Lalisemise toon on vastavalt vanemate kõnetoonile kas mahe või järsk.

Enamik imikuid hakkab 8. kuul *iseseisvalt istuma*. Istukil võib ta olla alles siis, kui selg on istudes laudsirge, kui ta suudab iseseisvalt istuma tõusta ja istumisasendist pikali laskuda. Seoses istuma hakkamisega avardub imiku

maailm tunduvalt, sest nüüd saab ta enda ümber vabamalt ringi vaadata. Ta õpib tundma mitmete esemete nimetusi (lamp, kell) ja oskab neid oma lähedusest varsti pilguga otsida.

Joogipudelit haarab imik nüüd kahe käega ja paneb selle osavalt suhu — seega on ta võimeline sooritama juba keerukaid sihipäraseid liigutusi. Mõnevõrra on võimalik juba suunata ka imiku tegevust. Õpetage talle näiteks mõni lihtne mäng, nagu plaksutamine, patsilöömine — ta kor-dab seda õhinaga.

Jälgige, et laps ei jääks liiga kauaks ühte ja samasse asendisse istuma, sest tema seljalihased väsivad veel kiiresti. Pange ta kõhuli ja kaitke seejuures lapse tähelepanu kohe mõne huvitava esemega (vurriga, üleskeeratava linnuga vms.); asetades selle lapse lähedusse ja ergutades teda endiselt roomama. Et roomamine on imiku lihastele väga hea treening, siis on vanematel põhjust ainult rõõmustada, kui imik palju ja meelsasti roomab ning ainult lühiajaliselt istub.

Imik vajab vaimseks arenguks mitmesuguseid muljeid väliskeskkonnast. Oma virgeaja veedab ta peamiselt mängu-aias ja õues vankris, niisiis on otstarbekohane teda vahete-vahel sülle võtta ja talle «laia maailma» näidata. Esi-algu piirdub see «lai maailm» muidugi ainult oma korteri ja õues aia või parginurgaga. Näidake imikule peenral kasvavaid eredaid lilli, osutage möödasõitvale autole, õpetades seejuures, et auto teeb «tuut-tuut», juhtige tähelepanu lindudele ja loomadele. Lapse silmaringi arendamiseks lubage tal aeg-ajalt aknast õue vaadata (teda süles hoides), näidake, kuidas üht või teist eset kasutatakse.

Ärge unustage, et süles viibimine on imikule ainult siis kasulik, kui ta sel ajal näeb või õpib midagi uut!

Nähes last tegevuseta, hüüdke teda vahete-vahel nime-pidi ja küsige, kus on koer auh-auh, kana kaa-kaa või mõni muu mänguasi, mis asub parajasti lapse vaateväljas. Nii koondate lapse huvi sellele esemele ja ta hakkab jälle mängima.

8-kuusele lapsele võib anda söömise ajal leivatüki kätte. Seepärast on vaja iga kord enne söömist käsi pesta. Õpetage last ka ise tassist jooma. Pange tassi natuke piima ja kui see on ära joodud, kallake jälle natuke. Tass peab olema kõrvaga ja laia põhjaga. Esi-algu läheb piima küll veidi maha, aga kui olete järjekindel, ei jää edu saavuta-

mata. Kui laps iseseisvalt istub, peab ta selles asendis ka sööma (kas täiskasvanu süles või lastetoolil).

Et imik on nüüd juba suuteline iseseisvalt sirge seljaga istuma, on paras aeg õpetada last potil käima. Emalt nõuab see kannatlikkust, oskust tabada momenti, mil lapsel on vajadus soolt või põit tühjendada. Sobivaim aeg selleks on kas veerand tundi pärast sööki või kohe pärast ärkamist.

Last ei tule potil hoida liiga kaua, muidu võib parasool siseelundite survele välja langeda. Samuti pole õige anda lapsele potil istumise ajaks lelusid. Ei tohi lapsega riielda või koguni laksu anda, kui potilkäik ebaõnnestub. Lapsel ei tohi poti ees hirmu tekkida, sellepärast peab ruum, kus toimub potitamine, olema valge ja rahulik, pott ise aga sooja veega soojendatud.

On mõeldav, et ema seostab potilkäimist teatud kindla häälitsusega (nagu «piss-piss» ja «aa-aa»), kutsudes seega lapsel välja tingitud seose.

Üheksas elukuu.

Hoides kätega mõnest toest kinni, suudab imik ise püsti tõusta ning proovib kahe käega võrest hoides esimesi samme astuda. Kui imik oskab ise jälle istukile laskuda, pole ülepingutust karta, sest väsimuse korral ta istub. Mõni laps aga esialgu kardab püstiasendist istukile laskuda. Sel-

lisel juhul peab jälgima, et ta ei jääks võre najale kauaks seisma, sest nii võivad sääreluud keharaskuse all kõverduda, põlavõlv kahjustub ja kujuneb lampjalgsus. Ühtlasi tuleb õpetada imikut istuli laskuma, teda esialgu kätega toetades.

Kõnetamise ja mängukanni abil ergutage teda ka *toe najal edasi liikuma*. Selleks asetage mängutara servale huvitavaid lelusid ja kutsuge imikut neid haarama. Kui ta kannile ligineb, eemaldage see jälle veidi. Kui on märgata, et laps väsib, tuleb *mänguasi talle kätte anda*. Valmistades last ette kõndimiseks, võtke tal mõlemast käest kinni ja ergutage astuma esimesi samme. Selliseid harjutusi võib teha mitu korda päevas. Arvestage, et imik väsib ruttu nii kehaliselt kui ka vaimselt, mistõttu temaga ei tohi harjutada liiga pikka aega.

Oma mänguasjadega tegeleb imik juba suhteliselt kaua. Kui mängukann ära võtta, hakkab ta nutma. Nutvat imikut on kerge rahustada uue eseme andmisega.

Selles vanuses meeldib imikule teha müra; kõige iseloomulikumaks mänguks on asjade loopimine. Seepärast olgu leلود materjalist, mis kergesti ei purune. Endiselt sobivad pestavad kõvast kummist loomakesed. Lisaks neile vajab laps üheksandal elukuul uusi, senistest *keerukamaid mänguasju*.

Ta hakkab mänguasjade erinevaid kasutamisevõimalusi avastama: palli veeretab, kõristit klopib, väiksemaid esemeid topib suuremasse, rõngaid asetab kepikesele, kuubikud laob üksteise peale. Algul tutvub imik esemete omadustega otseselt tegevuse protsessis (näiteks tahab kuubiku peale palli panna, see aga veereb minema), hiljem hakkab juba teadlikult esemeid nende tunnuste järgi kasutamiseks valima (näiteks otsib kannide hulgast üles suurema karbi, kui soovib sellesse väiksema mahutada). Esiialgu peavad täiskasvanud muidugi last õpetama, talle korduvalt näitama, kuidas palli veeretada, kuubikuid laduda jne.

Oma soovi läbiviimiseks ilmutab laps juba küllalt suurt järjekindlust ja leidlikkust. Näiteks suuremast anumast väiksemat välja võtta püüdes pöörab ta anuma ümber, proovib sisu välja raputada; olles esialgu rõngast tagajärjetult kepi otsa ajanud, paneb ta rõnga põrandale ja püüab keppi selle auku lükata jne.

Ta kordab meelsasti vastandliigutusi: võtab ja annab, tõmbab ja lükkab, avab ja suleb.

Kõik need tegevused on lapsele väga kasulikud. Nad aitavad kaasa *taju täpsustamisele, keskendusõime tugevnemisele, püsivuse ja leidlikkuse arenemisele.*

Kandke hoolt selle eest, et lapsel oleks sääraseks tegevuseks küllalt mängumaterjali: kausikesi, ämbrikesi ja korvikesi esemete sissepanemiseks ja väljavõtmiseks; karbikesi ja kaanega anumaid avamiseks ning sulgemiseks; rõngaid, kepikesi ja kolme kettaga tornikesi otsapanemiseks ja äravõtmiseks; kuubikuid ja ehitusmaterjali pealeladumiseks; mitmesuguses suuruses palle veeretamiseks ja viskamiseks.

Kümnes elukuu.

Imiku liigutused muutuvad üha enam sihipäraseiks ja kooskõlastatuiks. Võre najale seisma tuleb ta juba täiesti vabalt, pingutusteta ning seisab ainult ühe käega võrest kinni hoides pikemat aega. Teeb ka katset toeta seista, kuid pole tavaliselt selles vanuses veel suuteline iseseisvalt seisma.

Imikut, kes oskab juba käia, kui teda mõlemast käest toetatakse, võib hakata *kõnnitama mööda tuba ainult ühest käest kinni hoides*. Seostage kõndimine mõne kindla ees-

märgiga, näiteks rääkige: «Lähme toome nuku», «Lähme nüüd sööma» jne.

Neljandal eluveerandaastal pannakse laps mänguaeda ainult siis, kui see on hädavajalik (kui ta näiteks jääb üksi tuppa). Selles vanuses vajab laps roomamiseks ja kõndimise harjutamiseks *võimalikult avaramat pinda*. Kui korteriolud võimaldavad, võib imiku käsutuses olla üks tuba, kust tuleb välja viia kõik üleliigne. (Toas võiks olla ainult lapse voodi, kapp tema pesuga ja leلود.) Kardinate alumine äär olgu nii kõrgel, et imik nendeni ei ulatu. Kitsamate korteriolude korral püüdke imikule eraldada oma nurk. Kui lasete tal aga liikuda kogu toas, hoolitsege, et lapse läheduses ei oleks tema tervist ohustavaid esemeid. Et põrand oleks soojem, katke see vaibaga. Tuppa, kus mängib väike laps, ärge sisenege tänavajalatsites ega -riietuses, vaid vahetage need kohe koduste vastu.

Arvestage, et laps on *liikuv ja uudishimulik*. Ta roomab, kõnnib tugede najal ja huvitub kõigest. Õnnetuste vältimiseks pange kindlalt ära arstimid, majapidamise mürkkeemikaalid jms. Vankris ärge jätke imikut enam hetkekski järelevalveta. Imik tõuseb vankris püsti, ühest vankriservast kinni hoides ja end kiigutades võib ta kergesti vankri ümber kallutada või üle selle serva välja kukkuda. Voodi kaitsevõre peab ulatuma lapsele kaenlaalusteni, vastasel korral võib imik enda üle võre maha kallutada ja raskelt pea peale kukkuda.

Tähtis on, et imik *õpiks iseseisvalt mängima*. Ei ole õige, kui keegi täiskasvanuist kogu lapse virgeaja temaga tege-

leb. Niiviisi ei kujune lapsel iseseisvust. Samuti võib tal kergesti tekkida üleväsimus.

Osa virgeaega (20—30 min.) tuleb aga lapsega kindlasti tegelda. Korduvalt tuleb näidata uue mänguasja kasutamist (karp avada, laduda sinna kuubikud, võtta jälle välja ja karp sulgeda). Ülejäänud ajal mängigu laps omaette.

Et laps selles vanuses matkib meelsasti täiskasvanu õpetatud liigutusi, siis võib talle anda juba mõningaid süzeelisi mänguasju (näit. nuku, karu vm.) ja näidata, kuidas nukku kiigutada või tantsitada, karumõmmi toita jne. Meelldi mängib laps ka peitust, püüdes ise endale rätti pähe tõmmata. Kui lapse nähes peita lelu lina nurga alla, püüab ta seda üles leida.

Mänguasju lapsele andes asetage nad nii, et nad virgutaksid last teatud kindlale tegevusele. Pange, näiteks, diivanile istuma tekki mähitud nukk, kiigutage teda lapse nähes paar korda; asetage põrandale torn, millelt paar ketast ära võetud ja torni kõrval lebamas; pange laual mõned kuubikud üksteise peale.

Jätnud lapse omaette mängima, kontrollige vahete-vahel, millega ta tegeleb. Kui laps on liiga kaua ühes asendis istunud, meelitage teda midagi muud tegema (näiteks palli veeretama).

Kõne arendamiseks püüdke lapsega võimalikult palju rääkida, talle pilte näidata, salme lugeda, lihtsaid viisikesi laulda (vt. täpsemalt lk. 35).

Üheteistkümnes elukuu.

Kui laps juba iseseisvalt seisab, peab teda meelitama *esimesi iseseisvaid* samme tegema. Selleks näidake lapsele paari sammu kauguselt mõnd huvitavat mänguasja ja kutsuge ta enda juurde. Esimesed sammud on ebakindlad ja kõikuvad. Olge valvel, et laps ei kukuks; vahel juhtub, et pärast kukkumist ei julge laps enam toest lahti lasta ja loobub katsetest iseseisvalt käia.

Käimisoskuse omandamiseks on tähtis õppida astuma kordamööda mõlema jalaga, säilitades seejuures tasakaalu. Nende, täiskasvanu jaoks väga lihtsatena tunduvate käimislüigutuste omandamine toimub lapsel suurte raskustega ja pikkamööda. Alles siis, kui laps on selgeks saanud sammu kõige algelisemad elemendid, läheb õppimine ker-

gemaks: suuna ja tasakaalu hoidmine ning käimise tempo kiirendamine saadakse juba rutem kätte.

Ergutades last kõndima pidage meeles, et lastetoa põrand ei tohi olla poonitud. Liiga libedal põrandal kukub laps kergesti ja muutub kartlikuks. Sobivad ei ole ka vaibad ja põrandariided, mille serva taha jalg võib komistada. Olu-line on see, millised on lapse jalatsid. Kõndima õppimisel ei sobi laia randiga ning jäiga, paindumatu tallaga saapad, milles laps kergesti kukub ja mis muudavad ta niigi ebakindlad sammud veelgi kohmakamaks.

Arge unustage kõndima õpetamise kõrval lapse mängu! Leludega tegelemise õpetamist tuleb jätkata, vastasel korral laps tüdineb leludest ja lihtsalt loobib ning taob neid. Kui laps nukku juba kiigutada oskab, näidake talle, kuidas nukku magama panna, kuidas süüa, kuidas autot sõidutada.

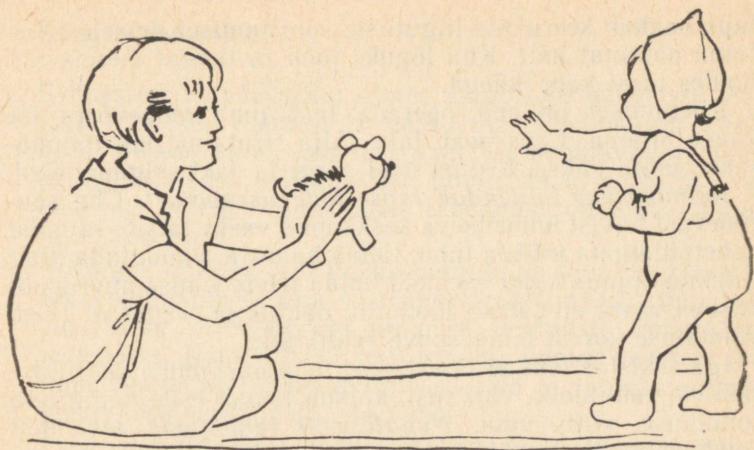
Mängimise lõpul tuleb leلود kokku korjata ja asetada kindlasse panipaika. Lapse tähelepanu peab sellele juhtima, et ta varakult õpiks korda armastama. Esiialgu on korra loojaks muidugi veel täiskasvanu.

Kaheteistkümnes elukuu.

Esimese eluaasta lõpul on imik võimeline ärkvel olema ja mängima juba 3—3 1/2 tundi järjest. Enamiku sellest ajast täidab ta *aktiivse liikumisega*. Tung liikumisele on täiesti loomupärane nähtus, lapsele kasulik ja seda tuleb igati soodustada.

Liikumisoskuse arendamiseks varieeritakse vajalikke harjutusi järjekindlalt, muutes neid kord-korralt keerukamaks. Last, kes just äsja on käimisoskuse selgeks saanud, selles aga veel sugugi kindel pole, tuleb õpetada liikuma ühes *kindlas suunas*. Seda tehakse nii: ema eemaldub lapsest 3—5 m võrra ja kutsub lapse enda juurde, näidates ning pakkudes talle huvitavat mänguasja.

Samuti peab laps õppima ületama maapinna ebatasasusest tulenevaid takistusi. Alustame põrandal lelavast kepist, mänguklotsist või muust samalaadsest lihtsast takistusest üleastumise õpetamisega. Esimestel kordadel tuleb last toetada. (Hiljem, 2. eluaasta alguses, seame ta juba raskemate ülesannete ette: laseme tal käia, algul käest kinni hoides, mööda kaldu asetatud lauda, üle palgi jne.).

Kõndima õppivale lapsele on väga kasulikud *koordinaatsiooni- ja tasakaaluharjutused*. Alatakse lihtsamatest ja minnakse järk-järgult keerulisematele. Neid harjutusi on esialgu kõige parem sooritada mänguna. Näiteks laotatakse põrandale kitsas vaip või joonistatakse tee (laius 40—50 cm, pikkus 1,5—2 m). Lapsele öeldakse, et see on tee nukutuppa. «Tee» lõpus on huvitav mänguasi. Suvel jalutuskäikude ajal teeme selliseid harjutusi õues, talvel, arvestades lapse küllaltki rasket ja liigutusi takistavat talveriietust, on neid parem sooritada toas. Hankides lapse mängunurga «varustust», ärge unustage peale lapsele eakohaste mänguasjade ja esemete muretsemast sinna ka kõige lihtsamaid vahendeid liikumisharjutusteks: tasakaalu ja käimise treenimiseks 1,5—2 m pikkune ja 20—40 cm laiune kummiriidest «tee», ronimis- ja viskamisoskuse arendamiseks madalad kastid, korvid, väikesed ja suured pallid jms.

Kui laps on käimisoskuse selgeks saanud, hakkavad ta liigutused kiiresti lähenema täiskasvanu omadele. Areneb tasakaal, laps suudab ilma toeta kükitada ja tõusta, võtta maast eset. Oskuse kindlalt kõndida ja joosta omandab enamik lapsi 2. eluaasta 1. kuul. Erinevate roomamis-, käimis- ja ronimisharjutuste kordamine arendab kesknärvisüsteemi liigutuste juhtivat osa ning parandab kogu organismi talitlust.

Üha suuremat tähtsust hakkab omandama parem käsi,

laps hakkab keerukate liigutuste sooritamisel ilmselt eelistama paremat kätt. Kuu lõpuks joob ta tassis iseseisvalt, hoides tassi kahe käega.

Riietamisel on aeg õpetada last juba mõnevõrra ise kaasa aitama. Laps peab jala välja sirutama, kui tõmmatakse jalga pükse, tõstma käsi särgi ja jaki selgapanekul.

Käimisoskus lainendab lapse tegevusraadiust. Üha suurenevast huvist ümbritseva keskkonna vastu tatsub ta nüüd vahetpidamata mööda tuba, tahab haarata, puudutada ning tundma õppida kõiki esemeid, mida näeb. Lapse huvi ümbritseva vastu on täiesti loomulik nähtus ja seepärast tuleb võimaluse korral tema soove rahuldada.

Iga takistus, mis ei lase lapsel teha harjumuslikke liigutusi või rahuldada vajadusi, kutsub temas esile negatiivse tundmuse, nutu, viha. *Negatiivsete tundmuste tekkimist tuleb võimalikult vältida.* See muidugi ei tähenda, et me ei võiks last keelata ega takistada tegemast midagi ebasoovitavat. Peame oskama mõjutada last selliselt, et tema reageerimine oleks positiivne. *Tagajärjekaks võtteks on lapse tähelepanu teisale juhtimine.* Kui laps tahab näiteks võtta laualt vanaema prille, siis oleks vale need tal lihtsalt käest ära võtta ja laps pikaks ajaks nutma jätta. Lausume rahulikult, kuid kindlalt «Ei tohi!» ja näitame talle kohe midagi muud huvitavat (näiteks seda, kuidas kuubikutest torni saab ehitada). Tulemus on kõigiti positiivsem: laps saab teada, et prille võtta ei tohi, negatiivne reageering on aga välditud.

Lõhkumist, määrimist, täiskasvanute asjade kiskumist püüdke ära hoida. Keelu «ei tohi» tähendust peaks laps sel ajal juba hästi tundma. Seejuures olge äärmiselt järjekindlad. Halvim on, kui te üht ja sama kord lubate, kord keelate. Kui annate näiteks aastasele lapsele mingi mittevajaliku raamatu lõhkumiseks, siis on hiljem väga raske selgeks teha, et teisi raamatuid tuleb tervena hoida.

Negatiivseid võtteid (riidlemist, karistamist jms.), mis ei suuna lapse tegevust, ei näita, mis ta võib teha, tuleb esimestel eluaastatel lapse kasvatamisel võimalikult vältida.

Kõne arendamine

Esimestest elupäevadest alates astub laps suhetesse teatavate inimeste, esemete ja nähtustega. Selleks on esialgu need täiskasvanud, kes last vahetult hooldavad (eelkõige ema), esimesed mänguasjad, ümbritsevad esemed. Lapse kasvades laieneb tema jaoks tähendust omavate inimeste ja asjade ring.

Kõigel, millega laps kokku puutub, on sõnaline tähendus. Sõna kinnistab ja viib süsteemi lapse tunnetuslikke kogemusi ning on seejuures ise uute teadmiste omandamise vahendiks. Kõne aitab lapsel tundma õppida reaalsel maailma, tunnetada loendamatuid seoseid ja suhteid mitmesuguste esemete ja nähtuste vahel.

Lapse kõne kujunemisest sõltub kogu tema psüühiline areng, eriti mõtlemise arenemine.

Kõne abil määravad ja suunavad täiskasvanud lapse käitumist, esitavad talle palveid ja käske, selgitavad, kuidas ta peab käituma. Tänu kõnele omandab laps ühiselu normid.

Puudujäägid kõne arengus peegelduvad lapse iseloomu kujunemises. Õigeaegselt ravimata jäänud kõnedefekt muudab lapse kindlusetuks, kergesti ärrituvaks, endassetõmbunuks, tumestab kõige rõõmsamat aega elust — lapsepõlve.

Eeldused kõne kujunemiseks on olemas närvisüsteemi ja hääldeorganite inimlikus vormis, kuid siiski ei teki kõne iseendast, ilma täiskasvanu seltsita. Ajaloost on teada katse, mille viis läbi India suurmogul, hüüdnimega Akbar. Nimelt olid õukonnatargad kinnitanud, et hindu lapsed hakkavad ise rääkima hindi keelt, hiinlaste omad hiina keelt, birmalaste omad birma keelt — s. o. iga laps oma vanemate keelt, ilma et nad oleksid seda õppinud. Tõestuseks laskis Akbar läbi viia järgmise ebainimliku «eksperimendi», mis kestis 7 aastat. Erinevaist rahvustest vastsündinud lapsed paigutati «isolatsioonikambrisse», millesse ei tunginud ühtegi inimlikku heli, ja kasvatati seal üles. Lapsi teenisid äralõigatud keeltega teenijad ja söögi andis neile läbi kitsa pilu kätte tumm eunuhh. Kambri võtit kandis Akbar kogu aeg oma rinnal. Lõpuks saabus oodatud silmapilk. Oma tarkade saatel avas suurmogul seitse aastat lukus olnud ukse. Ja mis juhtus? Inimkõne asemel kuul-

sid sisenejad artikuleerimata hääli, ulgumist ja lallutamist. «Targad» olid end igaveseks häbistanud.

Juba see sünge juhtum näitab, et *rääkimisvõime pole mitte päritav, vaid laps võib õppida mõtlema ja rääkima ainult mõtlevate ja rääkivate inimeste otsesel mõjul*. Lapse tutvumine maailmaga, esimeste teadmiste ja oskuste omandamine toimub täiskasvanute vahendusel. *Täiskasvanutega suheldes* omandab ta ka kõneoskuse — spetsiifilise inimliku suhtlemise vormi.

Seepärast ärge jätke lapsi ilma oma seltsist, vaid püüdke, et teie suhtlemine oleks meeldiv, et *lapsel tekiks suhtlemise vajadus*. See on lapse kogu edasise arengu väga tähtsaks tingimuseks. Isa ja ema ükskõiksus, vaikimine ja vähene emotsionaalsus lapsega tegelemisel pidurdavad temas nendega suhtlemise soovi arenemist. See omakorda on takistuseks lapse kõne arengule ja lõppkokkuvõttes tema arengule üldse.

Kõige esimeseks lapse suhtlemise vormiks täiskasvanuga on nn. «elavnemise reaktsioon». Teie lähenedes jääb imik algul hetkeks vait, keskendab pilgu teile, hakkab jalgade ja kätega elavalt siputama ja häälitsema. Selle esimese suhtlemisreaktsiooni alusel kujunevadki kõik järgnevad suhtlemise vormid: algul täiskasvanu kõne häälikute matkimine, edasi kõnest arusaamine jne. Teie teadlik abi ja kontroll võivad seda protsessi tunduvalt kergendada ja kiirendada.

Millal siis tuleks hakata lapsega rääkima? Esimestest elupäevadest! Esialgu selleks, et hoida imikul rõõmsat meeleolu, õpetada teda kuulatama ja vastu häälitsema.

Imiku enda häälitsused piirduvad algul lihtsa kisaga, mida põhjustavad nälg, valu jne., ilma et sel oleks signaali tähendust. Kisa järgi ei suuda te aru saada, mis on selle põhjustajaks ühel või teisel juhul.

1. elukuu lõpuks teeb laps juba ühetoonilisi häälitsusi — koogab. Umbes 3. elukuul hakkab laps häälega mängima. Aegamööda muutub häälitsemine üha mitmekesisemaks ja pikemaajalisemaks. Muutub häälitsemise laad. Kui esialgu olid ülekaalus kurguhääled (koogamine), siis 4.—5. elukuul ütleb laps juba palju täishäälikuid, häälitseb laulvalt — laliseb. Lalisemisel võib kuulda juba ühesuguse häälikute koostisega silpe (ma-ma-ma, gu-gu, pa-pa). Sellel pole esialgu samuti mingisugust teatamise eesmärki ja lalisemine ei anna veel tunnistust ümbritsevate kõne

omandamisest või mõistmisest, ehkki aegamööda võib tekkida seoseid mõnede häälikuühendite ja situatsioonide vahel. Need «hääleharjutused» valmistavad ette üksikute kõneorganite tööd, arendavad artikulatsiooniparaati, täiustavad kuulmist.

Lalisemisel on oluline, et laps kuuleb oma häält ja võib korrata hääldatud silpe, n.-õ. iseennast järele aimata. Hiljem (umbes 5.—6. elukuul) lisandub sellele täiskasvanute kõne matkimine, kus imik kuulmise kõrval rakendab ka nägemismeelt. Hääldage imikule omaseid häälikuid ja silpe (ma-ma, em, ai), mida on kerge järele öelda. Täiskasvanute kõnet matkides ja kuulmise alusel oma kõnet kontrollides õpib laps ära emakeelsed häälikud. Kuulmise kontrolli tähtsust näitab kas või see, et kurdid ei omanda ühtki keelt.

Lapse kuulmise, tema hääleliste reaktsioonide arendamiseks on hädavajalik, et *lapse ümbrus oleks vaikne ja rahulik*. Kuulda olgu peaaesjalikult täiskasvanu rahulikku kõnet ja lapse enese häälitusi. Kui toas on kärarikas (näiteks raadio mängib valjusti terve päeva, täiskasvanud räägivad omavahel liiga lärmakalt jne.), on lapse kuulmise ja kõne areng takistatud.

Samal ajal tuleb tõsist tähelepanu pöörata *kõne mõistmise* arendamisele. Püüdke söötmise, korrastamise jms. juures võimalikult palju rääkida, kõnelge sellest, mida parajasti teete («joome piima», «peseme näo ja kõrvad puhaks»).

6. elukuul *nimetage* lapsele kõiki esemeid, mis ta tähelepanu paeluvad (algul tingimata ühesuguste nimetustega). Täiskasvanu kõnet kuulates hakkavad lapsed siduma teatavaid sõnu vastavate esemetega, mis nende sõnadega koos esinevad. Selleks et laps omandaks eseme nimetuse, peab ta seda vaatlema, kui võimalik, käes hoidma, kompama ja sellise tajumise momendil *kuulma* eseme nimetust. Samal ajal peab lapsel tekkima positiivne emotsionaalne suhtumine situatsiooni. See saavutatakse tavaliselt siis, kui laps suhtleb kellegagi lähedastest, «oma» täiskasvanuist. Näiteks: ema hoiab käes mänguasja, näitab seda lapsele ja räägib: «Kus on karu?»; «Näe, karu!»; «Vaata, missugune ilus karu!»; «Võta karu!»; «Aga kus on nukk?» jne.

Näitamise läbi tekib lapsel orienteerumisreaktsioon eseme suhtes. Laps eraldab eseme pilguga teiste hulgast, keskendub tema tajumiseks. Eseme paljukordse nimeta-

mise tulemusena kujuneb seos antud eseme ja teda tähistava sõna vahel. Seejuures ei suuda lapsed alati õigesti eristada kõiki häälikuid sõnas, vaid orienteeruvad peamiselt üksiku rõhulise silbi ja üldise intonatsiooni järgi.

Lapsega kõneldes ja lapse kuuldes kasutage õiget keelt (mitte nn. «pudikeelt»), sest lastel oleneb hääldamine *eeskujust*. Lapse lalisemise toon on vastavalt vanemate kõnetoonile mahe, järsk või jäme. Seepärast olgu täiskasvanu hääel emotsionaalne, südamluk, erinevate intonatsioonidega, mitte vali.

Esimese eluaasta 2. poolel tuleb üha rohkem taotleda erinevaid esemeid või liigutusi tähistavate sõnade mõistmist ja aktiivse kõne algmete arenemist (täiskasvanu kõne matkimise kaudu).

Lapsega suhtlemise vorm on teisel poolaastal mõnevõrra erinev varasemast. Selleks et laps õpiks teatud sõnu eraldama ja mõistma, tuleb rääkida lühikeste lihtsate lausete, rõhutades intonatsiooniga kõige tähtsamaid sõnu.

7.—8. elukuust alates on juba võimalik lapse tegevust sõnade kaudu teatud määral mõjutada. Ta hakkab mõistma lihtsaid küsimusi. Näiteks vastuseks küsimusele «Kus on nukk?» pöörab ta pead ja hakkab nukku aktiivselt silmadega otsima. Imik õpib täitma ka mõningaid lihtsamaid korraldusi. Lapse poole pöördudes oodake hetk, vast täidab ta teie soovi. Korra ke palvet mitu korda. Ainult sel juhul, kui laps ei suuda mõista, mis talle öeldi, täitke palve ise. Näiteks pärast lapse ärkamist tuleb ema 8-kuuse Anniki juurde ja lausub: «Tere hommikust, Anniki! Anna käeke!» Kui laps saab nendest sõnadest aru, annab ta meelsasti käe. Kui ta aga veel aru ei saa, siis korra tes sõnu «anna käeke» ulatage lapsele ise oma käsi. Kui ka see ei tee sõnu talle veel mõistetavaks, võtke ise lapse käeke oma pihku ja tervitage teda hellalt. Järgmisel hommikul korra ke sama.

Selleks et last ümber riietada, toita, magama panna, kut-suge ta enda juurde. Laps lähenegu ise roomates, aasta lõpul juba ka kõndides.

Virgutage teda täitma omandatud mängulisi liigutusi, tooma nimetatud mänguasju. Selliselt kinnistate vastavatest sõnadest arusaamist. Näiteks:

«Pillekene, patsi kooki! Näed, kui hästi!»

«Näita emale, kuidas vares putru keetis»;

«Too karu siia!»;

«Näita, kuidas tita (nukk) tantsib» jne.

Kui laps täidab seesuguseid palveid ainult sõnalise korralduse peale (ilma žestide abita), võib arvata, et ta nendest väljenditest aru saab.

Kõnest arusaamist arendavad mitmesugused matkimisel põhinevad rahvamängud ja salmikessed, nagu «Kuts läks karja», «Patsi, patsi kooki» jt. Värsside lugemisel ärge koormake last üle kirevate muljetega, liiga paljude salmidega. Parem lugege ikka ja jälle paari lihtsat värsikest. Imikule isegi meeldib kuulata nimelt seda, mis on teda juba varem rõõmustanud, ta naudib seda juba ette.

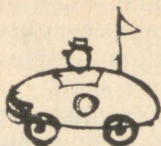
Seesama lugu on lauludega. 9. elukuul reageerib laps erinevatele rütmidele juba erinevalt: tantsuviis paneb ta liikuma, rahulik muusika — kuulatama. Ta hakkab üht melodiat teisest eristama. Ärge kiirustage aga imikule liiga tugevaid muusikalisi muljeid pakkuma! Helide rohkus (kära, müra, samuti keerulised muusikapalad) on kuulmise arenemisele kahjulikud, sest imik ei suuda neis üksikuid helisid eristada ja ta närvisüsteem väsib. Mõnd tuntud ja lihtsat viisikest kuulab ta aga ikka uuesti suure rõõmuga.

Soodsalt mõjub kõne arengule ka piltide vaatamine. 9.—10. elukuul võib pildiraamatust näidata juba suuri, selgelt väljajoonistatud loomade ja esemete pilte, neid samaaegselt nimetades.

Kõne arendamine toimub kogu päeva vältel, sest ühtegi tegevust imikuga ei sooritata nüüd vaikides. Selle tulemusena peaks laps 10. elukuul tundma nimetuse järgi igapäevaseid esemeid ja oskama neid pilguga ruumist otsida ka sel juhul, kui need ei asu tavalisel kohal; 11. kuul peaks ta täitma mõningaid sõnalisi korraldusi ja tundma koduseid nende nimede järgi.

Esimese eluaasta lõpuks peaks laps aru saama vähemalt 10—20 sõnast ning sõnalisest keelust («ei tohi»), mis kehtib antud momendil sooritatava tegevuse kohta.

Neljandal eluveerandaastal areneb kiiresti imiku *kõne-
oskus*, kui temaga tegelemisel püüda seda edendada. Kuni 7.—8. kuuni on imik võimeline teid matkides hääldama ainult selliseid häälikuühendeid, mida ta enne seda oskas hääldada ka ise (kõik need lalisemisel hääldatud «ma-ma», «gu-gu», «pa-pa», «la-la»). Kui täiskasvanu kordab tuntud silpidest koostatud lihtsaid sõnu selgesti, hakkab imik neid matkima, nii et 9. kuu lõpuks võib ta juba hääldada mõne üksiku sõna.

Umbes 9-kuuselt hakkab imik püüdma matkida ka selliseid häälikuühendeid, mida ta enne ise pole hääldanud.

Täiskasvanu peab last *kõnelemisele õhutama*. Kui laps soovib midagi saada, tehes vastava käeliigutuse, õpetage teda soove sõnades väljendama. Näiteks sirutab Rein käe õuna järele. Enne õuna ulatamist õpetab ema: «Ütle: palun anna!» või «Ütle: aitäh!» See kiirendab kõne arenemist ja ühtlasi distsiplineerib last. Tänu kõne arengule muutub väikese suhtumine ümbritsevasse: kaob nõudev kisa, sest laps on saanud «sõnaõiguse».

Esimese eluaasta lõpul hakkab laps tarvitama esimesi kindla tähendusega sõnu («anna», «aitäh», «ema»). Tekib lapse enese aktiivne sõnavara (1—3 kuni 10—15 sõna). Tavaliselt on need tuttavate esemete nimetused, mida hääldatakse sel momendil, kui laps antud eset näeb.

Esimesed sõnad erinevad täiskasvanu sõnadest, sest nad on paljutähenduslikud. Näiteks «kiisu» võib tähendada kassi, kasukat, vaipa, ühesõnaga kõike, mis on kohev ja pehme.

Laps püüab aasta lõpul hääldada juba paljusid sõnu, mida kuuleb täiskasvanult. Keerukamad sõnad aga valmistavad talle veel raskusi. Seepärast on esimesed sõnad sageli ainult katkendid pikemast sõnast. Mõningatel juhtudel muudab laps omamoodi kogu sõna. Eriti armastab ta matkivaid silpe (näiteks auto «tuut-tuut», koer «au-au», lehm «muu-muu»). Et kergendada uute sõnade omandamist ja nii rikastada lapse aktiivset kõnet (rohkem sõnu), võib selliseid lihtsustatud sõnu esimesel eluaastal kasutada, kuid ainult sel juhul, kui laps ise neid nii hääldab. Teisel eluaastal, kui laps on juba suuteline hääldama keerukamaid sõnu, tuleb teda lihtsustatud nimetustelt õigetele sõnadele üle viia.

Kõne edasine areng toimub järgneva kahe aasta jooksul ning nõuab vastavate kasvatuslike võtete (pidev kõneline suhtlemine, mängude korraldamine, piltide ja mänguasjade näitamine jne.) rakendamist.

Halbade harjumuste kujunemise vältimine

Juba esimestest elunädalatest peale hakkavad imikul kujunema tingitud refleksid, s. o. isikliku kogemuse alusel omandatud vastused teatavaile ärritajaile. See on aluseks mitmesuguste harjumuste tekkimisele. On väga tähtis, et laps omandaks ainult õigeid ja kasulikke harjumusi. Halbade harjumuste kujunemist on õige kasvatus korral võimalik vältida.

Süllevõtmine ja kiigutamine. Kui imik nutab, on tal mingil põhjusel halb olla. Nutt võib tulla nälja- või janutundest, ebameeldivast asendist, pigistavast või liigutusi takistavast rõivastusest, ärritusest märgade mähkmete tõttu, jähnemisest või liigsoojusest ja haigusest. Kõigi nende põhjuste võimalust arvestades kontrollige lapse seisundit ja *kõrvaldage nutu põhjus*. Ärge kiirustage imikut kiigutama! Arvestage seda, et juba kahekuusel imikul võib nutu põhjuseks olla ka mingi taotlus. Kui ema hakkab lapse nuttu kiigutamise vaigistama, siis kujuneb lapsel tingitud seos (karjumisega on võimalik saavutada meeldivat olukorda — kiigutamist). Tal ei ole halvasti mitte midagi, kuid talle meeldib kiigutamine ja ta hakkabki seda nutuga nõudma. Samuti on lugu süllevõtmisega. Kui imik kogeb, et nutmisega on ilmselt võimalik saavutada talle meeldivat kohtlemist — süllevõtmist, hakkab ta seda alati kasutama. Kujuneb nõudev kisa, mis vaibub alles siis, kui laps saab oma tahtmise. Et vältida halba ja tülikat harjumust, olge *imiku süllevõtmisega tagasihoidlik*. Kui laps nutab, kontrollige, kas ta on märg ja ootab mähkimist. Seejärel kummarduge naeratades voodi kohale, liigutage mängukanne ja kõnetage teda. Imik rahuneb varsti, kui temaga tegeldakse, ja siputab meelsasti oma voodis.

Kui halb harjumus ebaõige kohtlemise tõttu on juba kujunenud, püüdke viga võimalikult ruttu parandada. Kui lapse tervis on korras, kui ta on hästi toidetud ja hooldatud, kuid sellest hoolimata nutab ja ema lähenemisel rahuneb, ema kaugenemisel aga uuesti hakkab ägedasti kar-

juma, siis on olukord selge. Ta ootab süllevõtmist. See ei ole nutt häda pärast, vaid hellituste taotlemiseks. Kui sellist kisa kannatlikult talutakse, loobub laps sellest mõne päevaga. Kui annate aga lapsele järele, rikute tema iseloomu ja tekitate endale palju tüli.

Eespool öeldust ei tule aru saada nii, et 2—3 kuu vanust last ei tohi kunagi sülle võtta. Imik on kätel nii toitmise kui ka vannitamise ajal. Aeg-ajalt võetakse ta mõneks minutiks ka muidu sülle, et ta harjuks pead hoidma ja saaks uusi muljeid. See toimugu aga üksnes siis, kui imik on heas tujus! Süllevõtmine peab last arendama ega tohi muutuda tema hellitamiseks, kapriiside rahuldamiseks.

Halvad uinumisharjumused. Rahva seas tuntakse mitmeid imiku *suigutamise võtteid*, nagu kiigutamine, patsutamine, monotoonne laulmine ja kätel õõtsutamine. Sellised uinutamiseviisid on tülikad, hoidjale koormavad ja lapsele kahjulikud. Laps ei ole lõpuks üldse võimeline ilma kiigutamisetä või lauluta uinuma. Niisuguste harjumuste väljajuurimine põhjustab lapsel sageli pisaraid. Halvast harjumusest saab kergemini üle, kui panna laps magama tavalisest veidi hiljem, sest sel juhul uinub ta kiiremini. Parim uinutaja on jahe värske õhk. Imik, keda on mõnd aega iga päev välja magama viidud, uinub seal kiiresti. Ka toas olgu alati värske õhk.

Üsna sageli on imikul halvaks harjumuseks tühja luti või sõrme imemine, sest imemine valmistab talle suurt naudingu. Eriti armastab ta imeda enne uinumist. Kuiva luti, eriti aga sõrme imemine on kahjulik mitmel põhjusel. Lõualuud võivad moonduda ja lapsel kujuneb hammaste väärasetus. Ülemiste esihammaste liigse etteulatuvuse üheks põhjuseks ongi sõrme või luti imemine imiku- ja väikelapses. Ka satub sealjuures lapse suhu palju pisikuid.

Sõrme imemist alustavad sageli mõnekuused imikud. Selle võõrutamiseks on vajalik teha marlist väike kotitao-line kinnas, mis randme kohalt pesupaelaga veidi kitsamaks seotakse. Kui imik on harjunud ainult ühe käe sõrme imema, siis piisab ainult selle käe kinnastamisest. Kinnas tehakse kahekordsest marlist. Läbi marli sõrme imeda ei valmista lapsele tavaliselt mõnu ja ta unustab oma harjumuse kiiresti.

Kui laps on sõrme imenud juba pikemat aega, on harjumuse väljajuurimine raskem. Laps on algul marlikindaga väga õnnetu. Ta nutab palju, ei saa uinuda. Selline eba-

mugavustunne on paratamatu, kestab aga õnneks tavaliselt ainult 3—4 päeva.

Stereotüüpsete liigutuste tegemine. Halvaks harjumuseks on imikul ka stereotüüpsete liigutuste tegemine. Selili lamav laps liigutab rütmiliselt pead ühele ja teisele küljele. Mõni laps võngutab rütmiliselt kogu keha, kas selili lamades või neljakäpukil olles, istudes koogutab end aga rütmiliselt ette ja taha. See nähtus esineb tavaliselt lastel, kel on vähe mänguasju või kes on pimedavõitu ruumis. Niisuguse halva harjumuse vältimiseks ja likvideerimiseks tuleb luua imikule head mängutingimused — asetada ta valgusküllasesse ruumi, anda sobivaid mänguasju ja õpetada nendega tegelema. Siis kaob vajadus mängida oma kehaga.

Onaneerimine. Imikutel ja väikestel lastel võib esineda ka onaneerimist. Selle põhjuseks on suguelundite mustus, haudumus, linaluu-usside esinemine ja liiga kitsad või halvalõikelised püksid, mis hõõruvad või pigistavad suguelundeid. Suguelundite või nende ümbruse ärritus kutsub esile mõnutunde. Edaspidi hakkab laps ise sellist mõnutunnet esile kutsuma, näppides käega suguelundite piirkonda või pigistades reisi tugevasti kokku. Onaneerimisel võtab laps alati teatava kindla asendi — pigistab reied kõvasti kokku ja kallutab rindkere veidi ettepoole. Lapse nägu muutub punakaks, pilk eksib kaugusse. Seejuures

hingab mõni laps tähkivalt. Poeglastel esineb ka suguti paisumist.

Kui lapsel tekib onaneerimine, siis tuleb hoida ta suguelundid eriti puhtad, panna talle jalga avarad püksid, uurida, kas tal pole äkki linaluu-usse. Lapsel ei tohi lubada näppida suguelundeid. Onaneerimine tuleb välja ravida kohe alguses, sest hiljem on ravi palju raskem.

Närviline laps. Närvilisus võib avalduda juba esimestel elukuudel. Närvilised imikud on vaatamata küllaldasele toitumusele ja õigele hooldusele sageli rahutud. Rahutus on tingitud närvisüsteemi tundlikkusest. Selline imik reageerib ka nõrkadele välistele ja sisemistele ärritustele, mis tervet last sugugi ei häiri. Närviline imik nutab lakkamatult juba siis, kui ta kõht on vaid kergelt puhitunud. Vähi-malegi ebamugavusele, nagu märjad mähkmed ja hilinevad söögiaeg, reageerib ta raskesti vaigistatava nutuga.

Ka tugev ja terve laps nõuab kuivi mähkmeid ning õigeaegset söömist ägeda nutuga, kuid see vaibub kohe, kui ta nõudmised täidetakse. Terve imik magab sügavat, rahulikku und, virgeajal on ta heatujuline ja rahulolev. Närviline imik on sageli viril, tema meeleolu vaheldub kiiresti, uni on tal rahutu ja pindmine. Isu on tal kord hea, kord halb, mistõttu kaaluivõõ on ebapüsiv.

Närvilise imiku kasvatamine nõuab vanemalt peale asjatundlikkuse veel palju kannatlikkust ja rahulikku meelt. *Mida rahutum on imik, seda rahulikum peab olema hoidja.* Närvilist imikut tuleb hoida müra, valju kõne, uste paugutamise, asjade kukkumise, raadio või televiisori lärmi ja muude erutuste eest. Koduseid talitusi ei tohi teha, imik süles. See väsitab isegi tugevat last, närvilisele imikule mõjub aga muljete rohkus juba liiga erutavalt. Ei tohi anda lapsele toitu tema iga nõudmise peale, vaid ettenähtud söögiaegadel. Tuleb jälgida, et mähkmed oleksid kuivad ja laps parajasti soojalt kaetud. Heaks rahustusvahendiks on värske õhk.

Imiku paigutamine lastesõimes

Juba ema sünnitusjärgse puhkuse lõppedes kerkib päevakorra küsimus, kellele hoida jääb imik ema tööloleku ajal.

Imiku arengule on kõige parem, kui emal on võimalik jääda pärast dekreetpuhkust kolmeks kuuseks algata puhku-

sele. Kui last hakkab hooldama vanaema või -tädi, juhendage teda eelnevalt üksikasjaliselt. Kõik vanaemad armastavad kindlasti oma lapselapsi, kuid nad võivad teha halba lihtsalt teadmatusest. Korduvalt tuleb selgitada *käte pesemise* tähtsust, *kõhimisel käe suu ees hoidmise vajadust* jms. Kui võetakse võõras lapsehoidja, peab see enne käima arstlikus kontrollis. Lapsehoidja peab olema terve ja puhas. Talle tuleb selgitada kõiki lapse hooldamisega seotud küsimusi ja rangelt kontrollida nende täitmist. Veel olulisem on kontrollida kasvatamisnõuetest kinnipidamist, sest vanemad inimesed peavad sellekohaseid nõudeid sageli ebaolulisteks, pahatihti koguni ignoreerivad neid põhjendusega: «Kes vanasti lastega nii palju jahtis!»

Kui kavatsete lapse paigutada *lastesõime*, on õige seda teha enne lapse viiekuuseks saamist. Selles eas ei ole imikul veel kindlalt väljakujunenud tingitud seoseid, ta kohaneb kergesti uues miljöös.

Praktiliselt kujuneb aga olukord sageli selliseks, et laps paigutatakse sõime alles 9—12-ndal elukuul. Selles vanuses on lapsel juba välja kujunenud kindlad seosed ümbritseva keskkonna ja teda pidevalt hooldavate inimeste suhtes. Uutesse tingimustesse üleviiduna kohaneb laps nüüd palju aeglasemalt ja elab seda raskemini üle kui 5-kuuselt. See on ka üks põhjusi, miks lapsed väga sageli juba esimestel päevadel söimes haigestuvad.

Selleks et lapse esmakordne kollektiivi paigutamine kulgeks temale võimalikult väheste ebameeldivustega, tuleb juba kodus last harjutada söimes või päevakodus kehtiva päevakavaga. Kui laps juba oma varasema elu kestel on harjunud kindla päevarežiimiga, on küllalt palju viibinud värskes õhus, kui teda on eakohaselt karastatud, temaga võimlemisharjutusi tehtud, ei ole üleminek kollektiivi nii järsk ja laps kohaneb kiiremini. Kui aga imiku senine eluviis on olnud hoopis väär, siis muidugi on erinevused tingimustes liiga suured ning laps haigestub kergemini. Süüdi on sel juhtumil vanemad, kes teadmatusest või hoolimatusest pole lapse elu korraldanud juba sünnist alates õigesti.

Kindel päevarežiim on vajalik loomulikult mitte ainult imiku häireteta kohanemiseks lastesõimes, vaid lapse normaalseks kasvamiseks ja arenemiseks üldse. Kui laps on esimestest elunädalatest peale harjunud kindla režiimiga, hakkab ta ise nõudma režiimi täitmist. Kui imikule ei anta õigel ajal toitu või teda ei panda harilikul ajal magama,

erutub ta, sipleb rahutult ja nutab. Kui kõik toimub korrapäraselt, siis sööb laps söögiajal isuga, uinub õhtul kiiresti, magab rahulikult ja ärkab hommikul värskena. Virgeajal on ta heatujuline ja rõõmus. Ka mitmesugused harjumused ja oskused tekivad kiiremini ja kindlamini siis, kui kasvatust on rajatud kindlale süsteemile. Ja vastupidi: kui kodus valitseb korralagedus, on vajalikke harjumusi raske kujundada.

Näidispäevakava 1½—3 kuu vanusele imikule.

6. elunädalast kuni 3. kuu lõpuni on soodsaim 4 uneajaga režiim, kusjuures toidetakse 6 korda päevas (iga 3½ t. järel).

Kell 6.00 — 7.30 — ärkvelolek: mähkimine ja söögiaeg.

7.30 — 9.30 — uneaeg toas.

9.30 — 11.00 — ärkvelolek: söögiaeg ja tegelus (lapsega mängimine ja tegelemine, tema arendamine).

11.00—13.00 — uneaeg õues.

13.00—14.30 — ärkvelolek: söögiaeg ja tegelus.

14.30—16.30 — uneaeg aias või rõdul.

16.30—18.00 — ärkvelolek: söögiaeg ja tegelus.

18.00—20.00 — uneaeg toas ja vannitamine.

20.00 — söögiaeg ja öörahu.

23.30 — söögiaeg.

Öörahu ajal toitke last hämaras valguses, hoidudes teda erutamast.

Näidispäevakava 4—9 kuu vanusele imikule.

5.—9. elukuuni toidetakse imikut 5 korda päevas, iga nelja tunni tagant. (Kunstlikul toitmisel minnakse 5 söögikorrale üle juba 3. elukuul.) Päeva jooksul peab tal olema kolm uneaega, sest ta suudab ühtejärke ärkvel olla 2—2½ tundi.

Kell 6.00— 8.00 — ärkamine, hommikune pesemine, riietumine, söögiaeg ja ärkvelolek.

8.00 — 10.00 — uneaeg toas (soovitav lahtise akna all).

- 10.00—12.30 — ärkvelolek: söögiaeg, tegelus ja mäng.
 12.30—14.00 — uneaeg aias või rõdul.
 14.00—16.00 — ärkvelolek: söögiaeg, tegelus, suvel mäng väljas.
 16.00—18.00 — uneaeg aias või toas (lahtise akna all).
 18.00—20.00 — ärkvelolek: söögiaeg, tegelus ja mäng.
 20.00—22.00 — uni ja vannitamine.
 22.00 — öhtune toitmine ja öörahu.

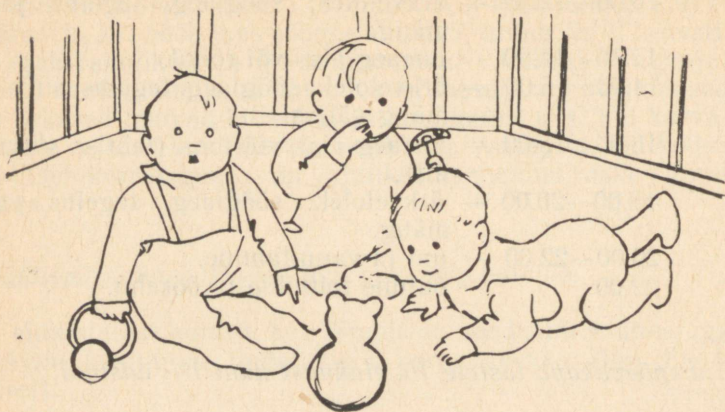
Näidispäevakava lastele 10. elukuust kuni 1½ aastani.

4. eluveerandaastal võib 5-kordselt toitmiselt üle minna 4-kordsele. Lapsel peab olema päeval 2 uneaega, kokku 3½ tundi. Korruga võib ta ärkvel olla 2—4 tundi. Last potitatakse 15 min. pärast söömist ja joomist, pärast und, enne ja pärast jalutuskäiku. (Öine potitamine vajaduse korral.)

- Kell 6.30— 7.00 — ärkamine, pesemine, riietamine.
 7.00— 7.30 — hommikusöök.
 7.30— 9.00 — mäng.
 9.00—11.00 — uneaeg (soovitav väljas).
 11.00—11.30 — söögiaeg.
 11.30—13.30 — mäng ja tegelus.
 13.30—15.00 — uneaeg (väljas).
 15.00—15.30 — söögiaeg.
 15.30—18.30 — mäng ja tegelus.
 18.30—19.00 — vannitamine.
 19.00—19.30 — öhtusöök.
 19.30 — öörahu.

(Paljud lapsed ärkavad hommikuti hiljem. Esimesel päeval uneajal magavad nad siis vähem või lähevad öhtul veidi hiljem voodisse.)

Lapse esmakordsel lastekollektiivi paigutamisel tuleb alati vormistada *arstitõend*. Selle koostab polikliinik või ambulatoorium, kus laps on seni olnud *arstlikul järelevalvel*. Arstitõend sisaldab lapse arenemisloost andmeid, mis kajastavad tema tervislikku seisundit, vaimset ja füüsilist arengut, põetud haigusi ja teostatud kaitseüstimisi. Arstitõend on kehtiv ainult 5 päeva. Lisaks tõendile tuleb esi-

tada kohaliku sanitaar-epidemioloogilise jaama tõend nak-kushaigetega kontakti ja karantiini puudumise kohta.

Kui laps ei ole olnud arvel kohalikus polikliinikus või ambulatooriumis, siis ei saa last suunata lastekollektiivi enne, kui lapse tervislik seisund on kontrollitud ja vajalikud profülaktilised kaitsesüstimid tehtud.

Lühike kokkuvõte lapse arenemisest esimesel eluaastal.

1. elukuu.

Vastsündinu on algul väga abitu. Tema liigutused on otsarbetud, koordineerimata. Imemine, aevastamine jms. toimub tingimatu reflektorse talitlusena, s.t. loomusunniliselt. Vastsündinu näeb, kuid ei oska esemeid fikseerida. Silmad on valgustundlikud. Tugevat häält kuuleb varakult, nõrgemat alles kuu lõpul. Maitse on arenenud varakult. Hästi on arenenud ka kompimismeele ja soojusetunne.

Esimese elukuu lõpul fikseerib laps silmadega eredavärvilisi esemeid; ajuti esineb tal kõõrdivaatamist, sest silmade liikumise koordinatsioon pole veel arenenud. Ta kuuleb hästi; see avaldub võpatamises ja silmade pilgutamises äkilise müra puhul.

Püstiasendis hoituna suudab ta viivuks pead hoida; kõhulasendis teeb katseid pead tõsta.

Ta naerab, kuid harva; teeb ühetoonilisi hääliitsusi — koogab.

2. elukuu.

Ärkveloleku aeg pikeneb. Ärkvel olles vaatleb imik rahulikult enda kohale riputatud mänguasju. Jälgib pilguga silmade ees liikuvat eredavärvilist eset.

Inimese lähenemisele ning kõnelemisele vastab kestva naeratuse ja koogamisega. Pöörab pead inimese hääle suunas.

Naeratab sagedamini, meeleolu on muutunud rõõmsamaks, liigutused elavamaks ja sujuvamaks.

Kuu lõpuks hoiab kõhuliasendis pead. Püstiasendis suudab hoida pead 1—1½ min. vältel. Kui last püstiasendis hoides asetada ta tallad vastu kõva alust, siis tõukab ta jalgadega («tantsib»).

3. elukuu.

Koogab ja naerab rohkesti. Imiku kõnetamisel naerab ta vastu, häälitseb rõõmsalt ja liigutab energiliselt käsi ning jalgu.

Keerab pead hääle suunas, mis tuleb imiku tagant või küljelt.

Kuu lõpuks hoiab kõhuliasendis kindlalt pead ja käsivartele toetudes tõstab üles ka ülakeha. Kaenla alt hoituna toetub tugevasti puusaliigesest painutatud jalgadele.

4. elukuu.

Haarab tahtlikult esemete järele ja tegeleb nendega. Vaatleb kaua rinna kohal rippuvaid lelusid ja teeb katset neid haarata. Pudelist toitmisel hoiab ise käega pudelist.

Ärkveloleku ajal on tavaliselt heas tujus: naerab, häälitseb valjusti ja kaua, sipleb kiiresti käte ja jalgadega.

Otsib silmadega üles häält teinud eseme. Liigutab pead hääle suunas.

Kuu lõpuks tõstab seliliasendis ise pead ja õlavöödet.

5. elukuu.

Tunneb ära lähedasi inimesi. Eristab koduseid vöörastest. Eraldab sõbralikku ja kurja hääletooni.

Häälitseb kaua ja laulvalt — laliseb. Oskab miimika, liigutuste ja häälitsemisega oma head ja halba tuju väljendada.

Oskab haarata soovitud lelu.

Lamab kaua kõhuli. Kuu lõpuks tõstab kõhul lamades ülakeha, toetudes ainult peopesadele. Keerab ise seljalt kõhuli. Püstitasendis hoituna toetub sirgetele jalgadele.

6. elukuu.

Laliseb omaette võrdlemisi kaua. Rääkimisele vastab hää-
litsustega. Ütleb üksikuid silpe. Hakkab kuulutama täis-
kasvanute kõnet ja püüab seda matkida. Kui täiskasvanud
kõnelevad, siis hakkab ka ise oma «kõnega» jutuajamisest
osa võtma.

Võtab osavalt mängukanne igasugusest asendist ja tege-
leb nendega kaua.

Sööb lusikast, võttes toitu huultega.

Kuu lõpuks keerab kõhult seljale ja tagasi. Kõval tasa-
pinnal nihutab end käte abil pisut edasi.

(Selles vanuses tuleb algust teha puhtuse pidamise õpe-
tamisega.)

7. elukuu.

Roomab neljakäpukil. Tõuseb ise võre najal põlvili. Kopsib
ja vehib kõristiga, vahetab mänguasju ühest käest teise.
Sööb hästi lusikast. Oskab öelda mõnd silpi, mida ta kor-
duvalt on kuulnud.

Kogu tema tegevusel on juba kindel emotsionaalne vär-
ving.

8. elukuu.

Mängib kestva asjadega. Ilmutab teda huvitava eseme
kättesaamiseks suurt püsivust, sooritades seejuures mitme-
suguseid liigutusi. Ütleb rohkesti silpe. Leiab pilguga tut-
tava eseme selle nimetamisel (kui ese asub tavalisel
kohal).

Kordab täiskasvanu järel mõnd lihtsat liigutust.

Kuu lõpuks istub iseseisvalt laudsirge seljaga. Toetudes
tooli, laua jms. servale, tõuseb ise püsti, seisab ja laskub
istukile.

9. elukuu.

Tõuseb iseseisvalt istuma ja seisma ning laskub istuliasendist selili. Seisab võre najal, hoides sellest kahe käega. Teeb võre najal üksikuid samme. Kõnnib, hoituna kahest käest.

Esemetega mängib nende omadustele vastavalt (veereatab, paneb asju karpi ja võtab välja).

Jäljendab täiskasvanut, korrates tema poolt öeldud silpe. Leiab tuttava eseme selle nimetamisel ka sel juhul, kui see ei asu tavalisel kohal. Saab aru mõnest käsust, sooritab täiskasvanu palvel mõningaid liigutusi («anna kätt», «patsi kooki»).

Söömisel hoiab ise leiba peos. Joob tassist täiskasvanu abiga.

10. elukuu.

Seisab, hoides toest kinni ainult ühe käega. Kõnnib vabalt võre najal. Imiteerib täiskasvanute liigutusi.

Esemetega tegelemine omandab püsiva toimingu iseloomu. Palve peale otsib esemeid ja püüab neid kätte tuua. Oskab mängida mõnd lihtsat mängu (näit. mängib peitust, pugedes ise teki alla).

Jäljendab täiskasvanuid häälitsemisel, ütleb kindla tähendusega silpe (täh-aitäh jm.).

11. elukuu.

Seisab iseseisvalt. Kõnnib ühest käest hoituna. Ütleb selgelt esimesi sõnu ja kindla tähendusega silpe (tita, kiss-kiss, tuu-tuu jne.).

Sooritab osavalt tuttavaid toiminguid, omandades pidevalt ka uusi (laob rõngaid pulga otsa, äiutab nukku jne.).

12. elukuu.

Aastaseks saamisel kõnnib enamik lapsi iseseisvalt, tuge deta. Püstiasendist oskab ise istukile laskuda. Kūkitab toeta, võtab maast lelu üles.

Tunneb paljude esemete nimetusi. Ütleb 10 kindla tähendusega sõna. Täidab mõningaid täiskasvanu korraldusi.

Mängib keskendunult, kestvalt. Ilmutab elavat huvi kõige ümbritseva vastu.

Joob iseseisvalt tassist.

Seega on meie väike inimene saanud ühe aasta vanuseks, imikuiga on lõppenud. Ema ja isa, võite olla uhked ning rõõmustada — seljataha on jäänud kõige ohtlikum ajavahemik lapse elus.

Kui laps ei ole veel suuteline kõiki eespool esitatud nõudeid täitma, ärge kohe meelt heitke! Kõigil lastel ei ilmu eeltoodud oskused üheaegselt, mõnikord hilineb üks või teine oskus. Kui aga hilinevad mitmed oskused, siis tuleb mõelda sellele, et laps võib olla arengus maha jäänud. Mahajäämuse põhjusteks võivad olla puudulik hooldamine ja vähene lapsega tegelemine. Võib olla teisigi põhjusi, seepärast pöörduge niisugusel juhul tingimata arsti poole.

VÄIKELAPS

Väikelapseiga hõlmab teist ja kolmandat eluaastat. See on suure liikuvuse, tundmuste ja järeleaimamise aeg.

Selles vanuses ei ole lapse füüsiline kasv enam nii kiire kui imikueas; aastane kehakaalu ja pikkuse juurdekasv väheneb järjest. Seetõttu on 3-aastast last kasvu järgi 4-aastasest palju raskem eristada kui 1-aastast 2-aastasest. Väikelapse luud on ainult osaliselt luustunud, mistõttu staatiline asend (kestev püstiseismine või istumine) moonutab lülisammast ja jäsemeid.

Tähelepanuväärsed muutused toimuvad lapse ajukoore ehituses. Kõigis ajukoore kihtides küpsevad närvirakud. Suureneb ajumass ($2\frac{1}{2}$ -aastase lapse aju kaal on $\frac{2}{3}$ täiskasvanu aju kaalust). Närvisüsteemi vastupidavus suureneb, närvirakkude töövõime kasvab. Nii võib laps aastast kuni poolteise aastani järjest ärkvel olla 3 tundi, poolteisest kuni kahe aastani 4—5 tundi. Kolmanda eluaasta lõpuks võib ärkvelolekut pikendada 6—6,5 tunnini. Une vajadus väheneb 14 tunnist 12 tunnini ööpäevas. Kontsentreerimisvõime tugevneb. Laps on suuteline juba 10—15 minutit kuulama juttu ja 15—20 minutit pidevalt mängima. Tingitud reflektorsed seosed kujunevad selles eas kiiresti. Lapsele on tarvis ainult üks kord ette näidata mõnd uut tegevust ja see jääb talle kohe meelde. Kahjuks kustuvad need seosed niisama ruttu, kui neid ei kinnistata, s. t. laps unustab õpitu peagi, kui seda ei korrata või kui last ei kiideta.

Lapse kõndima hakkamisega suureneb tema iseseisvus. Ta puutub rohkem kokku ümbritsevate esemetega ja kasutab seda täiel määral, püüdes lõpmatult haarata kõiki või-

malikke esemeid ja ronida igale poole. Kõndides tutvub laps huvitavate asjadega (ka niisugustega, mida täiskasvanu temale mängimiseks ei usaldaks) ja õpib neid mitmekülgselt tundma. (Kui laps istub ema süles, siis näeb ta lauda ainult ühest küljest. Kui ta aga püsti tõuseb, ümber laua käib, selle alla ronib, lauda nihutada proovib ja võib-olla selle vastu pea ära koksab, siis õpib ta laua kuju, raskust ja tugevust hindama.) Lapse suur liikuvus nõuab vanemailt palju hoolt ja tähelepanu. Esiteks on tarvis silmas pidada, et laps ei teeks viga enesele ega kahju asjadele. Teiseks on vaja *luua tingimused lapse liikumistarbe rahuldamiseks*. Mõni ema tõrjub last pidevalt kord ühest, kord teisest kohast eemale. Kui nõrgemad vahendid mõju kaotavad, võetakse sageli appi vits, kuid sellegi mõju kestab vaid lühikest aega ega suuda lapse liikumisvajadust ja uudishimu alla suruda. Vitsa ei läheks aga üldse vajagi, kui lapsele oleks toas eraldatud nurgake, kus asetseksid tema asjad ja kus ta võiks vabalt ning iseseisvalt tegutseda.

Olulist osa lapse tegevuses etendab *mäng*, mis järjest arenedes ja muutudes jääb tähtsaimale kohale kuni kooliminekeni. Ta püsib koolieaski, kuigi uuel kujul. Mänguga arendab laps kõiki füüsilisi ja vaimseid võimeid, järelikult tuleb sellele pöörata erilist tähelepanu.

Ekslik oleks aga sundida lapsi piirduma ainult mängunurgaga. Võimaluse korral lubage lastel näha täiskasvanute töid ja toiminguid, võtke lapsi kaasa aeda, põllule, poodi, pesu pesema, toitu valmistama jne. Sellega rikastate laste kogemusi. Lapsed hakkavad paremini aru saama ümbritsevast elust ja nende mängudki muutuvad mitmekesisemaks.

Liikudes, ümbritsevaga tutvudes ja täiskasvanutega suheldes areneb kiiresti ka väikelapse *kõneoskus*.

Tänu kõndimis- ja kõnelemisioskuse omandamisele toimub väikelapse psüühilises arenemises hiiglahüpe.

Kõrvuti suure liikuvusega iseloomustab väikelast väga suur *tundmuslikkus e. emotsionaalsus*. Tundmustel on otsustav osa väikelapse suhtumisel iseendasse ja ümbritsevasse nähtustesse. Tundmused juhivad ka lapse käitumist, loogilistel seletustel ja põhjendustel on seepärast sageli vähe mõju. Väikelapse tundmused on afektilised, s. t. ikka tugevad, ägedad, neid ei hoia miski tagasi. Seejuures mööduvad nad ruttu ja muutuvad kiiresti. Nutt vaheldub

naeruga, nii et sageli ei saa arugi, kumba laps õieti teeb: ta naerab, pisarad alles silmis. Tundmuste areng kulgeb püsivuse ja enesevalitsemise suunas. Seepärast on õige toetada ja tugevdada juba väikelapses tundmuste valitsemise ja tagasihoidmise sugemeid, kiita last, kui ta valu ilma nutma hakkamata mehiselt ära kannatab jne. Samuti tuleb tugevdada positiivseid tundmusi, näiteks armastust vanemate vastu, kaastundlikkust, sõbralikkust.

Väikelast iseloomustab *suur sisendatavus ja matkimisvajadus*. Ta usub iga sõna, mis talle öeldakse, kogu ümbritsev õhkkond mõjutab teda. Mudilast on kerge juhtida, sest ta allub kiiresti eeskujule. See esitab aga vanematele nõude *olla vääriliseks eeskujuks oma lastele!*

Enne koolieelsesse ikka jõudmist toimub lapse iseloomus ja eneseavaldustes sügav muutus. Enesest kolmandas isikus kõnelemise asemel hakkab ta kasutama mina-vormi: mina tahan, mina teen jne. Laps on leidnud oma mina, temas ärkab tahe kõike ise teha. Seda tahet tuleb igati ergutada. Väikelaps vajab *organiseeritud tegevust ja jõukohast õpetust*. Tegevusetus ja ühetoonilisus masendavad teda ja pidurdavad arenemist.

Väikelapse päevakava

Eakohase režiimi rakendamine on väikelapse arendamisel ja kasvatamisel väga oluline. Kui magamiseks, söömiseks ja ärkvelolekuks määratakse kindlad kellaajad, soodustab see lapse peaju koostes kindlate närvisüsteemide tekkimist. Kujuneb välja elurütm, mis kergendab kogu organismi tööd.

Lapse päevakava koostamisel on olulisima tähtsusega une ja ärkveloleku õige vaheldumine.

Normaalseks arenemiseks vajab laps küllaldaselt puhkust. Väliskeskkonnast saadavate muljete küllusest väsivad lapse ajurakud ruttu. Imikul avaldub see une-eelses nutus, suuremal lapsel — hajameelsuses, virisemises, tujukuses või isegi riakuses. Unetarve on seda suurem, mida noorem on laps. Ka kõikidel üheeaalsetel lastel ei ole see ühesugune. Erinevused on tingitud närvisüsteemi omadustest ja tervislikust seisundist. Väikelapseas väheneb unevajadus pikka mööda, on keskmiselt 10—11 tundi öösel ja 2—3 tundi päeval. Järjest võib väikelaps ärkvel olla umbes 6 tundi.

Unerežiimist kõrvalekaldumine mõjub lastele kahjulikult. Kindla elurütmiga lapsed erutuvad kergesti, magavad rahutult, nõuavad öösel süüa ja juua, ärgates on nad virilad ja rahulolematud. Mõned loevad selliseid lapsi närvilisteks, tegelikult aga peitub viga lihtsalt unerežiimi rikkumises. Näiteks, kui töölt tulnud isa tahab last pisut hellitada ja mängida, ehkki lapsel on uneaeg, muutub ülesvirgutatud laps üliliikuvaks, käratsevaks. See on tingitud väsinud ajukoore kõrgeenenud erutuvusest. Hiljem on last raske uuesti uinutada. Või vastupidi: vanemad tahavad

kodunt lahkuda enne lapse uneaega ja püüavad seetõttu teda varakult uinutada. Laps reageerib jonninutu ja suure protestiga, sest tal ei ole veel und.

Kui magamamineku aeg on kõikuv, võib ka väike välisärritus, näiteks haukuv koer või paukuv uks, takistada lapse uinumist, kuigi ta on väsinud ja unine. Siis hakkab ta kergesti jonnima ja viriseb nii magama heitmisel kui ka ärkamisel.

Lapse uni on häiritud, kui perekonnas on viisiks hilja ööni üleval olla ja käratsevalt toimetada. Õigeks ei saa pidada ka vastupidist olukorda, s. t. kui lapse magades kõik kodused käivad kikivarvul, kõnelevad sosinal jne. Nii kasvatatud lapsed ärkavad vähimagi müra peale.

Laps peab õppima imikueast alates magama kindlatel kellaaegadel ja tavalises olukorras (hariliku valguse, tavalise rahuliku kõneluse juures).

Elurütmist võib laps välja langeda ka haiguse ajal, sest tingitud refleksid on siis nõrgenenud. Tervistumist kiirendab päevarežiimi pidamine, kuivõrd see on võimalik. Mõnel juhul peab arst und andvate, närvisüsteemi rahustavate ravimitega kaasa aitama. Sügav rahulik uni on ühekservenemise tunnuseks.

Uinumist soodustab *värske õhk*. Laps peab magama hästi õhutatud jahedas ruumis. Magamisase ei tohi asetteda köetud ahju läheduses. Last ei või katta nii soojalt, et ta higistab. Täis kõhuga on uni rahutu, unenäguderikas. Seepärast tuleb heita magama umbes 1—1½ tundi pärast öhtusööki, kui sooled ja põis on tühjendatud.

Enne magamaheitmist on kasulik teha lapsega lühike jalutuskäik, suvel jätta aken ööks avatuks.

Teiseks on oluline *une-eelne ettevalmistus*. Kärarikas mäng, liiga väsitav jalutuskäik, rõõmustavad üllatused, eriti aga last une eel tabanud pahandused mõjuvad häirivalt. Magamapanekule eelnegu vaikne, rahulik tegevus.

Parim viis lapse suigutamiseks on hooldaja rahulik käitumine, kindel vaikne häälekõla, tuttav tegevusjärjekord: mängukannide kokkukorjamine, lahtiriietamine, pesemine ja voodisse panemine.

Sageli püüab väikelaps tulla ema kõrvale magama või kutsub ema end kussutama. Seda ei tohi lubada, et vältida halbade harjumuste tekkimist. Last tuleb rahustada vaikse jutu või paitamisega.

Potitada tuleb enne magamaminekut ja pärast ärkamist. Laps ei urineeri sügavas unes, alati hakkab ta eelnevalt liigutama või häälitsema. Soovitatav on 2—3 tundi pärast uinumist, kui laps unes nihelema hakkab, teda uuesti potitada. Une ajal potitamine peab toimuma rahulikult, lapsele mugavas asendis, nii välditakse une segamisest tingitud protestinuttu. Tavaliselt ei ole väikelastel öösel potitamise järele vajadust.

Nii päevase kui ka öise une ajaks ei ole lubatud väike-last pikemaks ajaks üksinda jätta: üksi jäänud laps võib ärgata, hirmu tundes nutma hakata ja selle tagajärjel hil-jem pikka aega rahutult magada.

Ka lapse päevane tegevus peab rütmiliselt vahelduma puhkuseaegadega.

Mida noorem ja väiksem on laps, seda kiiremini väsib tema närvisüsteem. Ta süda suudab organismi verrega rahuldavalt varustada ainult tingimusel, et sageli tehakse lühikesi puhkusi. Intensiivse ainevahetuse tõttu taastuvad jõuvarud kiiresti. Seepärast võib laps omal algatusel lii-kuda ja mängida päevad läbi, pidades vajaduse järgi puh-kepause. Täiskasvanu käekõrval kõndides väsib ta aga kiiresti, sest ta ei saa siis liikumist muuta oma vajadust mööda.

Väga oluline on lapse söögikordade õige vaheldumine. Väikelapsele antakse süüa 4 korda päevas.

Et lapsel oleks alati hea isu, et ta ei jätaks toitu järele, on vaja välja kujundada *kindel tegevusjärjekord*, mis muu-tub sissejuurdunud harjumuseks: enne sööki peseb laps käed, toob oma tooli laua juurde, võtab põlle ja laseb selle ette siduda. Need väikesed toimingud rahuldavad lapse tegutsemisvajaduse ja äratavad igapäevasel kordumisel reflektorselt isu.

Lapsel tuleb kujundada jaatav suhtumine kõikidesse režiimimomentidesse. Seda saavutatakse, kui

- 1) kõik täiskasvanud rakendavad ühtlustatud nõudeid;
- 2) režiimiprotsesside sooritamine ei ole seotud ebameel-divustega (näiteks pesemisel liiga kuum või liiga külm vesi, vägisi toitmine);
- 3) lapse orgaanilised vajadused ühtivad režiimiprotses-side täitmisega (kõht on tühi — laps sööb hea meelega; laps on parajal määral väsinud — läheb meelsasti magama ja uinub kiiresti);

Näidispäevakava väikelapsele.

Kell

7.00— 7.30 — potitamine, pesemine, riietamine, hommikusöök.

7.30— 9.00 — mängimine.

9.00—11.00 — jalutuskäik ja mängimine välisõhus (enne ja pärast jalutuskäiku potitamine).

11.00—13.00 — kätepesemine, lõunaoode, mängimine.

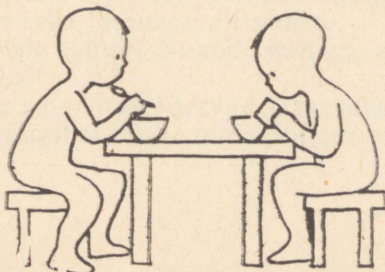
13.00—15.00 — magamine väljas (enne ja pärast uneaega potitamine).

15.00—15.30 — kätepesemine, lõunasöök.

15.30—19.00 — jalutuskäik ja mängimine.

19.00—20.00 — kätepesemine, õhtusöök, lahtiriietamine, kümbalus.

20.00 — potitamine ja öörahu.

4) ühelt tegevuselt teisele üleminek toimub sujuvalt, tasakaalukalt (mänguasjade ärapanekule järgneb vahetult kätepesemine ja lauda istumine, kus hakatakse kohe sööma; uut mänguasja ei anta enne söömist või magamist, et vältida lapse liigset erutumist jne.).

Õige režiimi olemasolu ning selle täitmise korral harjuvad lapsed ettenähtud ajal magama ja kiiresti uinuma. Ärkvel olles on nad rahulikud ja toimekad: mängivad hästi, söövad isukalt ning arenevad nõuetekohaselt.

Mäng ja mänguasjad

Väikelapse peamiseks tegevuseks on mäng. Mäng on lapsele vajaduseks; selles tunnetab ta maailma, selles leiavad väljendust tema arenevad võimed.

Laps on erakordselt aktiivne olend; oma aktiivsust avaldab ta tegevuses. Fantaasia kaasabil loob laps teda ümbritsevas, temale veel küllaltki võõras täisealiste maailmas oma väikese, talle lähedase ja arusaadava mängumaailma, mis avab suured võimalused tegutsemiseks ja milles pole midagi temale saavutamatu ega võimatu.

Laps püüab oma psüühika iseärasuste tõttu kõike, mida ta näeb või kuuleb, matkida tegevuses. Võimaluse selleks leiab ta mängus.

Varajasist eluaastaist peale üritab laps saada üha iseseisvamaks. Mida lähemale eelkoolieale, seda sagedamini kuuleme tema suust: «Mina isel!» Pole teist tegevusliiki, milles laps end nii iseseisvalt, vabalt, loomulikult ja mitmekülgset avaldaks, ega ole teist tegevust, mis köidaks teda sedavõrd ja pakuks talle nii palju rõõmu kui mäng.

Oskuslikul juhtimisel kujuneb mäng lapse igakülgse arendamise vahendiks ja soodustab nii vaimset, kehalist, kõlbelist kui ka esteetilist kasvatust. Õigesti suunatud mängimine arendab lapse osavust, kõneoskust, mõtlemisvõimet, taibukust ja tähelepanu ning laiendab silmaringi. Mängus arenevad lapse tahe ja enesevalitsemine.

Seepärast ei ole sugugi ükskõik, millega, mida ja kuidas lapsed mängivad.

Laste mängu suunamisel teevad lapsevanemad pahatihti tõsiseid pedagoogilisi vigu, mida hiljem on raske heaks

teha. Ühed vanemad ei pööra mingit tähelepanu laste mängudele, arvates, et lapsed teavad ise paremini, kuidas mängida. Tagajärjeks on sageli see, et 3-aastane laps pillub oma mänguasju kuhu ja kuidas juhtub, rebib nukkudel riideid seljast, lõhub lelusid, sest ta ei oska nendega rohkemat ette võtta. Mõned lapsed kisavad, trambivad mõttetult ja sellega mäng piirdubki. Mõistagi mõjub lapse selline tegevus tema närvisüsteemile ja üldse arenemisele pigem laastavalt kui edasiviivalt.

Teised vanemad aga kipuvad laste mängu suunamises liialdama, püüavad anda mängudele üleliigset loogilisust ja järjekindlust, mis pole lapsele veel jõukohane. Tüüpiline on järgmine situatsioon: Malle mängib nukuga. Ema: «Tule, teeme klotsidest nukule toa!» Malle hakkab ehitama, ema haarab sealsamas temalt klotsid, lausudes: «Sa ei tee ilusti, vaata, nii on vaja!» — ja ehitab nukutoa valmis. Lapse osa mängus jääb passiivseks. Kui selline olukord sageli kordub, ei õpigi laps iseseisvalt fantaseerima, tegutsema ja raskusi ületama.

Kuidas siis oleks õige lapse mängu suunata ja juhtida?

Lapse mängu suunamine algab mänguasjade ostmisest. Paljud vanemad arvavad, et määrav on mänguasjade hulk. Nad kulutavad palju raha lapse mänguasjadele, uhkustades sellega, et lapsel on 15-rublane plüüstiiger, mitu kallist nukku ja suur hulk üleskeeratavaid mänguasju. Tulemus on aga sellisel juhul oodatule vastupidine: laps istub loiult ja huvita oma kaunite kannide keskel; mida rohkem mänguasju talle tuuakse, seda vähem ta üldse mängib. See on psühholoogiliselt täiesti põhjendatav. Lapse «ülekülvamine» mänguasjadega tähendab talle korraka nii suure hulga muljete pakkumist, mida väike laps ei ole suuteline vastu võtma. Nii asendub tundlikkus tuimusega.

Mänguasju ei tarvitse olla palju, küll aga peavad nad olema oskuslikult valitud. Lähtuda tuleks põhimõttest, et mänguasi oleks *eakohane ning mitmesugust tegutsemist võimaldav*.

Teise eluaasta alguses ei tegutse laps veel sihikindlalt. Ta lihtsalt tegeleb asjadega: tõstab, viskab, võtab välja, paneb sisse, avab, suleb, keerutab, kääneb ja kopsib. Ta liigub ühe asja juurest teise juurde ja tegeleb sellega, mis parajasti vaatevälja juhtub (nägi palli, mängib sellega; nägi kassi, viskab palli ära, jookseb kassile järele). Mänguasjad olgu selles vanuses lihtsad, küllalt suured, ereda-

värvilised ja erinevast, kuid vastupidavast materjalist (näiteks täispuhutud nukk, kummist loomad, kummist ja plastmassist kõrisev pall, puust kuubikud jms.). Nendega tegeldes omandab laps mitmesuguseid teadmisi esemete tunnuste ja omaduste kohta.

Mõned kuubikud või kastid peaksid olema niisugused, et laps saaks neid tõsta, lükata, vedada. Kui selliseid mänguasju ei ole, veab laps toole, kohvreid jms., sest tal on alateadlik tung lihaste arendamiseks.

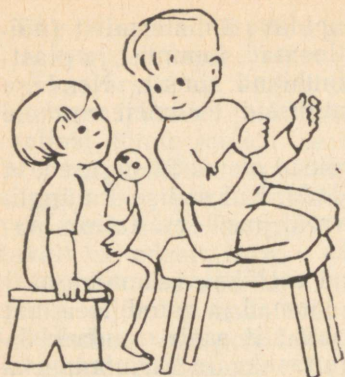
Kõndimise treenimiseks sobivad eeslükatavad mänguasjad. Lastele meeldivad ratastega loomad ja autod. Hea, kui neil asjadel on ka heliseadmed, sest siis saab arendada ka muusikalist kuulmist. Ronimise ja tasakaalu harjutamiseks sobib mänguhobune. Põrandal ronimiseks ja murul mängimiseks on vajalikud kummist paat, rõngaskonn, puust kast (40×40×20 cm) või midagi muud, kuhu laps oma ronimislusti rahuldamiseks sisse saab astuda.

Käeosavust saab harjutada 4—5-rõngalise püramiidiga, mille rõngad peavad olema küllalt suure auguga (kettad olgu algul ühesuurused, hiljem erineva suurusega). Head on ka kuubikud, mida laps üksteise peale laob. Kuubikuid võib olla mitmesugustes eredates värvitoonides, erineva suurusega. Suurtel kuubikutel peaks ühel pool olema auk, et oleks parem haarata. Samuti on kasulikud lahtivõetavad ja üksteise sisse pandavad esemed (matrjoonad jms.).

Oues mängimiseks sobivad liivavormid, kühvlid, veega mängimiseks väike kastekann ja ujutatavad esemed.

Kasvataja ülesandeks on arendada püsivust ja äratada huvi ühe mänguasjaga pikemalt tegelemiseks. Selleks näidake, kuidas ühe või teise asjaga mängida. Kui last õpetada, hakkab ta teise eluaasta teisel poolel rõngaid juba suuruse järjekorras pulgale lükkima, ehitab kuubikutest lihtsa «hoone». Liigutuste koordinaatsiooni arenedes õpib ta palli veeretama, viskama ja püüdma. Tegevus muutub sihikindlaks, käte liigutused allutatakse silmade kontrollile. Ühteageu kasvavad osavus ja tahte jõud. Ka kujutlusvõime areneb ja lapse mäng muutub püsivamaks.

Teise eluaasta lõpul hakkab last huvitama *süžeeline mäng*: ta toidab nukku, veab autoga liiva, ravib karumõmmi. Laps paneb koduseid teraselt tähele ja matkib oma mängus kõike seda, mida ta korduvalt näeb. Selliseks mänguks on vaja ka teistsuguseid mänguasju. Matkimiseks tuleb muretseda nukk, tekk, nukuvoodiks võib olla kast,

nuku pesemiseks kauss, käsn, käterätik, kuubik seebi asemel, nuku ehtimiseks rätte, kraesid, mütsike jne.

2,5-aastasele on süzeeline mäng juba armastatuimaks mänguks. Laps võib keskendunult omaette tegutseda 30 min. järjest. Mälu täiustub, laps meenutab möödunud. Talle piisab ainult ühekordsest arsti, fotograafi või juuksuri töö nägemisest, et matkida nende tegevust oma mängus. Laps kujutab mängus tuntud olukordi ja matkib ümbritsevaid inimesi sellistena, nagu need tema kujutluses peegelduvad. Niisuguses mängus selguvad kujutlused, oluline eraldub ebaolulisest ja laps õpib hindama vahekordi ning seoseid. Lapse silmaringi ja kogemuste avardamisega koos on soovitatav mängu mitmekesistamiseks muretseda juurde mõningaid mänguasju (näiteks nukunõusid, arsti kuuldetoru). Mõistagi ei saa lapsele absoluutselt kõike mänguks vaja minevat muretseda. Seda pole tarviski, sest mängides täiendab laps puuduvaid esemeid kujutluse abil: autot asendab tool, termomeetrit pulgake.

Väga õigesti talitavad need lapsevanemad, kes mänguasjade valikul arvestavad ka laste erinevaid iseloomujooni. Näiteks tütrele, kes on aeglane ning loid, muretseb ema suured rõngad läbironimiseks ja üleastumiseks, palli, nukuvankri jms. ja suunab last nendega mängides rohkem liikuma. Pojale aga, kes on püsimatü ning taltsutamatu, ostab isa ehitusmaterjale ja lauamänge, millega tegeldes poisil on vaja paigal püsida. (2,5—3-aastasi huvitab näiteks piltmosaiigi kokkuseadmine, mis arendab hästi ka väikesi käelihaseid.)

Mänguasjade kasutamisel on vaja teatavat plaanikindlust. Kui lapsel on korruga käepärast liiga palju mänguasju, siis on tal raske tegevusse keskenduda ja tähelepanu koondada. Seetõttu on õige mänguasjad, mis last hetkel enam ei huvita, ajutiselt ära panna. Mõne aja möödudes köidavad nad last jälle oma uudsusega.

Uued mänguasjad on väikelapsele algul võõrad. Mõnikord ta isegi kardab neid ega oska nendega mängida. Kee-rulisemad mängulised tegevused arenevad ainult matki-mise kaudu. Seepärast peab uut mängukanni alati tutvus-tama, samuti õpetama, mis sellega tehakse (kuidas palli veeretada, kuidas trummi pöristada, kuidas nukku magama panna jne.).

Ärgem unustagem sedagi, et mänguasjad muutuvad suu-relt jaolt tarbetuks, kui lapsel pole nendega mängimiseks ruumi.

Väikelapse liikumis- ja tegevusvajadus üha suurenevad. Kui vähegi võimalik, peaks tal olema eraldi tuba või mööb-liga piiratud mängunurgake, kus laps võiks vabalt tegut-seda ja kuhu on võimalik last kindlalt sulgeda selleks ajaks, kui täiskasvanu ei viibi temaga ühes ruumis.

Lapse tuba või mängunurk sisustage mudilasele sobivas suuruses mööbliga. Laud valige sellise kõrgusega, et istuva lapse käed ulatuksid küünarliigesest täisnurkselt painuta-tult vabalt lauale. Lauaks võib olla ka taburet, istumiseks pingike.

Mänguasjad olgu riivilil või kapis lapsele kättesaadavas kauguses, nii et ta ulatuks neid ise võtma ja tagasi panema.

Väga hea ja vajalik on mustast või pruunist linoleumist või puust meetrilaiune tahvel, mis asetatakse seinale 20 cm kõrgusele pörandast. Tahvli alumisele äärele kinnitatakse 10 cm laiune renniga puuliist, et kriiditolm pörandale ei langeks. Tahvilil teeb laps esimesi joonistamiskatsetusi. Õige kasvatuse juures jäävad siis seinad ja mööbel oma-loomingust puhtaks.

Väikelapse tuba või mängupaika puhastage niiske lapiga vähemalt kord päevas. Täiskasvanu tohib sinna astuda ainult toajalatsites. Mängupaik peab olema nii puhas, et lapse pesu ja käed ei määrdu, ja hästi valgustatud, kusjuu-res kunstlik valgus ei tohi olla liiga ere. Kõige parem on mattklaasiga laelamp, mis annab küllaldase hajutatud val-guse.

Väikelaps peab tingimata võimalikult palju mängima väljas. Mängupaik õues peab samuti tagama lapse täieliku ohutuse ning andma sealjuures piisava võimaluse liikuda ja mängida. Valige mängupaigaks aias, õues või lähemas ümbruses kõige puhtam, tuule- ja müravaiksem koht. Seal ei tohi olla koeri, kasse, kanu, tuvisid ega teisi loomi ja linde, sest nende kaudu võib laps saada nakkushaigusi. Kõige parem on, kui saaksite teha väikelapsele mänguaia, mis oleks piiratud taraga. (Ilus on näiteks roheline 1 m kõrgune hekk, millest sissepoole on ehitatud pulkadest võreaed.) Piirdetara ja kindlalt suletav värav peavad olema garantiiks, et mudilane aiast omal jõul välja ei pääseks. Siis pole vaja last pidevalt «karjatada». Mänguaed peaks olema murune, et laps võiks seal paljajalu joosta. On hea, kui aias kasvab mõni puu, mille vilus laps kuumadel suvepäevadel saaks mängida. Vajalik on samuti pink istumiseks.

Hädavajalik ja asendamatu mängupaik väikelapsele on liivakast aias. Kuigi aastane laps ei oska liiva ja veega veel midagi peale hakata, meeldib talle uue materjaliga tegelda: esialgu ta vaatleb, puudutab, ja kui kasvataja pole valvas, siis muidugi ka maitseb.

Kui laps juba mängima hakkab, kogub ta liiva kuhja ja pillub laiali, täidab nõusid, veab liiva ühest kohast teise. 3. eluaastal oskab ta niiskest liivast liivavormide abil juba midagi teha.

Liivakastil peab olema pingitaoline 15—20 cm laiune ja 20 cm kõrgune laudääris istumiseks. Seda äärist saab kasutada ka võimlemispingi asemel tasakaaluharjutuste sooritamiseks. Liiva peab iga päev kastma ja vähemalt 2—3 korda aastas vahetama.

Lapsele pakub suurt lõbu mängimine veega. Talle meeldib ämbrist või kastekannust lillepeenrale vett valada, paati ujutada ja nukku vannitada, olgu siis kasutada kas või suur pesukauss. Ärge last sellestki lõbust ilma jätke.

Suurte elamute juurde on vaja rajada ühismängumurusid ja ühiseid liivakaste. Kui majavalitsus seda pole teinud, olge ise initsiaatoreiks. Teie laste tervis on seda väärt.

Kui olete muretsenud lapsele eakohaseid ja mitmesugust tegevust võimaldavaid mänguasju ning suutnud talle eraldada ka oma mängunurga, siis on kõige olulisemad eeldused sisuka, last arendava mängu kujunemiseks loodud.

Ainuüksi sellest aga ei piisa. *Mäng vajab ka juhtimist.* See ei tähenda, et laps peaks olema ümberolijate tähelepanu alaliseks keskpunktiks. See oleks väär ning kahjulik. Lühiajaline keskendumine lapse huvidele ja tema mängule on aga väga vajalik. Leidke päeva jooksul kas või pool tundi selleks, et lapsega koos mängida. See aeg ei tohi mööduda lakkamatu hüpatamise ja hullamisega, mis viib lapse õhetavate põskede ja hiilgavate silmadeni. Mänguaeg möödugu rahulikus õhkkonnas. Täiskasvanu osa mängus on õpetada, kuidas ühe või teise mänguasjaga mängida ja mida mängida. Näiteks veeretab ema palli ja palub, et laps tooks selle tagasi. See mäng meeldib mudilastele, nad jooksevad ikka ja jälle palli tooma. Isa näitab vabal hetkel, kuidas koerale kuuti või autole garaaži ehitada. Kui laps tüdineb mängust, tuleks see muuta veidi keerulisemaks. Kui näiteks laps ehitab kuubikutest maja, soovitame: «Tee majale aken ka.» «Pane korsten otsa» jne. Nii kestab mäng kauem. Paariaastaste lastega võib mängida ka matkimismänge, kus lapsed jäljendavad linde, kes lendavad kaugele ja tulevad jälle tagasi, kohmakat karu jm.

Mängu kasvatuslik mõju sõltub suuresti mängu *vaheldusrikkusest*. Seepärast on mängu juhtimisel väga vajalik selle sisu rikastamine. Juhendamiseteta on väikelapse mäng tavaliselt sisuvaene, üksluine: päevast päeva söötab laps nukku või paneb teda magama ega tule selle pealegi, et nukuga võib ka midagi muud ette võtta. Sellisel juhul võib mängu edendada mõningate suunavate küsimustega.

Kati ema sekkus mängu järgmiste küsimustega:

«Kuhu sa nukuga jalutama lähed? Millised mänguasjad nukul on? Kes nukule pilti näitab? Kas nukk õhtul vanni ka läheb?» jne.

Ema küsimused äratasid kohe uusi ideid. Väike «ema» pani nuku kohe «vankrisse» (pappkarpi), käis mängupargis jalutamas ja mängimas, näitas nukule pilte, «vannitas» teda.

Mõnikord võib otseselt soovitada uue mängu teemat. Seda on õige teha juhul, kui olete veendunud, et teie ettepanek leiab elava vastukaja, et see on seotud lapse muljete ja elamustega. Kui laps näiteks pärast loomaia külastamist on sellest vaimustatud, kõneleb nähtud loomadest ja avaldab soovi neid veel kord näha, siis võib oletada, et laps võtab ema ettepaneku — loomaaeda mängida — meelsasti vastu. Hoiduge aga oma tahet lapsele peale surumast!

Mängu juhtimine peab toimuma kaudselt, märkamatu. Vastasel korral muutub laps, kes loomupäraselt püüab ise-seisev olla, loiuks ja abituks.

Väikelaps alustab mängu sageli mitmesuguste juhuslike muljete ja assotsiatsioonide mõjul. Teades seda laste omadust ning valides teadlikult mänguasju ja materjale, saate samuti mõjutada mängude temaatikat. Nukk, mis on riidetatud madruseks, võib anda idee laevamänguks, mängukuuldetu tekkitab mõtte mängida arsti — seda aga ainult juhul, kui lapsel on vastavalt alalt küllaldaselt muljeid ja teadmisi.

Palju aitab see, kui te mänguasjale annate mõne omaduse (näiteks haige karu, üleannetu ronk Jaagup).

Lapse vaimsete ja füüsiliste jõudude arenemiseks on vajalik, et laps paneks mängus välja oma parima, kogu oma jõu ja hinge. Püüdke temas arendada suuremat sihi-kindlust ja püsivust. Selleks et laps õpiks kavatsetut alati lõpule viima, on samuti vaja vanemate abi. Laps alustas näiteks huviga klotsidest maja ehitamist. Kuid asi ei edene hästi, katus ei seisa peal, seinad varisevad kokku. Pettunult jätab laps selle mängu ja alustab uut. Seda aga ei juhtu, kui isa märkab õigel ajal lapse raskusi, annab maja jaoks vajalikku materjali ja õpetab, kuidas teha seda tugevamaks, avaldab huvitavale mängule tunnustust. Laps ise tunneb raskuse ületamisest kõige suuremat rahuldust.

Lapse abistamiseks on tarvis leida õige moment. Enne aegne appitõttamine kujundab lapsest saamatu ning tahtejõuetu inimese. Liiga raskete ülesannete ja sagedaste ebaõnnestumiste tõttu kaotab laps usu endasse, muutub araks ja teovõimetuks.

Lapse mängu tuleb suhtuda austusega. Kui laps on mänguhoos, ei tohi mängu järsult katkestada. Mängusse süvenenud laps ei pane algul käsku tähelegi. Kui ema aga läheb ja haarab last käest, et teda sööma või jalutama viia, on vastuseks nutt, jonn, siplemine. Sellise vahelesegamisega kahjustate lapse närvisüsteemi. Väikelapse väljakujunemata kõrgem närvitegevus ei võimalda kiiret üleminekut ühelt tegevuselt teisele. Laps ei suuda nii kiiresti oma tähelepanu ümber lülitada ja tugev erutus närviotsessides, mis tekkis mängule kaasa elades, ei taandu silmapilk. Seepärast on soovitatav aegsasti luua mõningaid eeldusi vajalikkude pidurduste mõjulepääsemiseks. Õige on last mängu lõpetamiseks ette valmistada, öeldes näiteks: «Nukk on

väsinud, pane ta nüüd magama, siis lähme välja jalutama.» Säärane hoiatav teade valmistab last ette peatseks mängu lõpetamiseks ning loob eeldused lapse ümberlülitumiseks uuele tegevusele.

Esimesel ja suurelt jaolt ka teisel eluaastal mängib laps üksi, ka siis, kui on palju samaealisi lapsi koos. Kolmandal eluaastal, seoses süžeealise mängu tekkimisega, areneb huvi eakaaslaste vastu. Laps hakkab otsima *mänguseltsilisi*. Esialgu mängitakse lühikest aega väikestes, 2—3-lapselistes rühmades. Mängu ajal ulatab laps kanni teisele või näitab oma ehitust, pahandab, kui teine midagi ära on lõhknud.

Lapse soovi mängukaaslasi leida peab vanem igati toetama. Kui lapsel 3-aastaselt veel ei ole omaealisi mängukaaslasi, hakkab see tema kujunemisele ebasoodsalt mõjuma: lapse käitumises ja kõnes võivad ilmnedä vanaimeselikud jooned, tal võib tulla edaspidi (näiteks koolis) raskusi kohanemisega lastekollektiivis, sest ta ei ole harjunud teiste lastega suhtlema.

Laste ühiste mängude korral nõuavad suurt tähelepanu *mängijate omavahelised suhted*. Väikelaps tegutseb momentitundmuste ajal ega oska veel küllalt teisi arvestada. Seepärast tekib ühises mängus sageli arusaamatusi äravõetud nuku või liivakühvli pärast. Täiskasvanu peab tüli vältimiseks õigel ajal vahele segama ja suunama lapsed jälle koos mängima. Väiksema lapse puhul on õige juhtida ta mõtted teisele mänguasjale või tegevusele. Kui laps aga juba vabalt kõneleb, õpetatakse talle, kuidas on õige toimida. («Ei tohi mänguasja teise käest ära võtta. Kui tahad midagi, siis küsi: «Palun anna mulle!» Võib-olla ta siis annab sulle.»)

Lubamatu on ässitada last tülitsema või tüli jätkama. Samuti on väär õpetada: «Palli ei anna me kellelegi. Sellega mängib ainult meie Pilleke.» Nii kasvatate egoismi ja kadedust.

Õige suunamise korral õpivad lapsed mängus peagi oma tegevust kooskõlastama ja üksteist arvestama, sest riiaka, ebasõbraliku lapsega ei taha keegi mängida.

Tutvumine ümbritseva eluga

Lapse edukaks arenemiseks on vajalik, et tal juba varajases lapseeas tekiksid õiged kujutlused ümbritsevatest asjadest ja nähtustest, et ta omandaks teatava hulga eluliselt vajalikke teadmisi. Eriti teravalt kerkib see küsimus siis, kui kõndimisoskuse omandanud laps hakkab pidevalt kokku puutuma kõige erinevamate esemete ja elusolenditega. Ühed neist pakuvad talle rõõmu ja eredaid muljeid, teised tekitavad ebameeldivusi ning on isegi ohtlikud. Ümmargust palli võib näiteks visata ja see hüppab ning veereb tore dasti, kui aga kätte satub ümmargune tass, läheb see maha kukkudes katki ja teravad killud teevad valu. Mänguaias võib julgelt ringi liikuda, isegi kukkumised ei ole ohtlikud. Teine lugu on liikumisega kogu toas: siin põhjustab iga ettevaatamatu liigutus ebameeldivusi — kord teeb haiget laua terav nurk, sealsamas koksad pea vastu kappi. Ja kohe tekib vajadus arvestada loendamatu hulka «võib» ja «ei tohi». Väikelapsele on lausa eluliselt vajalikud andmed esemete mõningatest omadustest, asjade otstarbest, sellest, kuidas nendega ümber käia. Mida varem laps kohaneb talle veel tundmata maailmas, seda parem.

Peale puhtpraktilise tähtsuse on ümbrusega tutvumine väga vajalik lapse üldiseks, eriti vaimseks arenguks: nii õpib laps vaatama ja nägema, kuulma ja kuulama, tal tekiavad piltlikud kujutlused paljudest esemetest ja nähtustest, kujunevad esimesed üldistused. Lapsele selgub näiteks, et «koer» — see on nii valjusti haukuv Muri kui ka plastmassist mänguasi ja pilt raamatus. Selline üldistus on lapsele jõukohane, kuid ei teki mitte korrapealt.

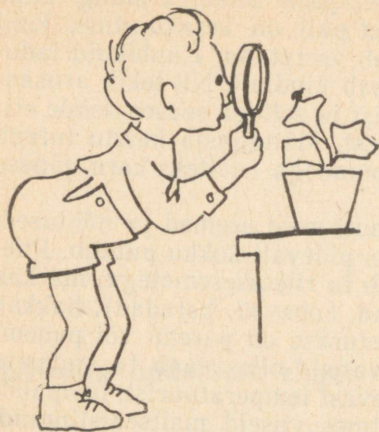
Teadmiste allikaks on väikelapsele eelkõige mäng. Laps ei tea veel midagi sellest, et pall on kerakujuline, kuid kogeb mängides, et seda saab veeretada. Kuubikuid ladudes märkab ta, et kuubik seisab kindlalt. Nii tekib arusaamine esemete erinevast vormist ja sellega seoses nende erinevast kasutamise võimalusest. Mänguasja kaudu tutvub laps esmakordselt paljude loomadega (näiteks karu, jänese või kaelkirjakuga).

Teadmiste allikaks on samuti need esemed ja nähtused, millega laps igapäevases elus pidevalt kokku puutub. Riietudes ja lahti riietudes tutvub ta riietusesemetega, märkab materjalide erinevust (siledad, kohevad, karedad), hakkab praktiliselt eristama, kas riietuse on parem- või pahempidi jne. Käsi pestes ning vannis olles saab ta andmeid veest, selle voolavusest, erinevast temperatuurist, läbipaistvusest. Süües saab laps mitmesuguseid maitseaistinguid, tekib kujutlus erinevaist toiduliikidest (puder, supp, jook jne.).

Väga vara tungib lapse ellu loodus. Väikelaps mängib liiva, vee ja kivikestega. Teda rõõmustavad lilled ja loomad. Jalutuskäikudel puutub ta kokku lume ja vihmaga, näeb päikest, oja või jõge jms. Mida vanemaks laps saab, seda rohkem hakkab teda köitma täiskasvanute tegevus — uute muljete, kogemuste ja teadmiste ammendamatu allikas.

Teisel eluaastal on laps juba küllalt *tähelepanelik*: ta märkab ema uut kübarat, uut pilti seinal, sullepead kirjutuslaual. Kuid väikelapse tähelepanu on pealiskaudne ja registreerib sageli ainult asjade ebaolulise tunnuse, välise vormi, värvi või lõhna. Laps ei suuda veel nähtut kauaks meelde jätta, sest tema tähelepanu on põgus. Liikumise aktiivsus omakorda soodustab kiiret üleminekut ühelt huvilt teisele.

Last tuleb õpetada *tähelepanu ühele esemele keskendama*, seda hoolikamalt vaatlema. Andke lapsele aeg-ajalt uusi asju tutvumiseks, vaadeldge neid koos, suunake lapse tähelepanu ühe ja sama eseme mitmesugustele omadustele, selgitage selle otstarvet. Näiteks kui laps näeb aias lindu, osutage algul linnu kõige üldisematele omadustele (lind lendab, tal on tiivad). Edaspidi juhtige tähelepanu sellele, et linnul on nokk, kaks jalga, erinevat värvi suled; sobival juhul jälgige, kuidas lind laulab, teri nokib, kuidas ta joob. Nii muutub kujutlus linnust üha täpsemaks ja täiusliku-

maks. Uhtaegu õpib laps pilku ühel asjal pikemalt peatama, seda tähelepanelikult uurima.

Laps on loomult *uudishimulik*, tahab kõike teada saada ja tundma õppida. Maailm on tema jaoks täis mõistatuslike asju ja nähtusi. Kuid ta taipab varsti, et paljutki on võimalik teatud pingutuste juures endale selgeks teha. Laps ei oska veel teha vahet olulise ja mitteolulise vahel. Seepärast väljendavad lapsed oma imestust ja huvi ka niisuguste asjade vastu, mis täiskasvanule tunduvad tühistena. Lapsele on kõik uudne ja sellest tulenebki ta avastamisrõõm, uudishimu ning elamuste värskus. *Loomulik, spontaanne uudishimu on peamine tõukejõud väikelapse silmaringi avardamiseks.*

Uudishimu algeid võib täheldada isegi loomade juures. Kui näiteks koer satub võõrasse ümbrusse, siis nuhib ta kõik nurgad ja urkad läbi. See on nn. orienteerumisrefleks, millest oli juttu juba eespool (vt. lk. 14), ja mille kaudu loom kogeb, kas mingi uus nähtus võib osutada organismile kasulikuks (näiteks kõlbab süüa) või kahjulikuks, ohtlikuks.

Niisugune orienteerumisrefleks on omane ka inimestele. Juba varsti pärast sündimist pöörab imik pea koputuse, valgusesähvatus, krabina jms. suunas. Niipea kui laps omandab võime omal jõul ja tahtel ühest paigast teise liikuda, hakkab ta algul toas, hiljem ka majas ning selle ümbruses ringi tatsama, et oma uudishimu rahuldada. Tema tähele-

panu köidavad uued asjad ja sündmused. Ta hakkab neid lähemalt jälgima. Ja kui te lapsele loomuliku uudishimu rahuldamisel appi ei tule, asub ta omal käel «uurima». Nii lõhutakse kummist loomakesi, mis pigistamisel «häälitsevad», sest laps tahab teada, kust see hääli tuleb; lõigatakse lõhki karumõmmi kõht, et näha, mis seal sees on jne. Nii-samuti köidab lapse tähelepanu voolava vee vulin, esemeite kukkumisel tekkiv müra, klaasi klirin jms. ning ahvatleb neid hääli uuesti esile kutsuma.

Uurimistung võib mõnikord põhjustada väga tõsiseid õnnetusi. Väikelaps ei tea veel, et tuli põletab, nuga lõikab sõrme, loom võib hammustada või küünistada. Uudishimust aetuna panevad lapsed suhu ja võivad alla neelata mürgiseid aineid ning teravaid asju, tulega mängides tekitavad tulekahju, riiulile või redelile ronides võivad kõrgelt kukkuda jne. Seepärast ei saa väikelast ümbrusega tutvumisel päris omapead jätta.

Üheks lapse uudishimu rahuldamise vormiks on lakka-matud küsimused, millega ta pöördub täiskasvanute poole. Nendele küsimustele arukaid ja lapsele arusaadavaid vastuseid andes soodustame tema silmaringi arenemist.

Lapsed hakkavad küsimusi esitama enamasti teise eluaasta lõpul või kolmanda alguses, vastavalt sellele, kui kiiresti areneb nende keeleline väljendusoskus. Esimesed küsimused on peamiselt sõnavara rikastamise teenistuses ja algavad sõnaga «mis». «Mis see on?» küsib laps alatasa, näpp õieli mingi eseme või nähtuse suunas. Ta on tähele pannud, et igal asjal on oma nimi, ja tahab nüüd kõiki nimesid teada saada. Edasi avaldab ta uudishimu selle vastu, mida need loomad söövad, mida nad teevad, kuidas nimetatakse puid, maju, tänavaid jne. Säärased küsimused paistavad täiskasvanule sageli rumalaina. Mõni ema arvab koguni, et laps jonni või kiusu pärast palju pärib, lükkab lapse kõrvale ega mõtlegi vastata. Ometi ammutab laps just selliste küsimuste kaudu paljud esialgsed teadmised. Seepärast *suhtugem laste küsimustesse tõsiselt ja püüd- kem neile võimalust mööda ka vastata!*

Lapse lihtsale küsimusele, nagu: «Mis see on?», tuleb anda ka lihtne vastus. Ühele ja samale küsimusele ei tohi anda täna üht, homme teist vastust. Kui näiteks ema nime- tab pildil kujutatud valge kitliga inimest kord juuksuriks,

kord arstitädiks, siis viib see lapse segadusse ja paneb ta ema sõnades kahtlema.

Kolmandal eluaastal ilmuvad *mis*-küsimuste kõrvale *kus*-ja *millal*-küsimused. See näitab, et laps hakkab huvi tundma ruumiliste ja ajaliste suhete vastu. Nendele küsimustele on mõnevõrra raskem vastata, sest lapse aja- ja ruumitaju on selles vanuses alles üsna ebamäärane. Ta ajab «eilse», «tänapäevase» ja «homse» veel pahatihti segi ega tee selget vahet väiksema ja suurema, lähema ja kaugema vahel. Tavaliselt vajab laps siin täiendavaid seletusi, uute nähtuste võrdlemist juba tuttavatega. Nii seletame, et tiiger, kaelkirjak ja lõvi elavad kaugel võõral maal; tädile minnakse külla, kui laps on magama heitnud ja üles tõusnud ja siis veel kord magama heitnud ja üles tõusnud jne.

Küsimustes peegeldub lapse mõtlemine; muudatused küsimuste laadis on tihedalt seotud laste mõtlemise arenguga. Uueks kõrgemaks astmeks lapse küsimustes on nn. *miks*-küsimused. Viimased on eriti tüüpilised eelkoolieas, mõningaid *miks*-küsimusi esitab laps aga juba väikelapse-ea lõpul. Esialgu näib, nagu huvitaksid lapsi asjade ja nähtuste vahelised põhjuslikud seosed. Lähemal uurimisel selgub aga, et kui laps küsib *miks?*, *mispärast?*, siis ei huvita teda mitte niivõrd põhjus, kuivõrd otstarve. Ta tahab oma *miks*-küsimustega teada saada, milleks, misjaoks mingi asi on, mida sellega tehakse, mispoolest see tarvilik ja kasulik on. Näiteks nägi laps köögis, kuidas ema porgandit riivis, ja küsis: «Mis see on?» Ema vastas, et riiv. Kohe järgnes uus küsimus: «Miks on riiv?»

Mõnikord kujuneb küsimine lapsele omamoodi mänguks, mõtlemismänguks. Selle tüüpiliseks näiteks on nn. ahekküsimused. Näiteks: «Vanaema, mis see on?» — «Kastekann.» — «Miks on kastekann?» — «Et taimi kasta.» — «Miks on vaja taimi kasta?» — «Et redised ja sibulad ja porgandid suureks kasvaksid.» — «Miks nad peavad suureks kasvama?» — «Et Leelol süüa oleks.» — «Miks on Leelol süüa vaja?» — jne. Laps on võimeline niisugust küsimuse-mängu jätkama kaua aega, kuni ta lõpuks tüdineb või täiskasvanu ta tähelepanu millelegi muule ümber lülitab.

Lapse huvi elunähtuste vastu on vanematele mõnikord häiriv ja tülikas. Neil on mugavam seda maha suruda ja pidurdada, kui last teadmiste ja kogemuste omandamisel abistada ning juhtida. Kaks noort ema näiteks ajasid elekt-

rirongi peatuses mõnusasti juttu. Kolmeaastane tüdrukuke jälgis huviga rongi ning küsis: «Ema, miks on rongil sarved?» Selle peale käratas ema: «Ära päri! Sa tead ju küll, et ema ei tea!»

Kahetsusväärsetl sageli kuulevad lapsed vastuseks oma küsimustele hüüatusi: «Ära tüüta!», «Ah, jäta juba!», «Pea suu!», «Mine eemale — sa segad mind!» Nende iseseisvat tegutsemistki pidurdavad alatasa keelud: «Ära roni, kukud maha!», «Jäta vesi rahule — teed riided märjaks!» jne. Niimoodi tagasitõrjutud ja «ärahoiatatud» laste kogemustering jääb äärmiselt ahtaks ning piiratuks, nende uudishimu kaob. See vajutab oma pitseri lapse kogu isiksuse kujunemisele. Hiljem koolis avaldub sellise väärkasvatuse mõju tülpimuses ja siis on vanemad hädas ega suuda aru saada ning ära imestada, miks ei huvita nende lapsi ükski õppeaine, ei paelu mingisugune tegevus, ei sütita ükski idee.

Seepärast ärge põigelge küsimustele vastamisest kõrvale isegi mitte niisuguse ettekäändega, nagu: «Oota, kuni suureks kasvad, küll siis teada saad.» Lapse küsimine on usaldusavaldus. Täiskasvanu väär suhtumine sellesse võib rikuda usaldusliku vahekorra väga kergesti ja kauaks. Püüdke lapse küsimusele alati lihtne, kuid õige vastus anda. Kui aga millegipärast tõesti ei ole võimalik lapse uudishimu otsekohe rahuldada ja tema küsimusele arukat vastust anda, siis on parem ta tähelepanu lihtsalt kõrvale juhtida, alustada temaga juttu muust või näidata talle midagi, mis ta tähelepanu paelub.

Kui tähtsaks me laste spontaanset, loomulikku uudishimu nende vaimsel kasvatamisel ka ei peaks, ometi ei saa lapse silmaringi avardamist rajada ainult sellele. Lapse spontaansed huvid on liiga lünklikud ja kergesti muutuvad. Palju huvitavat, ka kasvatuslikus mõttes väärtuslikku võib tal jääda märkamata. Samuti ei oska väikelaps paljusid esemeid või nähtusi nimetada, neid kirjeldada ega nende kohta küsimusi esitada, sest tema sõnavara on veel väike. *Seepärast peaksid vanemad mudilase tähelepanu teadlikult suunama, teda ümbritseva maailma erinevate külgedega tutvustama.*

Väikelapse maailm on väike. Esialgu piirdub see oma koduga. Uudishimu kisub last kõigepealt kööki, sest siin arenev mitmekesine tegevus köidab kõiki ta meeli: pada keeb podisedes ja aurates; pann säriseb, kuumale pliidi-

rauale langenud veetilk muutub sisesedes auruks. Ärge kippuge last köögist eemale tõrjuma. Teie lihtsad seletused hoiavad lapse kuumast pliidist kindlamini eemale kui tühipaljas keelamine. Ühteaegu omandab mudilane suure hulga uusi teadmisi; kuidas pestakse nõusid või kooritakse kartuleid, kuidas valmistatakse toitu. On hea, kui saadate oma tegevust *sõnalise seletusega*. Näiteks pesu pestes räägib ema: «Andrese pluus on mustaks saanud. Vaja puh-taks pesta. Võtame kaussi sooja vett. Nüüd hõõrume pluusile seepi peale. Näed, kui palju vahtu tuli... Loputame puhtas vees ja vääname vee välja. Nüüd riputame nõorile kuivama.» Varsti pärast pesemist näitab ema lapsele ka seda, kuidas pesu triigitakse. Ise räägib seejuures: «Andre-se pluus on puhas ja kuiv, aga kortsus. Nii ei ole ilus. Triigime pluusi triikrauaga siledaks. Triikraud on väga kuum, laps ei tohi seda puutada. Triikraud võib põletada, siis on väga valus. Näe, kuidas triikrauaga triigitakse. Oi, kui ilus sile on pluus nüüd!»

Sellisel võite lapsele tutvustada väga paljusid majapidamistöid. Sõnaline seletus aitab lapsel jälgida tegevuse käiku ja muudab selle paremini mõistetavaks.

Väljaspool tuba toimuvast saab laps mõningase kujut-luse akna kaudu: on näha tänav, sellel liikuvad autod ja inimesed või jälle avaneb vaade aasale, põldudele, seal töö-tavale traktorile või niidumasinale. Koos aknast välja vaadates juhtige kõigele sellele lapse tähelepanu. Laps tohib ka ise minna akna juurde ja vaadata, mis väljas näha. On ainult vaja jälgida, et laps viga ei saaks: aken peab olema kindlalt suletud või võrega kaitstud, laps ei tohi ronida aknalauale ega toetuda vastu aknaklaasi.

Aknast nähtule lisab uusi muljeid vahetu tutvumine koduaiaga, koduümbruse loodusega. Aias on lapsel ideaal-sed võimalused loodust jälgida. Siin näeb ta, kuidas tai-mede ja loomade kasvamine ja elutingimused sõltuvad nende eest hoolitsemisest. Siin näeb laps ka seda, et kõike ei saavutata korrapealt. Näiteks alles pärast seda, kui oleme tomatitaimi mitu kuud kastnud, saame süüa maitsvat vilja.

Mõningaist täiskasvanu toiminguid laske ka mudilasel endal osa võtta, sest kõige eredamad ja selgemad kujutlu-sed tekivad lapsel tegevuse protsessis. Näiteks taimede kastmisel võib ka väikemees või tüdruk oma ämbrikesega vett kanda, seda mängukastekannust lilledele valada.

Väikelapse kujutus kaugemast ümbrusest on ebamäärane. Seepärast ulatugu jalutuskäigud koduümbrusest kaugemalegi. Pole sugugi halb last mõnikord isegi turule, kauplustesse, juuksuri juurde või teenustöökotta kaasa võtta. Seal näeb ta palju uut. Mõistagi tuleb valida ainult niisugune aeg, kus liiga palju rahvast ei oleks. Et muljeterohkuses kõige peamine lapsel kahe silma vahele ei jääks, juhtige ise tema tähelepanu sellele, mis on kõige olulisem.

Selleks et lapse kujutlused üha selgepiirilisemaks muutuksid ja et nähtu püsivalt meelde jääks, tuleb seda kinnistada. Seepärast on kasvatuslikult väga väärtuslikud *vestlused meid ümbritseva elu teemadel*. Laps võib tüdinemata korrata üht ja sedasama, näiteks rääkida sellest, mida ta jalutuskäigul nägi või missugust tööd nad emaga koos aias tegid, missuguseid lilli ta aasalt noppis või kuidas isa katkiläinud mänguautole ratta uuesti alla pani.

Vestlust on sobiv ühendada *piltide vaatlemisega*: nii õpib laps tuttavat eset pinnalises kujutuses ära tundma. Esmalt tunneb laps esemeid ainult piirjoontest. (Seepärast tuleb ette, et õun vahetatakse palliga). Aegamööda õpib laps ka detaile nägema.

Paljud vanemad peavad pildivaatamist lihtsalt lõbusaks ajaviiteks. Tegelikult on see mõistuslik protsess, mis täpsustab kujutlusi, virgutab kõnelema ning arendab tähelepanu ja mõtlemist. Rong näiteks vilksatab lapse silmade eest kiiresti mööda, lennukit näeb ta kõrgel õhus ainult väikese täpina — pildil aga on võimalik neid üksikasjalikult vaadelda. Pildil on selgesti näha rongi vagunid, vedur ja rattad, lennukil tiivad jm. Pildi kaudu saab laps teada palju sellistki, millega ta ise vahetult veel kokku ei puutu. Muretsege lapsele mitmesuguseid selgete piirjoonte ja erede värvidega pilte vaatamiseks.

Ärge ainult unustage, et olulisim eeltingimus väikelapse silmaringi avardamiseks on ikkagi tema *tihe suhtlemine täiskasvanuga*.

Väikelapse kõne arendamine

Väikelapse-iga iseloomustab kõneoskuse intensiivne aremine. Laps õpib hääl dama emakeele kõiki häälikuid, kogub tuhandeni ulatuva sõnade tagavara, hakkab õigesti ühendama sõnu lauseks jne. Kõne normaalse arengu olulisimaks eelduseks on täiskasvanu tihe suhtlemine lapsega.

Eelkõige peab laps õppima *täiskasvanu kõnet mõistma*. Areng kulgeb üksikutest sõnadest ja lühikestest lausetest arusaamiselt täiskasvanu korralduste ning lihtsa jutukese mõistmisele.

Rääkige mudilasega võimalikult rohkem, kasutage iga sobivat momenti uute asjade, nähtuste ja nende nimetuste tutvustamiseks. Näiteks lausute lapse käsi pestes: «Peseme Andrese käsi. Vesi on soe. Käed saavad puhtaks.» Mängides sõnate: «Mul on suur pall, Andresel väike. Pall on ilus punane. Pall veereb.» Uut pluusi lapsele selga pannes räägite: «Vanaema õmbles lapsele uue pluusi. Vaata, kui ilus pluus sul nüüd on. Sinine. Näe, siin on tasku, aga need on nõöbid. Ilusad valged ümmargused nõöbid.»

Kuuldes täiskasvanu seletusi, kujuneb lapsel *arusaamine sõnade tähendusest*.

Seos *asja* (või elusolendi) ja seda tähistava sõna vahel kujuneb kiiresti, kui te lapsega tegeldes kord ise seda nimetate («See on pall; see on jänku; need on sukad, kingad»), kord lasete lapsel eset teiste hulgast leida («Kus on jänku nina? Kus on Anniki enese nina?»), kord rõhutate eseme omadusi («Pall on suur; jänku on pehme, jänku kõrvad on pikad»). Lapsele on jõukohased ja kasulikud ka sellised ühised tegevused täiskasvanutega, nagu näiteks ese-

mete üksikasjalik vaatlemine. Näidake ja nimetage seejuures nende asjade osi, nimetage nende omadusi. Nii jätab laps meelde palju uusi sõnu ja õpib neid aegamööda ka ise nimetama.

Esialgul võib laps veel eksida, kui nimetatud asja tuleb otsida paljude *sarnaste* mäguasjade hulgast. Nii võivad lapsed tuua mänguasjade riulilt kuke asemel pardi või hane. Küsimusega saab vaatlemist ja kuulatlemist suunata. Näiteks: «Kus on kukk? Kes teeb «kukeleegu»?» Sõnaga saab teda õpetada üht eset teisest eristama: «Ei, see ei ole kukk, see on hani.»

Tegevust tähistavate sõnade selgitamiseks näidake üht ja sama tegevust erinevates seostes («Laps jookseb, kutsu jookseb, kiisu jookseb; paneme kuubiku lauale, paneme mütsi pähe, paneme nuku magama.»). Õpetage last vaatlema ja saatke sõnalise selgitusega täiskasvanute töid («Ema triigib pesu»), teiste laste tegevust («Anne mängib»), mõningaid loodusnähtusi («Vihma sajab»). Seejuures osutage tähelepanu ka lihtsamaile põhjuslikkuse seostele («Teen ahjuukse lahti, panen ahju puid, saame sooja toa. Ahjuuks on kuum, ta võib põletada.» Või: «Vihma sajab. Jalutama me ei lähe. Hakkame toas mängima.» «Nüüd paistab juba päike. On soe. Võib õue minna.»).

Ärge õpetage lapsele sõnu ilma konkreetse aluseta, tegeliku meelelise materjalita. Selles vanuses tähistavad lapse sõnad ikka konkreetseid asju, lihtsamaid tegevusi. Keeruliste abstraktsete nähtuste nimetusi ei maksa püüda talle tutvustada.

Küll on aga tarvis juba teisel eluaastal lapse üldistamisvõimet arendada. Kui imikueas seostus sõna üksikesemega, alati ühe ja sellesamaga, siis nüüd peab ta hakkama ühe sõnaga tähistama antud kategooria mitmesuguseid esemeid, vaatamata neil esinevaile värvi, suuruse ja vormi erinevustele. Näiteks küsimusele: «Kus on laud?... Aga kus on veel laud?» — näitab mudilane juba oma väikest lauda, köögilauda, kirjutuslauda jne. Ta peab sama eseme ära tundma ka mänguasjade hulgas või pildil.

Laps hakkab mõistma ka täiskasvanute omavahelist kõnet, kui selles meenutatakse lapse isiklikke elamusi.

Selleks et laps õpiks *täiskasvanu korraldusi mõistma*, pöörduge tema poole võimalikult sageli mitmesuguste palvetega, andke talle lihtsaid ülesandeid (midagi teha, midagi tuua, leida asjade hulgast vajalik, asetada teatud

kohale jne.). Näiteks annab ema enne õueminekut korralduse: «Leia mänguasjade hulgast auto. Too auto emale. Anna punane ja valge kuubik. Pane kuubikud autosse. Nüüd viime kuubikud autoga õue!»

Laps täidab täiskasvanu korraldusi meelsasti. Kui ta teise eluaasta lõpuks juba lihtsamaist käskudest ja keeldudest aru saab, tekib võimalus *juhtida lapse tegevust kõne abil*, õpetada teda asju käsitsema, kasvatada elementaar-seid käitumisreegleid. Kõige paremini tajub laps täiskasvanu individuaalset pöördumist tema poole: «Mati, pese enne sööki käed puhtaks!» Või: «Pojakene, ole vaikselt, ema töötab.» Üldistele korraldustele: «Hakkame sööma, minge käsi pesema!» või «Olge ometi vaiksemalt!» ei pööra väikelaps tavaliselt tähelepanu.

Kolmandal eluaastal süveneb täiskasvanu kõnest arusaamine veelgi. See ei kasva mitte ainult oma ulatuselt, vaid muutub kvalitatiivselt: lapsele saab mõistetavaks jutustus sellistestki asjadest ja sündmustest, mida ta ise vahetult näha ja puutada ei saa, s.t. mis ületavad teda vahetult ümbritseva keskkonna piirid.

Kõrvuti täiskasvanu kõne mõistmisega toimub väga oluline edasimineku lapse enese *aktiivse kõne* arengus.

Lapsevanema peamiseks ülesandeks seejuures on:

- 1) arendada täiskasvanu kõne matkimisvõimet,
- 2) suurendada lapse poolt aktiivselt kasutatavat sõnavara,
- 3) kasvatada oskust kasutada kõnet täiskasvanu poole pöördumisel ja omaealistega suhtlemisel.

Teise eluaasta esimesel poolel on täiskasvanu kõnest arusaamine tunduvalt ees lapse enese aktiivse kõne arengust. Viimane areneb kuni 1½ eluaastani aeglaselt, sest lapse tähelepanu on suunatud kõndima õppimisele. Poolteiseaastane laps saab aru 30—60 sõnast. Aktiivselt kasutatav sõnavara on aga väike — sageli ainult 6—10 sõna. Esimesed sõnad on nimisõnad. Teise eluaasta lõpul tulevad lapse kõnes kuuldavale tegusõnad. Alles kolmanda eluaasta alguses, kui lapsel on tekkinud mitmesugune suhtumine asjadesse, leiab see vastupeegelduse lapse keeles ilmunud omadus- ja mäarsõnades: «hea», «valu», «siin» jne.

Kõigepealt õpib laps nimetama oma lähemaid inimesi, iseenda kehaosi, iga päev tarvitata- vaid mänguasju, toitu, riideid, mööblit jne. Esimesed sõnad on paljutähenduslikud.

Näiteks sõnaga «nööp» nimetab laps mitte ainult nööpi, vaid ka sünnimärki, kapi ümmargust käepidet jne. Tunduv koht nende sõnade hulgas on imitatsioonidel: «au-au» on koer, «muu» — lehm, «tikk-takk» — kell jms. Foneetiliselt on lapse poolt hääldatavad sõnad veel väga ebatäiuslikud. Võib täheldada häälikute vahelejätmist (padi — adi), ühe hääliku äravahetamist teisega jm. Teise eluaasta alguses hääldab laps üht ja sama sõna väga mitut moodi (padi on kord «adi», siis «kadi» jne.). Pärast 1½ eluaastat muutub sõna häälikuline koosseis püsivamaks, eriti siis, kui sõna on lihtne hääldada.

Algul ei omanda laps sõnu (eriti pikemaid) tervikuna, kuid hääldada suudetud sõnaosadel on tema jaoks juba kindel mõte. Mingil juhul ei tohi täiskasvanu lapsega kõneldes matkida seda nn. pudikeelt. Rääkida tuleb selgelt ja keeleliselt õigesti. Et lapsel oleks kergem hääldada, võib kasutada üldtuntud lastekeelseid sõnu (kutsu, notsu, kiisu). Aeg-ajalt tuleb lastekeelsete sõnade kõrvale öelda ka õige sõna («kutsu» on koer, «vissi» on lehm).

Esimesed lapse sõnad on *sõna-laused*, kusjuures ühel ja samal sõnal võib olla erinevate lausete tähendus. Nii tähendab sõna «tita»: «Anna mulle nukk», «Tüdruk läheb tee peal», «Laps kukkus», «Poiss tegi mulle haiget». Sõnaga «puhh» palub laps täiskasvanut üles tõsta mahakukkunud mänguasi või kaebab, et kukkus ise ja sai väga haiget. «Aitäh» võib tähendada «anna palli», «võta sülle» jne.

Täiskasvanutega õige suhtlemise korral toimub keskmiselt 1 aasta 8 kuu vanuselt lapse kõne arengus suur hüpe.

Kiiresti kasvab lapse poolt kasutatavate sõnade arv. Teise eluaasta lõpuks on lapse aktiivses sõnavaras juba 200—400 sõna, kolmanda eluaasta lõpuks aga ligi 1000 sõna. Lapsepäraseid sõnu hakkab ta asendama kirjakeelsetega. Hääldamine muutub puhtamaks. Vead *r*, *l* ja *k* hääldamisel vähenevad, kui kasvataja hääldab sõnu aeglaselt ja selgelt.

Iseseisva olude- ja mõttekohaste *lausete* moodustamise ja grammatiliste vormide õige kasutamise omandab laps pikkamööda, järk-järgult. See, kuivõrd intensiivselt hakkab arenema lapse aktiivne kõne, sõltub väga palju last ümbritsevaist täiskasvanuist, sellest, kui õigesti nad suhtlevad lapsega, millist tähelepanu talle osutavad.

Kahjulikult mõjub lapse kõne arengule vanemate *mitte-küllaldane tähelepanu*. Kui te ise lapsega vähe räägite ega

anna talle võimalust oma soove väljendada, vajadustest teatada ning küsimusi esitada, kui te ei vasta lapse küsimustele ja ise küsimuste esitamisega last aktiivsele kõnelusele ei virguta, siis on selle tagajärjeks lapse aktiivse kõne arengu tunduv pidurdumine.

Niisama kahjulikult mõjub *ebaõigesti suunatud tähelepanu*. Tundes hästi oma last, teades tema vajadusi, eristades tema meeoleu ja intonatsioone, võite te tavaliselt aimata lapse soove ka ilma temapoolse palveta. Teisel eluaastal ei ole aga enam õige täita lapse soove n.-ö. «silmist lugedes». Nii võtate te lapselt stiimuli kõneoskuse omandamiseks. Tal kaob vajadus vanema poole pöördumiseks, seega väheneb ka aktiivse kõne vajadus. On selge, et niisugune vanematepoolne ülepakutud tähelepanu toob kasu asemel lapse arengule ainult kahju. Ärge püüdke lapse sõnadeta soove lugeda, vaid katsuge last suunata *soove sõnadega väljendama*.

Poolteiseaastane laps saadab täiskasvanu poole pöördues üksikuid omandatud sõnu veel lalina, vastava miimika ja žestidega. Kui ta näiteks süüa soovib, näitab ta toidule, ütleb: «Nämm-nämm,» ja kinnitab seda peanoogutusega. Selline «keel» on mõistetav ainult konkreetses olukorras. Teise eluaasta teisel poolel on võimalik last žestide ja miimika «keelelt» pikkamööda viia oma soovide ja palvete väljendamisele sõnade ja lühikeste lausete abil. Kõige parem on, kui te nüüd lapse žeste (näiteks näpuga näitamist) lihtsalt ignoreerite ja reageerite ainult siis, kui laps küsib sõnadega. Säärasel viisil ilmuvad peagi *paarisõnalised laused*, milles sõnad esialgu ei ole omavahel veel grammatiliselt seotud. Näiteks «tita pai» tähendab, et laps on hea ja soovib midagi; «aitäh kooki» — ema andku lapsele kooki jne.

See, et laps hakkab ise pöörduma sõnadega täiskasvanu poole (palub süüa või mänguasja, tõmbab tähelepanu oma tegevusele), on teisel eluaastal lapse arengu üks suurimaid saavutusi. Sellest hetkest muutub kõne *täiskasvanuga suhtlemise vahendiks*. Laps räägib meelsasti aga ainult lähedaste, tuttavate inimestega. Laste *omavahelise* suhtlemise vahendiks kõne selles vanuses küll veel ei ole, kuid õpetama peame teda siiski, et kanni ei rebita teiselt, vaid palutakse: «Luba!», «Palun anna!»; et ees olevat last ei tõugata, vaid öeldakse: «Luba mööda» jne.

Lausetähenduslikelt sõnadelt («tita») ja paarisõnalistelt lausetelt, kus sõnad ei ole veel grammatiliselt seotud («tädi aitäh») läheb laps üle lihtlausetele, milles sõnu on kasutatud grammatiliselt õigesti.

Teisel eluaastal ilmuvad ka hüüd- ja küsilauseid. Lapse esimesed küsimused avalduvad ainult intonatsiooni kaudu. (Näiteks: «Ema annab Katile õuna?».) Varsti pöördub laps täiskasvanu poole juba selge küsimusega, sest tal on suur huvi asju ja nähtusi tundma õppida. Andke talle alati selge ja lühike vastus. Kui lapse küsimused jäetakse korduvalt vastamata, kustub tal huvi igasuguse informatsiooni vastu.

Teisel eluaastal ei kipu laps veel ise kõnelema, vaid vastab ainult küsimustele.

Keele grammatilise struktuuri aktiivne omandamine algab tavaliselt teise eluaasta lõpul. Tegusõna aegadest ilmub esimesena olevik kolmandas isikus («Tädi toob.», «Ema teeb.»).

Isikuline asesõna «mina» ilmub hilja, mitte enne kolmandat eluaastat: kaugeltki mitte kohe ei eralda laps kui isik end teda ümbritsevaist objektidest ja nii nimetabki ta ennast kolmandas isikus («Kati tahab»).

Teise eluaasta lõpul ja kolmanda alguses kutsuvad sõnad esile juba lihtsa mõttekäigu. Kui ema ütleb: «Näe, tädi tuleb,» lisab laps: «Tädi toob lapsele piima.»

Aktiivse kõne harjutamiseks andke lapsele sõnalisi korraldusi, mida ta peab kordama. Näiteks: «Kutsu isa sööma, ütle isale: «Isa, palun sööma!».» Selleks et õhutada last täiskasvanu sõnu kordama, püüdke igati arendada tema *matkimisvõimet*. On hea, kui vanemal leidub selleks sobivaid muinasjutte, salmikesi või sõnamänge. Muinasjuttu «Kolm karu» jutustades võib koos lapsega matkida karude küsimusi («Kes on minu kausist söönud?», «Kes on minu toolil istunud?» jne.). Sõnamängudes «Patsi, patsi kooki», «Vares keetis suppi», «Koer läks karja» jt. võib laps matkida nii viimaseid sõnu kui ka kogu salmikest.

Päris kõne tekib siis, kui laps hakkab sõnu sisukohaselt valides ise *arukalt vastama täiskasvanute sõnadele*. Sageli võivad lapsed meid viia eksiteele, sest nad vastavad kiiresti ja kindlalt. Kuid lähem kontrollimine näitab, et laps vastab mehaaniliselt. Näiteks: «Kas sul on külm?» — «On küll.» — «Kas soe on?» — «On küll.» Või: «Kas Ats tegi sinu nuku katki?» — «Jah, Ats.» — «Kas nukk on terve?» — «On küll.»

Tähtis on õpetada lapsi mõistma täiskasvanu küsimusi ja neile õigesti vastama. Esitage lapsele kõige mitmekesisemaid küsimusi tuttavate esemete, inimeste ja selliste sündmuste kohta, mille pealtvaatajaks ta ise oli. Esialgu vastake oma küsimusele ise (et last vastama õpetada): «Kuhu Kaja läheb? Jalutama.» Või: «Mis me täna sööme? Mannaputru moosiga.» Järk-järgult virgutage vastama last ennast, näiteks aknast välja vaadates: «Kes läheb?» — «Tädi.» — «Mis tädil kotis on?» — «Piim ja leib.» — «Kellele ta selle viib?» — «Lastele.» — «Mis tänava! veel on?» (Vastab täiskasvanu.) «Tramm sõidab till-tall. Näed, seal on auto. Kuidas auto teeb?» — «Tuut-tuut.» Vestelge ka piltide vaatlemisel, pärast jalutuskäiku jne.

Näiteks: «Kus Anniki oli?» — «Õues.» — «Keda Anniki õues nägi?» — «Kutsut.» — «Kuidas kutsu haukus? Mida lapsed kutsule andsid?» jne.

Püüdke niikaugemale jõuda, et lapsel kujuneks positiivne emotsionaalne hoiak säärase vestluste suhtes. Jutustage lapsele sellest, mis on talle jõukohane ja arusaadav, mis on temas huvi äratanud. Kiitke teda vastuste eest, vastake ise meelsasti tema küsimustele. Mida rohkem teil selliseid ühiseid kõnelusi on, seda enam tunneb väikelaps vajadust end väljendada.

Kolmandal eluaastal jätkub kõne rikastumine. Tänu üha täiustuvale matkimisvõimele kasvab kiiresti sõnavara. Ettepanekule: «Korda sõna, üttele!» vastab laps juba 0,4—0,6 sekundi pärast, s. t. niisama kiiresti kui täiskasvanu. See on suur edasiminekuks, sest 1 aasta 8 kuu vanuselt kulub lapsel samasuguse ülesande täitmiseks 15—20 sekundit.

Kolmandal eluaastal on täiesti tavaline jutustavasisuliste 3—4-sõnaliste lausetega kõnelemine. Laps hakkab kasutama võrdlusi, kirjeldab eset või pilti. Lapsega saab kõnelda tema muljetest ja kavatsustest. Ta peab meeles salmikesi ja jutustab kuulnud lugusid.

Keele grammatiline ehitus täiustub sedavõrd kiiresti, et kolmanda eluaasta lõpul läheneb lapse kõne oma vormilt juba täiskasvanu igapäevasele kõnekeelele. Seoses grammatiliste muudete ilmumisega kõnes võib sel perioodil täheldada laste omapäraseid «uudissõnu». Lapsed kõnelevad näiteks: «Mis sa koerutad?» «Savistasin», s. o. tegin savist, «auto tagurdab», s. o. auto sõidab tagurpidi jms.

Hääldamine paraneb, ehkki mõni raskem häälik asendatakse veel teise, kergemini hääldatavaga. Võimsaks tegu-

riks kõne arenemisel on täiskasvanu kõne jälgendamine. Laps kordab täiskasvanuid matkides mitte ainult igasuguseid keerulisi sõnu, vaid ka terveid väljendeid, mõnikord mõttelt talle täiesti arusaamatuid. Last huvitab sõnade kõla, nende ulatus. Väga sageli kasutab ta terveid lauseid, üksikute sõnade või kogu väljendi tähendusele erilist tähtsust osutamata. Näiteks kaheaastane tüdrukuke uurib hooliga kandekoti sisu, ise aga kõneleb sealjuures: «Ära kisu kotti, Leelokene!» Teinekord jälle, soovides vahvlit, kõneleb ema kuuldes: «Leelokene, kas tahad vahvlit? Eks ema annab siis!»

Kui 2—3-aastane laps esmakordselt kasutab inetuid sõnu, ei oleks tarvis sellest välja teha, sest väike tarvitab rumalaid sõnu ainult matkides ja sellele tähelepanu juhtimine surub sõna veel enam mällu. Laps unustab sõna kohe, kui tema lähemas ümbruses seda ei kasutata. Hiljem, kui ta juba aru saab, seletatakse, et nii ei ole ilus rääkida.

Sel perioodil kasvab lapse tähelepanu täiskasvanu kõne vastu. Aktiivselt võetakse nüüd vastu mitte ainult otseselt lapsele suunatud kõnet, vaid ka täiskasvanute omavahelisi kõnelusi. Paljudele vanematele on tuttavad juhused, kus oma asjadega tegevuses olnud laps on tähele pannud täiskasvanute jutuaajamist, mis temasse ei puutunud.

Täiskasvanu kõne, nagu me juba korduvalt oleme rõhutanud, on lapsele selleks näidiseks, mille järgi ta ehitab oma kõnet. Sageli võite laste suust kuulda oma armastatuid väljendeid ja kõnekäände. Seepärast olge lapsega suhtlemisel (ja tema kuuldes) oma kõne suhtes maksimaalselt tähelepanelik. On tarvis selgelt ja hea diktsiooniga hääldada sõnu ning õigesti kasutada lauseid. Püüdke lapsega suhtlemisel vältida neid «vabadusi», mida me täiskasvanute omavahelises kõneluses sageli kuuleme (struktuurilt segased või lõpetamata laused, sõnade-parasiitide tarvitamine: «jah ja siis», «tähendab», «eks ole» jm., ebaselged sõnade lõpud, liigne kiirustamine jne.).

Matkimise olulisimaks küljeks on oskus täiskasvanu kõne *intonatsiooni* kopeerida. Seepärast on tähtis, et täiskasvanu kõne oleks mõõduka tugevusega, rahulik, kuid väljendusrikas. Terav, kriiskav toon on lubamatu mitte ainult lastega rääkides, vaid ka täiskasvanute omavahelises kõneluses.

Laste kõne arenemisele mõjub soodsalt *lasteraamatute ja piltide* vaatlemine, muinasjuttude ja lastelugude kuula-

mine ning jutustamine, samuti laulmine. Sellises vanuses kujuneb lapsel juba oma lemmikraamat ja lemmiklaul. Lastele jäävad kergesti meelde väikesed luuletused, nad võivad väga täpselt jutustada hästi tuttavat muinasjuttu. Nii-sugune kõnelise tegevuse liik on kasulik. Seepärast virgutage igasuguseid ümberjutustamisi, kuulake last kannatlikult ja tähelepanelikult, abistage teda küsimuste ning etteütlemisega.

Ühtaegu kõne arenemisega kasvab üldistamisoskus. Laps õpib mitmeid üht liiki asju ühise nimetuse alla kokku võtma (näiteks «mänguasjad», «riided»). Kuigi laps juba esimesel eluaastal oskab eristada värvi, vormi ja suurust, süvendab nimi-, tegu- ja omadussõnade tundmaõppimine tema taju. Omadussõnad «suur» ja «väike», «lühike» ja «pikk» võimaldavad mitte ainult konkreetseid asju võrrelda, vaid laps saab üldise kujutluse asjade omadustest, õpib konkreetsest kooskõlast eristama värvi ja suuruse vahekordi. See protsess täiustub veelgi koolieelses eas. Kahe- ja kolmeaastased lapsed suudavad asju värvide järgi liigitada. Kui aga värvilised esemed on igaüks ise kujuga, muutub liigitamine ebakindlaks. Mõiste arvudest, s. t. kvaliteedi ja kvantiteedi eristamine võtab palju rohkem aega. Kolmandal eluaastal teevad lapsed «vähe» ja «palju» vahel vahet juhul, kui on tegemist ühesuguste asjadega. Nad ei suuda aga veel asjade hulka määrata erinevate vormide korral.

Kolmandal eluaastal hakkab laps kõrvallauset moodustama. See eeldab, et ta mõistab mitte ainult nähtavat olukorda, vaid suudab teha selliseid üldistusi, mis nähtamatult üksteisest olenevad. Näiteks: «Tuleb lund, siis saab kelguga sõita»; «Vihma sajab, laps saab märjaks».

Aja mõiste kujunemisele aitab kaasa korrapärase eluviisi: laps teab, et öhtul minnakse magama ja hommikul tõustakse üles. Režiimita kasvanud lapsel ei kujune ajataju niipea. Ajukoore talitluse ülikiire täiustumine võimaldab mälu ja kujutlusvõime arenemist. Laps hakkab meenutama sündmusi, mis toimusid mitu kuud või koguni aasta tagasi. Kõrvuti olevikuga tarvitab ta kõnes ka minevikku.

Väga kasulikud on spetsiaalsed mängud, mis virgutavad last kõnelema, võrdlema ja üldistama. Eriti kasulikud on süžeeilised pildid, mis pakuvad ainet *arutlusteks*. Näiteks on pildil kaks tüdrukut, nuttev ja naerev. Ema küsib: «Miks üks laps nutab? Mis on juhtunud? ... Miks teine nii rõõmus on?» Laps peab mõtlema ja vastama. Või: lapse ette asetatakse teineteise järel 2 pilti. Ühel sõidutab laps vankris nukku ja karu, teisel — ainult nukku. Küsitakse: «Mis on juhtunud? Kes on ära kadunud? Kuhu karumõmm võis jääda?» Või: pildil on kaks puud viljadega — õunapuud ja pirnipuud. Poisil on käes pirnikorv. Küsimus: «Millise puult ta need korjas?»

Kolmeaastast last iseloomustab *aktiivne kõnelemine*. Iga oma tegevust saadab ta selgitava kõnelusega. Teda ei rahulda enam ema või kasvataja lihtne juuresolek, vaid ta astub nendega aktiivsesse kontakti. Laps võib teatada juba kõikidest oma soovidest, jutustada nähtust, esitada küsimusi, paluda õpetada endale midagi, nõuda täpsemat seletust, juhul kui ta täiskasvanut ei mõistnud.

Kolmandal eluaastal suureneb kõne tähtsus ka *eakaaslastega* suhtlemisel. *Aasta lõpuks muutub kõne lapse suhtlemise põhivormiks*.

Kõneoskuse omandamine on lapsele tohutu suure tähtsusega, sest selle kaudu tiheneb tema kontakt kaasinimestega, ta elab sisse inimühiskonda ja omandab inimliku käsituse kõigist asjadest. Mahajäämus kõne arenemisel on ühtlasi lapse kõrgema närvisüsteemi alaarengu tunnuseks, mille tõttu normaalne suhtlemine ümbritsevate inimestega ei saa välja kujuneda.

Kõne õige ja kiire omandamine võib toimuda ainult tihe-
das läbikäimises täiskasvanutega või teiste lastega mängi-
misel. Puuduliku kõnekontakti korral hilineb kõne kuulata-
mine ja sellest arusaamine ning kõnelemisoskus jääb nõr-
gaks. Kõik tähelepanekud kinnitavad, et üksikult, kaaslas-
teta kasvanud lastel on kõne areng pidurdatud.

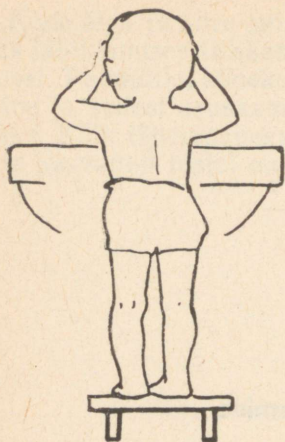
Eneseteenindamise vilumuste kujundamine

Väikelast iseloomustab püüd iseseisvusele — ta tahab kõike meelsasti ise teha. Seda iseärasust arvestades õhutameme teda esmajoones eneseteenindamise (söömise, puhutusepidamise ja riietumise) vilumuste omandamisele. Harjutamine toimugu pikkamööda, et lapse närvisüsteemi mitte üle koormata. Uue oskuse või vilumuse kujundamiseks kasutage vaheldumisi mitmesuguseid võtteid: seletage, mida ja kuidas teha, näidake ise ette, tegutsege koos, kiitke kordamineku puhul. Esialgu on last vaja veel paljus abistada. Abistades püüdke aga jätta mulje, nagu oleks laps ise peamine tegija, teie ainult pisut aitate.

Kõigepealt on vaja õpetada last *iseseisvalt sööma*. Tal olgu isiklikud sööginõud. Laps võib süüa täiskasvanute või laste laua juures, kuid temale vastava kõrgusega toolilt. Liiga madalal istudes hoiab laps lõuga taldrikus, kõrgel toolil madala laua ääres istudes on aga kүүrus. Aastavanune laps peab ise oskama madalal toolil istuda ja sellelt tõusta. Söömise ajaks pannakse lapsele ette pudipõll, kuid talle seletatakse, et põllele ja lauale ei tohi toitu ajada. Meeldivalt kaetud laud ergutab söögiisu.

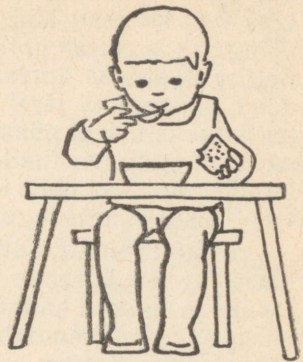
Toidu ettetõstmisel on viisakas soovida head isu, millele laps vastab: «Aitäh!»

Täiesti lubamatu on väikelapsele lutist piima, mahla, kõrti või püreesuppi süüta, mida mõnes hoolimatus perekonnas tehakse isegi kuni lapse 2—3-aastaseks saamiseni. Sellise väärade söömisviisiga harjunud last on väga raske hiljem õigesti sööma õpetada.

Juba imikueas peab laps õppima tassist jooma. Väike-lapseas õpib ta tassi ka ise hoidma. Lusikaga sööma õppi-mine on mõnevõrra keerulisem. Selleks et laps õpiks lusikat tarvitama, andke talle söömise ajal teelusikas kätte. Laps hoiab lusikat paremas käes, teie ise toidate teda teise lusi-kaga. Niiviisi ema matkides õpib laps kergemini lusikat õigesti käsitsema ja hakkab peagi iseseisvalt lusikaga toitu suhu panema. Esialgu pillab ta küll toitu ka põllele ja laualegi. Puhastage põll või laud kohe sealsamas ära, siis õpib laps varakult puhtust armastama. Juhtige lapse tähe-lepanu ikka ja jälle sellele, et söömise ajal peavad käed, nägu ja laudlina niisama puhtad olema kui enne söömist.

Teise eluaasta lõpuks sööb laps tavaliselt juba iseseis-valt. Teelusikas tuleb siis asendada veidi suuremaga. Kahe-aastane laps peab ise dessertlusikaga suppi sööma, hoides lusikat paremas käes. Vasakus käes on leib. On aeg õpe-tada teda ka viisakalt ühe tüki viisi leivataldrikult leiba võtma ja seda oma taldrikule asetama. Söömise ajal jäl-gige, et laps ei kiirustaks, suud liiga täis ei topiks ega räägiks, kui toit suus. Kui esimene toit on söödud, andke talle kohe magustoit, sest selles eas ei suuda laps veel kan-natlikult oodata. Ärge pange lapsele korruga liiga palju toitu taldrikule, sest siis ei saa te harjutada last iga toitu lõpuni ära sööma (ta lihtsalt ei jaksa süüa nii palju). Uut harjumatu toitu andke esialgu väheses koguses, suurendades portsjonit päev-päevalt vajaliku hulgani.

Kunagi ei tohiks ununeda juba imikueas õpitud tänamine pärast sööki. Söömise ja tänamise järel võib laps kohe lauast lahkuda ja mängima minna.

Kolme esimese eluaasta jooksul omandab laps mitmesuguseid *hügeenilisi* harjumusi ja oskusi. Imikueas, kuni laps ei hoolitse veel iseenda eest, kujuneb tal õige hooldamise korral *passiivne puhtuseharjumus*, s. t. ta muutub rahutuks, kui mähkmed on märjad, nägu toidune või kui tavalist režiimi ei täideta (näiteks vannitamine jääb mitu korda järjest ära). Väikelapseas peab laps õppima *ise puhtust pidama*.

Kui te imikueas õpetasite last potil käima, siis nüüd peab ta juba ise selgeksõpitud sõna või silbiga *potile küsima*. Potitamise alustamisest oli juttu juba eespool (vt. lk. 27). Tuletame veel kord meelde, et laps ei tohi istuda potil üle 5 minuti, vaid ta peab harjuma oma vajadusi kiiresti õiendama. Pott peab olema paraja suurusega, sest ainult siis saab laps istuda sirgelt. Mugav on algul kasutada potitooli: tavalise, lapse kõrgusele vastava käetuge-dega tooli põhjas on auk, mille all asub pott. Siis saab laps istuda vabalt ja teda pole vaja toetada. Spetsiaalseid potitooli on ka müügil. Kindla ja püsiva harjumuse kujundamiseks potitatakse väikelast alati samadel kellaaegadel, s. t. une eel, pärast ärkamist ja pärast jalutuskäiku.

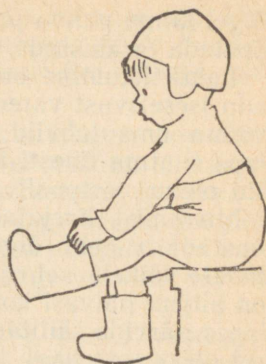
Poolteiseaastaselt hakkab laps teadlikult valitsema oma põie ja soole tühjenemise üle. Talle tuleb aga potivajadust

aeg-ajalt siiski meelde tuletada, sest tegevushoos unustab laps veel kergesti kõik muu. Juhtub, et laps unustab enda mängides ja ruttab potile alles siis, kui püksid juba märjad. Sellise äparduse korral võib last tõsiselt noomida ja korduva pahanduse järel häbistada. Ei ole aga õige lapsele karistuseks märgi pükse jalga jätta. Laps võib sellest tulevane ebamugavustundega pikkamööda harjuda ja tal ei kujune *vajadust* potil käia. Märjad püksid tuleb kohe kui-vade vastu vahetada, et laps harjuks puhtusega.

Iga õnnestunud potilkäigu eest võib last kiita, et puhtusepidamine kiiremini selgeks saaks. Kolmanda eluaasta lõpuks peab potil käimine olema muutunud kindlaks harjumuseks. Selles vanuses peaks laps juba ka püksid ise korralikult üles tõstma.

Teisel eluaastal võime hakata lapsele õpetama ka *käte pesemist*. Hoolitsege kõigepealt, et lapsel oleks mugav pesta: käärige tal käised üles, pange jalgade alla pingike, et laps vabalt kraanikausi juurde ulatuks. Pesukausi lähedal peab rippuma *lapse käterätik*. Algul toimugu pesemine pooleldi mängides: seebitage lapse käed ja hõõruge neid vastamisi, seletades seejuures, mida te kahekesi parajasti teete. Kuigi laps ei suuda üksi hakkama saada, ergutab selline «peaaegu ise tegemine» tema teotahet. Toimingu saatmine kõnelusega arendab ühtaegu lapse kõneoskust. Õigeid pesemisvõtteid õpetage korduvalt ja kannatlikult. Näidake, et eraldi hõõrutakse käeselga, peopesa ja sõrmenukke. Pärast loputamist kuivatage käed hoolega, sest märg nahk lõheneb ja muutub karedaks ning hellaks. Päevpäevalt abistage last ikka vähem. Lõpuks piirduge ainult kontrolliga, kuidas pesemisega toime on tulnud.

Kaheaastane laps peab oskama ise käsi pesta, end seejuures märjaks tegemata. Nüüd taotleme, et kätepesemine harjumuseks muutuks; laps peaks vähemalt enne sööki pesema käsi, ilma et oleks vaja talle seda meelde tuletada. Kolmandal eluaastal saab laps juba üsna hästi aru, kui talle piltlikult seletada, et mustadel kätel ja küünte all elavad «kurjad mehikesed» (s. t. tõvestavad mikroobid), kes haigusi toovad. Need haigusetoojad on nii väikesed, et neid ei näegi. Et nad lapse juurde ei pääseks, tuleb käed alati hästi puhtaks pesta, eriti enne söömist. Sellised seletused jäävad väikelapsele hästi meelde. Kolmanda eluaasta lõpuks peab laps ise aru saama, kui tema käed on mustad, ja need iseseisvalt puhtaks pesema.

Järgmiseks harjutage teda õhtuti nägu, kaela, kõrvu ja jalgu pesema. Kolmeaastane laps hakkab hommikuti ja õhtuti ka hambaid pesema ning õpib ise taskurätikut kasutama. Iga nõude puhul tuleb lapsele näidata, kuidas teha, ja seletada, miks peab tegema nimelt nii. Talle tuleb puhtusenõudeid ikka ja jälle kannatlikult meelde tuletada. Ainult siis muutub puhtuse pidamine oskusest harjumuseks.

Puhtuseharjumuste kasvatamisel on väga tähtis, et vanemad ja teised lapsega koos elavad täiskasvanud kõiges eeskujuks oleksid. Kui näiteks isa enne sööki käsi ei pese, on lapsele selle vajadust väga raske, sageli koguni võimatu selgeks teha.

Kodus valitsegu puhtus ja kord, igal esemel olgu kindel paik. Ka lapselt tuleb juba selles eas nõuda, et õuejalatsid vahetataks tubaste vastu esikus, et iga ese pandaks oma kohale. Kord valitsegu lapse mängunurgaski. Näidake mudilasele, kuidas nukunurgas tolmu võtta, põrandat pühkida jm. Sellised tegevused meeldivad talle väga. Mõistagi pole lapsest niisuguses eas veel tegelikku puhastajat. Arusaamine sellest, et puhtuses ja korras peitub ilu, hakkab aga kujunema nimelt siis.

Ärge kaotage kannatust last *iseseisvalt riietuma* õpetades. Harilikult pole selleks erilist õhutust vajagi, sest laps tahab väga ise riietuda. Häda on ainult selles, et lahtiriietumine ja riidessepanek on tema väikesele ja koordineeritud tegevusega harjumata käele tõsiseks pingutuseks. Esialgu ei taipa laps kätt nimelt õigesse käisesse pista, jalga

õiget kinga panna jne. Teda tuleb neis toiminguis pidevalt õpetada ja abistada.

Lahtiriietumine on lihtsam tegevus, seepärast nõuame siin iseseisvust varem. Poolteiseaastane laps peab ise ära võtma oma tuhvliid, sukad, püksid. Kaheaastaselt peaks laps suutma täiesti iseseisvalt lahti riietuda. Riided peaksid olema eestpoolt avatavad, et laps saaks ka nõõpide lahtivõtmist harjutada. Teisest aastast alates tuleb last õpetada riideid õiges järjekorras toolile asetama. Kui lubate väikelapsel riideid ükskõik kuidas laiali loopida, siis on hiljem halvast kombest raske lahti saada. Vanemate ja lapse närvide säilitamiseks hoolitsetagu selle eest, et väikesel oleks oma nagi, kuhu ta ulatub üleriideid riputama.

Riietumine toimub teise eluaasta alguses veel n.-õ. kahe mehega: ema ulatab särki — laps kummardab pea ja pistab käe varrukasse, ema annab pihiku — laps sirutab käed vastu jne. Pikkamööda õpetame last lihtsamaid asju ise selga panema. Seda pole võimalik teha ainult käskude ja keeldudega. Riietumine on aegapidi kujunev oskus, mille aluseks on selgitamine, teatud võtete näitlik demonstreerimine, nende kordamine lapse poolt. Väikelaps ei suuda täiskasvanu pikemaid sõnalisi seletusi veel tähelepanelikult kuulata ega kannatlikult riietumist oodata. Seepärast on väga soovitatav üksikute riietumisvõtete selgitamisel kasutada mänguelemente. Kaja ema näiteks kutsus lapsele külla nuku, kellel oli kodus üks igav. Nuku tänavariided võeti ära ja riputati nagisse. Veidi aja pärast, kui laps oli nukuga mänginud ja teda «söötnud», hakati nukku magama panema. Ema näitas, kuidas üht või teist riietuset ära võtta ja millises järjekorras riided toolile panna, et pärast oleks hea võtta. Hiljem ulatati nukule riietusese-med õiges järjekorras ja näidati, kuidas neid selga panna. Kogu tegevust saatis ema sõnalise seletusega. Mängulise iseloomu tõttu oli laps suuteline seesugust seletust hoolega jälgima ning ka tegevuse sisu mõistis ta paremini. Mängu korraldajad, kusjuures igal järgmisel korral pööras ema nuku riietamisel erilist tähelepanu just neile momentidele, mis lapsele rasked näisid olevat.

Teise eluaasta lõpuks rõivastagu laps end osaliselt ise, kolmanda eluaasta lõpuks peaks aga iseseisev riietumine põhiliselt selge olema. Mõistagi jääb peamurdmist valmistama veel see, kas riietusese on õigetpidi käes. Ka nõõpide, haakide ja kingapaeltega toimetulek vajab veel harjuta-

mist. Last tuleb neis toiminguis kannatlikult juhendada. Kuid ärge esimese äparduse korral talle kohe ise appi kipuge, sest nii õpib laps ainult täiskasvanu abile lootma. *Põhimõtteks olgu, et me ei tee lapse eest ära midagi, milllega ta juba ise toime suudab tulla.*

Kolmandal eluaastal õpetame last märkama korratust nii enda kui ka teiste riietuse juures. Kui sukk on alla vajunud või nõõp ära tulnud, peab laps korrastama end ise või paluma abi täiskasvanult. On hea, kui laps harjub peeglist kontrollima, kas ta nägu on puhas, juuksed ja riided korras. Peegel on mitte uhkuseasi, vaid igas kodus vajalik tarbeese.

Väikelapse püüd ise hakkama saada paneb vanemate kannatuse sageli proovile, sest lapsel kulub igale toimingule palju rohkem aega. Mõnikord ajapuuduse, mõnikord hellitamise tõttu ei suudeta ära oodata, millal laps eksimuste kaudu õpib selgeks eneseteenindamise, ja teda abistatakse selleski, mida laps on suuteline ise tegema. Mõnigi ema õigustab end: «Ei mina jõua oodata, kuni ta valmis saab! Kui ise teen, on selle ajaga juba mitu korda tehtud. Kust seda aegagi lapsega jäändamiseks võtta!» Lapse tegevusiha vägivaldne mahasurumine aga kustutab temas teo- tahte. Kaob eneseteenindamise vastu tekkinud huvi. Ja ema, kes väikelast ise riietades püüdis aega kokku hoida, raiskab hiljem seda aega mitmekordselt rohkem, sest laps, kelle eest väikelapseas kõik ära tehakse, püüab ka hiljem igasuguseid pingutusi vältida.

Mõni ema kardab, et tema tütar või poeg ei pese end küllalt korralikult, et ta ei oska särki ilusasti pükste sisse panna, ja teeb ise lapse korda. Sellised väited peavad ju omast kohast paika, kuid millal siis õpib laps ise enda eest hoolitsema? Kui eneseteenindamise algmete õpetamine hilineb ja esimene huvi ning innustus ise teha vaibub, on uusi stiimuleid sootuks raskem leida.

Väikelast tuleb kõigiti ergutada temale jõukohasele tegevusele, ainult väsinud last ei tohi sundida iseseisvalt tegutsema. Ka vanaemale või hoidjale tuleb selgitada lapse iseseisvuse kasvatamise vajadust. Ema õpetused jooksevad tühja, kui vanaema last üleliia haletseb ja teda ise riietab ning söötab. On väga tähtis, et õpetamisel valitseks üksmeel.

Kõlbeline kasvatus

Väikelaps ei tee veel hästi vahet hea ja halva, lubatu ja lubamatu vahel. Ta on väga impulsiivne ja talitab peamiselt momenditundmuste ajal, s. t. nagu talle antud silmapilgul meeldib. Ta ei näe ette ega mõtle järele, mis tagajärjed võivad olla mingil teol temale endale või teistele. Paariaastane mudilane võib torgata nõelaga kiisule silma, visata teisele lapsele silma liiva jm., tundmata seejuures vähimatki südametunnistuspiina.

Kasvatuse ülesandeks on panna laps mõistma nii looduse kui ka ühiskondliku elu seadusi, head ja halba. Looduses valitsevaid seaduspärasusi õpib laps peagi arvestama, sest need on paratamatud ja ühesugused (tuli põletab, kõrgelt kukkumine on väga valus). Väikelapse kõlbelise teadvuse kasvatamine ja arendamine on märgatavalt raskem.

Teisel eluaastal saab mudilane juba aru sõnadest «hea» ja «halb», «tohib» ja «ei tohi». Need väljendused kujunevad tema käitumise orientiiriks. (Vanaema prille ei tohi võtta, prillid lähevad katki; kiisut ei tohi lüüa, kiisu saab haiget jne.). Mida suuremaks saab laps, seda enam kasvab vanemate kõne osatähtsus ja mõju, seda enam saate te sõnalise selgitusega lapse käitumist suunata. Laps on väga tundlik, kiitusest innustatult hüpleb ta heameele pärast, noomituse peale muutub nukraks ja puhkeb nutma.

Selles eas kujunevad ja kinnistuvad *käitumisharjumused*. Häid harjumusi kasvatage järjekindlusega. Tänamist, palumist, tervitamist jms. nõudke juba väikelapse-eas.

Maast-madalast kasvatage lapses *sõbralikku suhtumist* kaaslastesse.

Suhtlemine täiskasvanuga areneb lapsel intensiivselt juba esimesel eluaastal. Nende suhete algust näitab esimene naeratus emale, rõõmus häälitsemine, käte väljasirutamine, reageerimine ema lahkele kõnelusele rõõmuavaldustega.

Laste *omavaheliste* suhete algus langeb teise eluaasta esimesse poolde. Kuni poolteise aastani avaldub nende suhtlemine naeratamises, vastastikku häälitsemises. Lapsed mängivad selles eas küll kõrvuti, kuid igaüks oma mängu. Püüdke aga juba selles vanuses luua lapsele võimalusi teiste seltsis olemiseks, sest *kõrvuti mäng* on eelastmeks koosmängule. Õige kasvatuse korral õpivad lapsed juba siin üksteist arvestama, oma tegevust teistega kooskõlastama: nihkuvad eemale, et anda teisele ruumi, ei lõhu teise tehtud torni jne.

Teise eluaasta lõpust alates hakkavad mudilased juba *koos mängima*. Mängimisel ulatab laps teisele nuku või palli, näitab, missuguse maja ta kuubikutest on ehitanud, annab nõu ja parandab, kui teine on midagi ära lõhkunud. Nii väikesed lapsed ei oska veel *omapead* mängida. Kõige suuremad tülid tekivad mänguasjade pärast. Neid hakatakse üksteiselt ära kiskuma, järgneb nutt, mõnikord isegi löömine. Lapsi jälgiv täiskasvanu peab need tülid ennetama.

Teine ja kolmas eluaasta on soodus aeg lapse *enesevalituse kasvatamiseks*. Harjutage mudilast oma soove ja tahtmisi püurdama. Kui ta sirutab käe mänguasja järele, mis on parajasti teise lapse käes, öelge: «Oota, Malle mängib nukuga praegu, sina mängid hiljem.» Natukese aja pärast tuleb soovitud ese lapsele tõepoolest kätte anda. Ka siis, kui olete lapsele õpetanud, et asja ei tohi teiselt võtta, vaid peab *paluma*, püüdke, et laps tõesti saaks soovitud lelu. Vastasel korral ei hakka ta teinekord enam paluma, vaid püüab asja jälle jõuga teiselt ära kiskuda.

Sõbraliku suhtumise kasvatamiseks kiitke last, kui ta mängukaaslasele ise lelu annab, haigetsaanule kaasa tunneb, oma maiustusi teistega jagab. Heatahtlikku suhtumist kasvatate ka mängukaaslaste kiitmisega: «Vaata, Rein teeb toreda torni! Näe, kui ilus liivakook Annel välja tuli!»

Kui lastel on siiski millegi pärast tekkinud tüli, uurige täpselt välja selle põhjus, et te olukorda mitte teades valesti ei käituks. Näiteks võtab Kalle Antsult auto ära. Ants ei oska end teisiti kaitsta, kui lööb Kallet. Seda näeb

ema ja lausub: «Miks sa Kallet löid? Palu kohe andeks!» Selline käsk kutsub lapses esile negatiivse reaktsiooni: miks peab tema andeks paluma, kui talt võeti mänguasi ära? Vale oleks ka selline lahendus, et andeks paluma peab Kalle, aga auto jääb ikkagi tema kätte. Poiss taipab, et välise kahetsusavaldusega on tal võimalik täiskasvanu ees oma süü heaks teha ja soovitud asja sealjuures enda kätte saada. Järgmisel korral, kui ta on väiksemalt mänguasi ära võtnud, paitab ta nutvat kaaslast juba omal algatusel, eseme aga jätab endale. Seega andis andekspalumise järelemõtlematu nõudmine soovitule sootuks vastupidise tulemuse. Kõrvuti andekspalumisega oleks laps pidanud ka kanni tagasi andma.

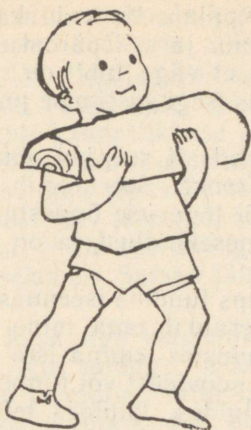
Väikelaps peab õppima ka *täiskasvanuid arvestama*. Õpetage talle, et ta ei tohi rääkida täiskasvanute jutu vahele, ei tohi valju käraga mängida rongi siis, kui isa töötab või vanaema on haige ja magab. Maiustuste söömisel ei tohi ta ilma jätta ka oma vanemaid. Täiskasvanu kohus on lapse väiksemgi pakkumine vastu võtta, sest vastasel korral õpib laps endastmõistetavalt kõike omaks pidama ja temast võib kujuneda egoist.

Väikelaps tunneb *huvi töö vastu*. Talle meeldib abistada täiskasvanut ja teisi lapsi. Ta osutab meelsasti väikesi teeneid. Et laps tööd armastama õpiks, peab tema taotlusi suure kannatlikkusega soodustama. Saate kaheaastasele mudilasele valmistada meeldiva elamuse, kui lubate tal näiteks ema laua katmisel abistada: tuua lusikad ja kruusid ning need pärast söömist ära koristada. Täna teada abi eest, et ta tunneks end kasulikuna.

Väikelaps on väga vastuvõtlik: kui te tema väikesi saavutusi hindate, püüab ta teie lugupidamist säilitada.

Teame, et väikesest abilisest on küll enam tüli kui abi. Seepärast saadavad emad pahatihti lapse oma töö juurest hoopis ära, öeldes: «Ära sega! Sa oled veel väike, lõhud ja rikud kõik ära!» Korduvalt töö juurest eemale tõrjutud laps aga kaotab üldse tahtmise abistada. Kui esimene huvi ja innustus ise teha on maha surutud ja laps on jõudnud harjuda sellega, et kõige eest hoolitsevad teised, siis ei maksa loota, et ta hiljem esimese korralduse peale seda kohe täitma ruttab. Laps, kelle eest kõik ära tehakse, püüab ka hiljem igasuguseid pingutusi vältida.

Arukad vanemad leiavad ka väikelapsele mitmesuguseid lapsepäraseid töid, nii et lapsele jääb mulje, nagu teeks ta

midagi väga vajalikku ja tähtsat. Väike Tõnu või Kai on uhke, kui ta saab tuua isale toatuhvlid, pesta äsja kooritud kartulid puhtaks, ulatada emale kätte pesupulki jms. Edusammud tegevuses panevad aluse tahte arenemisele.

Opetage väikelast nii, et ta oleks alati abivalmis ja tähelepanelik. Sobival momendil tuletage meelde: «Vanaemal kukkus lõngakera, ulata see talle!», «Katike kukkus, aita tal tõusta!»

Sisendage lapsesse *austust tehtud töö vastu*. Väikelapsele võib öelda, et mänguasju peab ilusasti hoidma, sest need on teinud inimene, kes on tahtnud lastele rõõmu teha. Lapse arusaamade kohaselt tuleb seletada, et riiete ja jalanõude ostmiseks peavad isa-ema mitu päeva tööd tegema.

Lapse *tahte* arendamiseks on oluline, et ta õpiks *kavatsetut alati lõpule viima*. Leelo pidi enne magamaminekut oma mängukannid kokku korjama. Laps oli juba väsinud ja jättis töö pooleli. Isa märkas seda, võttis ühe kanni, sõnades: «Oi, kui toredasti jänku magama jookseb: tipa-tapa, tipa-tapa, hopp, riiulile! Proovi sina ka nii teha!» Laps sai niimoodi ergutust, peagi olid kõik kannid oma kohale «hüpanud», alustatud töö sai lõpule viidud.

Mõnesugused toimingud, mis on lastele küll vajalikud, pole neile harilikult meelepärased (rõõmitõõtmine, kurgu näitamine jne.). Selleks et laps harjuks ebameeldivusi taluma, tuleb toiming hästi ette valmistada ja kindlasti

lõpule viia. Väikelaps peab õppima ka valu kannatama. Öelge talle, et laps on juba suur ja sellepärast ei sobi tal nii väikese valu pärast nutta, et väga tubli on see, kes ei nuta. Pikapeale ütleb juba laps isegi süstimise juures: «Ma ei nuta!»

Tahte arenemisele mõjub soodsalt see, kui nõuate järjekindlalt oma *korralduste täitmist*. See sunnib last küll pingutama, ent nõutud töö või tegevuse õnnestumine korvab kõik pingutused, lisab enesekindlust ja on sammuks edasi visaduse kasvatamisel.

Kolmandal eluaastal õpib laps tundma iseennast kui põhjust, mis mõjutab teisi. Ta eraldab oma mina «temast», «meist» ja «nendest». Väljendustes «mina ise» ja «mina tahan» avaldub teadmine oma soovidest või tunnetest. Teisi vaadeldes, teiste tegevust jälgides, kuuldes teiste kohta kiitust või laistust, hakkab laps *tunnetama iseennast* kui isiksust. Ta tahab olla keskne kuju, keda arvestatakse.

Vanemate nõudmised, käsud ja keelud, täiskasvanute ja teiste lastega suhtlemisel saadud kogemused sunnivad last kõigepealt reguleerima oma *välisest käitumist*. Laps mõistab varsti, et vanemate juuresolekul ei tohi ta teistele lastele haiget teha, oma mänguasju lõhkuda, sõiduteele joosta. Lapse moraalse palge kujundamisel ei tohi aga ainult sellega leppida. Tuleb jõuda nii kaugele, et kõlbeline käitumine, heatahtlikkus, ausus, julgus jne. muutuksid lapse enese tahteks, sisemiseks seaduseks, mida täidetakse, hoolimata sellest, kas keegi seda näeb ja teada saab või mitte. Mõistagi ei ole kõike võimalik saavutada väikelapseas. Esimesi samme väliste normide sisemisteks muutumisel tuleb teha aga just siin.

Selleks on tarvis, et laps käitumisnorme *tunneks, neist aru saaks, need õigeks tunnistaks, täita tahaks ja ka täita suudaks*.

Väikesele tuleb õige käitumise vajalikkust tingimata *põhjendada ja selgitada*. Olgugi et laps sellest ainult puudulikult aru saab, on sellel kasvatustlikult suur tähtsus. Juba kaheaastaselt vastab laps keelule «ei tohi» küsimusega: «Miks ei tohi?» Kui oskate ja leiate aega anda arusaadav seletus, on laps rahul. Väikelaps usub ja usaldab vanemaid täielikult, seepärast taotlege *mitte niivõrd sõnakuulmist kui usaldust*. Juba väikelapseas peab laps õppima oma tegusid hindama. Ainult pidurdamisest, keelamisest on vähe kasu. Siis tekib pidurdus- ja erutusprotsesside vahel

kokkupõrge, mis omakorda kutsub esile puuduliku reageeringu. Laps peab mõistma, miks ei tohi.

Keeldu tuleb väikelapsele *sageli meenutada*: ta unustab ruttu ja eksib tahtmatult. Käsu ja keelu kuulamist saab õpetada ainult kannatlikkuse ja järjekindlusega. Käsku ei anta tagedalt ega kärsitult, vaid kindlalt ja asjalikult, ning laps jäetakse oma tegevuse juurde. Kui hiljem selgub, et korraldus pole veel täidetud, korratakse käsku nõudlikuma tooniga: «Sul ei ole veel mänguasjad korda pandud. Nüüd tee seda otsekohe!» Samas jälgige, et enam viivitamist ei oleks.

Keeld ja käsk olgu vankumatud, neid võib muuta ainult erandjuhul. Kui midagi on keelatud, ei tohi teha ühtegi erandit. Kui te midagi täna lubate ja homme keelate või kui isa lubab ja ema keelab, pole keelust mingit kasu. Kui on antud korraldus, tuleb jälgida, et see ka täidetakse.

Keelu ja käsu andmisel arvestage alati, kas korraldus on lapsele *jõukohane*. Väikelaps on väga impulsiivne ega suuda veel ennast küllaldaselt pidurdada. Lapselt ei tohi nõuda tema tahtejõudu ületavat. Ei ole mõistlik näiteks maiustusi, mida laps ei tohi võtta, tema käeulatusse jätta. Kõrvuti nõudmise ja seletamisega on tarvis selles eas *tähelepanu kõrvalejuhtimise* võtet kasutada. Kui laps näiteks keelule vaatamata tahab ikka võtta mõnda eset, mis teda väga meelitab, on õige aeg suunata lapse huvi mujale: anda paeluv mänguasi, viia ta teise ruumi, juhtida ta mõnd huvitavat mängu mängima.

Kui on juhtunud pahandus (laps lõhkus midagi, tõi või võttis keelatud eseme), siis tuleb õnnetuse jäljed ühiselt kaotada ja meenutada keeldu. Laps püüab halba heaks teha ja nii jääb domineerima positiivne emotsioon. See aitab uutest eksimustest hoiduda. *Põhimõtteks olgu ikka tehtud halva parandamine*. Kui väikelaps on pärast eksimust suures ärevuses, siis on mõistlik öelda vaid: «Nii poleks tohtinud teha.» Alles hiljem, kui laps on täiesti rahunenud, tuleb pahandus veel kord koos läbi arutada. Arutage pahandused läbi n.-ö. nelja silma all. Kui lubate lapsele, et see juhtum jääb ainult omavahele, tuleb lubadust pidada. Vastasel korral kaotate lapse usalduse.

Ärge sundige väikelast lubama: «Emake, ma enam ei tee!» Laps ei suuda sellist pealesunnitud lubadust pidada ning teeb juba pärast mõnd vabandamist järelduse, et see

on vaid silmakirjalik sõnakõlks, mis hetke ebameeldivusest kergemini üle aitab.

Arge arutage lapse käitumist võõraste inimestega, kui laps on juures. Väikelapsed panevad täiskasvanute kõnelust tähele paremini, kui seda harilikult arvatakse. Last ei tohi võõraste ees kiita — ta läheb edevaks. Teda ei tohi ka võõraste ees laita — ta muutub tigidaks.

Kui laps halvasti käitub, püütakse teda pahatihti ainult noomimise või karistamisega sundida sõnakuulmisele. Hoopis vähe mõeldakse seejuures lapse tunnete. Ometi muudavad just tunded mudilase vastuvõtlikuks kasvatuslikele mõjutustele, loovad temas tingimused headuse külvi idanemiseks.

Väikelapse käitumise suunamisel on vaja tema *tunnete tugineda*. Jutustus kahest karupojast Urikust ja Mõmmikust, kellega nende sõnakuulmatuse pärast palju õnnetusi juhtus, mõjub lapsele palju rohkem kui ema kuiv manitsus. Tunnete mõjul teatab laps ise: «Ema sõna peab ikka kuulama!»

Ühtaegu on tarvis *tundeid kasvatada*, sest lapseas kujunevad välja tunnete põhikude ja inimese põhisuhtumised. Väikelapse tundeelu areng kulgeb ülekaalus olevatest momenditundmustest püsivamate tunnete suunas. Arenemata või vääralt arenenud tunded võivad hilisematel aastatel, lapse kasvades muutuda üheks lapse raskestikasvatavuse põhjuseks.

Püüdke last kasvatada nii, et temas areneksid *positiivsed* tunded: et ta tunneks kaasa nutvale lapsele, rõõmustaks hellituse, huvitava mängu, laulu või ilusa asja puhul, vaimustuks lilledest ja liblikatest, tunneks uhkust, kui oskab kinga iseseisvalt jalga panna või kleiti kinni nõõpida. *Tundeid kasvatatakse kõigepealt nende tekitamise kaudu*. Pole mingit kasu tunnete ülistamisest, kui laps neid ise läbi ei ela. Kõigepealt tekitab tundeid teiste inimeste tunnete tajumine ja nende tekkimise põhjustest arusaamine. Ei või oodata kaastunnet ja sõbralikkust lapselt, kes pole kunagi näinud, kuidas vanemad teiste murest osa võtavad, teisi abistada püüavad ja teistesse sõbralikult suhtuvad. Kui laps kogeb ema õrnust, näeb kellegi muret või kurbust, tunneb ta kaasa, elab ka ise läbi midagi seesugust ja on valmis käituma samal viisil. Juba üsna väikesed lapsed hakkavad nutma või naerma teiste laste või täiskasvanu eeskujul. See on suur tunnete kool. Tundeid saab tekitada ka

kaudselt, luues vastava situatsiooni, Mida sagedamini teatud tundeid kas või teiste eeskujul läbi elatakse, seda kergemini need tekivad.

Kõlbelise kasvatuse eelduseks on vanemate ja laste hea omavaheline suhtlemine. Väikelast iseloomustab suur *sisendatavus*. Ta usub iga sõna, mis te talle ütlete. Ei tohi aga sõna osa üle hinnata. Selles eas on tugevamad tegelikud muljed, otsesed mõjud. Ainult sõnaliselt mudilast veenda ja õpetada on üsna tulutu, kui sõnale ei ole toeks vanema enese *eeskuju*. Ei ole võimalik last viisakalt käituma õpetada, kui vanemad ise on ebaviisakad, tarvitavad inetuid sõnu; on raske last julgustada, kui ema ise äikest, pimedust ja isegi hiirt kardab; võimatu on lapsesse loodusearmastust sisendada, kui vanemad tema silme all haljasaladesse jalgradu tallavad või metsalilli teetolmu viskavad. Laps näeb oma vanemais rõõmu ja heaolu allikat ning *matkib neid kõiges*. See kohustab vanemaid ja kasvatajaid endasse nõudlikult suhtuma. Ärgem unustagem, et lapse silmad jälgivad teid kõikjal!

Lapse iseloomu kujunemisel etendavad olulist osa psüühikas kajastuvad ja psühhikat suuresti mõjutavad inimes-tevahelised suhted.

Kaasinimeste suhtumine minusse ja minu suhtumine kaasinimestesse, minu ja kaaslaste vahekord, minu ja kollektiivi suhted — kõik need inimsuhete mitmekesised aspektid ei mõjuta mitte üksnes meie igapäevast käitumist, vaid avaldavad ülisuurt toimet ka meie psüühilise elu üldisele laadile, meie vaimsele tasakaalule ja tervisele. Psühhiaatriadoktor J. Saarma rõhutab, et nende sotsiaalsete faktore toime algab esimesest elupäevast ja lakkab alles surmaga. Inimsuhted on neiks põhitegureiks, mis suunavad ja mõjutavad lapse psüühiliste omaduste kujunemist ja arenemist. (Täiskasvanule on inimsuhted selleks sotsiaalseks pinnaseks, millel realiseeruvad tema vaimsed võimed ja omadused.)

Lapseeas on sotsiaalne miljöö esialgu väga kitsas, koosnedes emast, teistest perekonnaliikmetest ja kõige lähema ümbruse inimestest. Ent just varajase lapseea sotsiaalse miljöö tingimused omavad määravat tähtsust iseloomu põhiomaduste kujunemisel. On kindlaks tehtud, et need inimsuhted, milles laps kasvab oma esimese nelja-viie eluaasta jooksul, määravad iseloomu arenemise põhisuuna. Loomulikult ei saa eitada kaasasündinud eelduste, eeskätt

närvisüsteemi omaduste osa iseloomu arengus. Kuid väikelapsea sotsiaalne miljöo võib neid eeldusi kas suuremal või vähemal määral soodustada või takistada, ühtlasi aga väga tõsiselt kahjustada. On leitud näiteks, et real juhtudel ei ole isegi vaimuhaige ema või isa lapsel esinev psüühiline kõrvalekalle tingitud mitte pärilikkusest, vaid sellest, et laps pidi oma otsustavas kujunemiseas lakkamatult alluma sellele miljöole, mida kujundas tema vaimuhaige ema või isa. Kahjuks ei pööra vanemad sotsiaalsete tegurite sellele küljele küllaldast tähelepanu, rääkimata nende asjaolude teadlikust arvestamisest kasvatuses.

Lapsele lähedaste inimeste käitumine, nende kõnetoon, suhtumine asjadesse, loomadesse ja inimestesse mõjutavad lapse iseloomu kas positiivses või negatiivses suunas. Eriti tugevatoimeline on kodune õhkkond ja perekonnas valitsevad suhted, piltlikult väljendades — kodune «kliima», mis tunde- ja tahteelu mõjutades etendab määravat osa lapse iseloomujoonte kujunemisel. Armastus, tähelepanelikkus, peenetundelisus, elurõõm, õiglus, vastastikune sõbralik nõudlikkus ja abivalmidus on need «kliimafaktorid», mis arendavad samasuguseid positiivseid omadusi ka lapse psüühikas. Ja vastupidi — külmus, hoolimatus, närvilisus, pahurus, ebaõiglus, ägestumine ja robustsus külavad ka lapse psüühikasse oma seemne, millest edaspidi võib välja kasvada küllaltki tõsisel takistus kohanemiseks kollektiivis ja õnnelikuks eluks üldse.

Väga oluline on *perekondlik rahu*. Paljudes, isegi korralikes perekondades, ei osata omavahel rahulikult rääkida. Iga tühise asja pärast ärritatakse, räägitakse üldse valjusti ja närvilise hääletooniga ning laste juhendamiselgi kasutatakse ainult kurjustavat vormi. Näiteks: «Mis sa nüüd jälle selle tooliga kõõlud! Mis sa ometi nii palju seletad! Näe, juba oledki piima maha ajanud!», selle asemel et rahulikult öelda, kuidas tuleb toimida: «Istu, palun, korralikult toolile ja hoi a piimaklaasi kahe käega. Näe, kui hea on sul niimoodi juua!»

Eriti raskelt elavad lapsed üle vanematevahelisi tülisid. Lapsed püüavad vanemaid vahel koguni lepitada, vahele segada, kuid ei tea, kuidas seda teha. Konfliktid, tülid, vihkamine, üksteise kahtlustamine, isa joomine — kõik see jätab kustumatu jälje lapse hinge. Ta muutub närviliseks, endassetõmbunuks või vastupidi, hoolimatuks ja kõigi inimeste suhtes ükskõikseks. Sellisest lapsest kasvanud ini-

mene tekitab palju raskusi ja õnnetusi teistele, kellega ta oma elus kokku puutub.

Meeldiva koduse õhkonna loomiseks peavad kõik perekonnaliikmed kaasa aitama. Selleks on eelkõige vaja õppida ennast valitsema. Mõni peab enesevalitsemiseks näilist rahu, kuigi sisemist rahutust reedavad rusikasse tõmbunud käed. Õige enesevalitsemine on arusaamine olukorrast, mis põhjustas seesmise pinge, ja selle lahendamine paraja huumoriga.

Lapsed hakkavad vanemate käitumist kriitiliselt hindama palju varem, kui vanemad arvavad. L. Tolstoi kirjutab, et laps, jälgides täiskasvanute häid või halbu tegusid, «nakatub sellest või teisest sada korda enam kui kõige ilusamatest ja mõistlikumatest õpetustest». Kasutades mitmesuguseid kasvatusvõtteid, tuleb seepärast meeles pidada, et kõik need muutuvad nulliks, kui te oma isikliku käitumisega ei kinnista seda, mida te lapselt nõuate. Püüdke siis lastele anda ainult head eeskuju!

Esteetiline kasvatus

Lapse ilutunde arendamine algab õige vara, juba siis, kui ta uinub puhtas mugavas voodis õrna hällilaulu saatel, kui ta haarab rõõmsalt naeratades värvilise mänguasja järele või kuulab erutusest säravate silmadega esimesi muinasjutte. Lapseeas saadud esteetilised elamused on eriti mõjuvad ja jätavad jälje kogu eluks. Laps, kes juba varakult harjub enda ümber ainult ilusat nägema, kuulma ja tundma, omandab nagu immuunsuse paljude pahede vastu, ta ei salli inetut ja halba. Sellepärast hoolitsetagu selle eest, et lapsed saaksid mitmesuguseid kauneid muljeid võimalikult rohkem.

Väikelapse esteetilisel kasvatamisel evib määravat tähtsust tema *vahetu ümbrus*, kodu. Kõik, mis lapsi siin ümbritseb, vastaku mitte üksnes otstarbekuse, vaid ka ilu nõuetele. Eredavärvilised korras mänguasjad, lehv, mis seotakse tütarlapse juustesse, leevikesed taldrikupõhjal ja kaunis pildike piimakruusil, kirjatud kindakesed ja läikivad saapakesed — kõigil neil piasjasjadel on lapse elus suur tähendus. Õpetage last nii, et ta ei taluks korratust oma riietuses (ärarebitud nõöbid, augud sukas jne.). Hoolitsege, et tal oleksid alati puhtad, lühikeseks lõigatud küüned ja korras soeng. Hügieeniküsimusi siduge pidevalt esteetilise kasvatusesega. Rääkige, et kui küüned on mustad, siis pole see ilus, et küünte all pesitsevad haigused, et sassis ja korratu laps on ebameeldiv ning inetu.

Tähtsaks kasvatusteguriks on eluruumid ja neid sisustavad esemed, mis last iga päev ümbritsevad. Puhtus ja kord, sobivad värvitoonid, maitsekad vaibad ja aknaeesriided,

maalid seintel ja lilled vaasis — kõik see arendab lapse ilumeelt. Kui laps harjub pidevalt ilusat nägema, muutub see talle lõpuks vajaduseks.

Ilusa ja inetu mõiste kujundamiseks andke neid võrdlevalt. Kui näiteks laps ajas süües toitu lauale, räägib ema: «Laud on nüüd inetu, korratu. Pühime laua puhtaks, paneme uue linakese peale. Näe, kui ilus korras nüüd on!» Või: lilled vaasis on närtsinud. Ema osutab sellele pisitütre tähelepanu: «Kaiekene, lilled on närtsinud. Ei ole enam sugugi ilusad. Lähme toome aiast paar punast tulpi. Näe, kui hästi nad sobivad kollase linikuga!» Mõistagi ei suuda väikelaps aru saada näiteks sellest, kuidas ja milliseid lilli on sobiv vaasi asetada. See pole veel vajalikki. Peamine on, et ta õpiks *ilusat inetust eristama, ilu enda ümber tähele panema*.

Ammendamatuks esteetiliste elamuste allikaks on *loodus*. Väikelaps on vastuvõtlik looduse ilule, kuid ta ei oska seda alati tähele panna. Jõudnud metsa või aasale, jookseb ta sageli niisama ringi, märkamata midagi kaunist enda ümber. Ärge rutake selles vanuses lapsele tervet maastiku-pilti näitama, sest laps pole veel suuteline ümbritsevat ilu kogu ulatuses tajuma. Juhtige tema tähelepanu detailidele looduses, sellele, kui ilusa ja huvitava kujuga on taimede lehed või teokarbid, kui värviküllased on kirjud liblikad, kui kaunid on mererannalt leitud siledad kivikesed.

Sellised vaatlused olgu lühikesed ja meeleolukad. Näiteks metsas roheline sambla laigukesi vaadeldes võite selle muinasjutumaailmaga sidudes teha lapsele veel huvitavamaks, rääkida, et siin on metsavana nagu vaiba laiali laotanud, et väikestel loomakestel oleks pehmem astuda.

Ka linnas on võimalik jälgida huvitavaid nähtusi: kuidas langeb lumi ja katab valge vaibana kogu maa, kui ilus on väike lumehelves, kui kaunid on härmatanud puud ja jäälilled akendel. Kevadel pakuvad silmadele palju rõõmu puhkevad pungad ja esimesed kevadlilled, sügisel — puude värvilised lehed.

Ilu meie ümber peab hoidma igaüks. Sageli võib aga näha, kuidas lapsed vanemate silme all tormavad mänguhoos läbi heki, üle ilumuru ja lillepeenarde, määrivad kriidiga seinu ja kõnniteid. Iga mööduja kohus on iluhävitajat korrale kutsuda. Ka väikelaps peab õppima loodust hoidma. Kui te 2—3-aastaselt mudilasel lubate noppida mõttetult lilli, murda pargipuude ja -põõsaste oksid, tallata muru, siis

on hiljem väga raske talle vastupidist sisendada. Paraku ei ole aga harvad needki juhud, kus täiskasvanud ise sammuvad otse üle muruväljaku, pisike Kai või Mati käekõrval. Ja kui siis 10—15 aasta pärast seesama tütarlaps või nooruk ütleb vanemaile solvavaid sõnu, toorutseb ja käitub inetult, ei oska vanemad seda kuidagi seostada kunagiste «möödalaskmistega» lapse esteetilises kasvatuses.

Kunstiliikidest tutvub laps kõige varem *muusikaga*. Ei ole liialdus, kui öeldakse, et esteetiline kasvatus algab ema hällilauluga. Väikesed tajuvad hästi hällilaulude meloodia sujuvat ja kiigutavat rütmi ning armastavad seda. Eas, kus laps ei ole veel suuteline ise laulma, vaid ainult kuulab muusikat või laulu (1. ja 2. eluaastal), mõjutab see lapse meeololu kindlas suunas: lõbusa viisi kõlades laps elavneb, plaksutab käsi, siputab jalgu ja on veel kaua pärast laulu lakkamist heas meeolus. Vaikne muusikapala või laul tekitab teistsuguse, kuid samuti positiivse reaktsiooni: näiteks hällilaulu kuulava lapse liigutused väibuvad, ta pöörab pea heli suunas ja jälgib laulva täiskasvanu ilmet. Tähelepanelik kuulamine on võimalik ainult tingimusel, kui laul on suunatud otse lapsele ja kui ta kuuleb seda vaikuses. Raadiomuusika, täiskasvanute valjuhäälelise kõne või muu müra korral ei suuda laps eraldada kõrvalisest kärast temale suunatud lauluheliseid ja neile keskenduda.

Õpetage last kuulma ja tähele panema ka looduses esinevaid hääli: kuidas lind laulab, koer haugub, auto tuututab. Laske lapsel eneselgi neid hääli matkida.

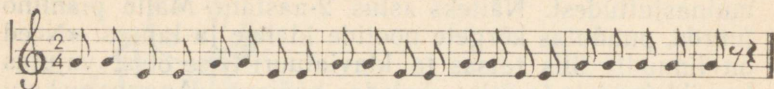
Juba varakult hakkab laps siduma muusikat mingite kindlate kujudega, mis ta on ammutanud elust, mängudest, muinasjuttudest. Näiteks astus 2-aastane Malle piano juurde, puudutas kõrgete nootide klahve ja lalises: «Need on linnud!» Siis tatsas ta klaviatuuri teise otsa, vajutas bassiklahvidele ja ütles «koleda» häälega: «Aga see on kalu (karu)!» Tüdrukukese käitumises pole midagi erakordset — iga temaealist last võib viia sellisele arusaamisele muusikalisest kujundeist. Tuttavat melodiat laulus või instrumentaalpalas kuulnud laps tunneb selle ära ja ütleb: «Nii sõidab rong; see on nuku häällilaul» jne. Laulu ja muusikat kuulates saavadki alguse lapse muusikalised kujutlused.

Muusikalise kuulmise arenemine oleneb suuresti lapse kasvutingimustest. Alatises käras ja müras väheneb kuulmisteravus tunduvalt. Lapsed ei tohi ka ise kisendada ega karjuda, see pingutab häälekurde niivõrd, et võib põhjustada raskesti ravitava hääle kähisemise. Soodsalt mõjuvad hääle kujunemisele rahulik keskkond, suitsu- ja tolmuvaba õhk, lauluarmastav ema või isa ning eakohane muusikaline kasvatus.

On ilmne, et muusikalised muljed, eriti laulmine, panevad lapsed kuuldut matkima. Kui laps teisel ja kolmandal eluaastal sageli kuuleb laulu, hakkab ta ka ise «omal viisil» innukalt kaasa laulma, s. t. lapsele laulmisele lisandub lapsega laulmine — esialgsest kuulajast saab kaasaulja. Algul kohandab mudilane lauluviisi oma hääleulatusese, muudab laulu lihtsamaks. Laps ei ole seepärast veel ebaumikaalne. Tema kõri on väike ja häälepilu kitsas, mistõttu hääl on kõrgem ja nõrgem täiskasvanu omast. Keelelihased on alles arenemas, keel pole veel täielikult vormunud ja täidab suukoopa. Pealegi ei valitse laps oma kõri ja hingamislihaste üle, mis võib põhjustada vale tooni. Lapse lauluoskust tuleb arendada, kuid ühtlasi on vaja hoida tema häälekurde ülekoormuse ning liigse pingutuse eest.

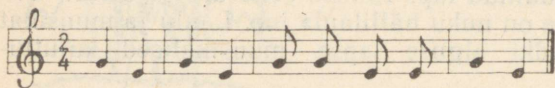
Lastega lauldes või neid laulma õpetades pole sugugi ükskõik, milliseid viise kasutatakse. Liiga raskete laulude korral võib edu jääda tulemata. Seepärast alustage lihtsast viisist. Selleks sobib näiteks käo «kuku» (sol-mi) jäljendamine. «Kuku»-motiividel saab laulda mitmesuguse tekstiga laulukesti. Nende improviseerimiseks võib leida ideid laste

mängudest, jalutuskäikudest jm. Hobusemängu juurde sobib näiteks järgmine lauluke:

Kop-kop-kop-kop, tu-hat-nel-ja söi-dab ho-bu ü-le väl-ja, kop-kop-kop-kop-kop.

Kop-kop-kop-kop, tu-hat-nel-ja söi-dab ho-bu ü-le väl-ja, kop-kop-kop-kop-kop.

Ku-ku, käo-ke ü-le met-sa, ku-ku

Jalutuskäikudel kevadises metsas vastatakse kukkuvale käole näiteks laulukeseга*:

Ku-ku, käo-ke, ü-le met-sa, kuk-ku.

Kord-korralt muutuvad lapsega lauldavad viisid ulatuslikumaks. Laulude sisu peab olema lihtne ja emotsionaalne. Enne laulmist jutustage laulu sisu lapsele arusaadavalt ja vastavaid liigutusi kaasa tehes.

Hoiduge lapsi lõbustamast täiskasvanutele määratud lauluga. Väikelaps omandab laulu kergesti puhtmehhaaniliselt. Korrates teksti kui sõnade kogumikku, laulab ta sisu mõistmata. Säärane laulmine ei tule lapsele kasuks. Vastupidi, ebajõukohane laul kahjustab nõrku häälekurde.

Lapse muusikalistele võimetele avaldab soodsat mõju ka pillimäng. Pillimuusikaga on võimalik tegelda kodus isegi siis, kui isa-ema mänguoskus seisneb vaid selles, et lauluviis kuulmise järgi n.-õ. ühe näpuga mängides muusikariistal üles otsida. Lapsele lauluviisikeste ettemängimiseks sobib kasutada lastepille, nagu mänguasjade kaupluses müüdavad klaverid (näiteks muusikariist «Pille»), metallofonid ja ksülofonid, kuid ainult siis, kui need pillid on korralikult hääles. Kui tunnete aga nooti nii palju, et oskate lastelaulukesi noodist mängida, on selline lastepill väga heaks abiliseks teile endale viiside õppimiseks lastelaulikuist. Laulukesi instrumendil mängides ja koos lapsega mängule kaasa lauldes edendate suuresti lapse laulmisoskust.

* Noodinäidised võetud V. Relviku artiklist «Muusikatunnid kodus». «Nõukogude Naine» 1968, nr. 1.

Arge sundige aga mudilast pikka aega järjest laulma või muusikat kuulama, ta väsib kiiresti ja kaotab huvi selle tegevuse vastu. Vältige lapse *ülekoormamist* muusikaliste muljetega, et laps ei muutuks muusika vastu ükskõikseks.

Väikelapsele arusaadavaid esteetilisi elamusi pakub *lasteraamat*. Esiialgu tunneb laps huvi ainult raamatu piltide vastu. Pildid haaravad last oma värvide ja kujude iluga, kuid alati ei saa ta neist aru. Tihtipeale ei tunne ta pildil kujutatud loomi ja esemeid ega mõista inimeste tegevust. Seepärast tuleb lapsega ühiselt pilte vaadata ja nende kohta küsimusi esitada. Kui laps ei ole veel aastane, näidatakse talle korraga üht pilti, kus on suurelt kujutatud ainult üks ese. Siis pannakse pilt korraks ära ja näidatakse jälle. Nii korratakse mitmel päeval. Alles seejärel võetakse uus pilt. Ka teise eluaasta alguses ei anta lapsele korraga mitut uut pilti vaadata.

Algul huvitavad väikelast suured eredavärvilised pildid tuttavatest loomadest, lilledest ja esemetest. Talle võib näidata ka jutustavat pilti, millel on üks konkreetne tegevus. Selgitage lapsele, mis pildil näha on. Kui laps hakkab ise jutustama, laske tal seda teha; vajaduse korral abistage teda ja suunake küsimustega. Lapsele meeldib kuulata, hiljem ise korrata ka salmikesi piltide juures. Kolmeaastased lapsed vaatavad pildiraamatuid juba iseseisvalt ja jutustavad hiljem, mida nad nägid.

Teksti osatähtsus kasvab järk-järgult. Huvi kasvatamine raamatuteksti vastu algab sellega, et jutustate lapsele huvitavaid lookesi ja muinasjutte. Esiialgu sobivad jutustamiseks kõige paremini rahvamuinasjutud, lood loomadest ja lastest. Olete selliseid lugusid kindlasti palju kuulnud oma lapsepõlves. Nüüd on vaja need meelde tuletada või raamatust abi otsida. Väikelapsees tuleks hirmutunde tekkimise vältimiseks kõrvale jätta niisugused muinasjutud, kus räägitakse pahadest vaimudest, tigidatest nõidadest ja haldjatest. Alles hilisemas eas, kui laps on suuteline muinasjuttus kunstipärast väljamõeldist nägema, pole ka niisugustest muinasjuttudest ohtu. Tingimata peab lapsele ette lugema luuletusi. Väikelapsees kujuneb lapsel juba oma lemmikluuletus või lemmikjutt.

Eesti keeles on viimastel aastatel ilmunud terve rida lasteraamatuid, mis sobivad ka väikelapsele ettelugemiseks (V. Sõelsepa «Kutt Kiisupoeg»; E. Niidu «Rongisõit»; R. Parve «Kassiraamat»; U. Leiese «Tillukesi killukesi»;

S. Mihhalkovi «Aga mis on teil?»; H. Jürgensoni «Rähn rätsepaks»; H. Männi «Väike Laisk ja Suur Laisk»; E. Niidu «Karud saavad aru»; S. Väljali «Jussikese seitse sõpra»; E. Raua «Väike motoroller» jt.). Need pakuvad rikkalikku materjali lapse fantaasia arendamiseks, silmaringi avardamiseks ja kõne rikastamiseks, annavad mänguainet, õpetavad vahet tegema hea ja kurja vahel.

Lasteraamat ei ole lihtsalt lõbus ajaviide, vaid oluline kasvatusvahend. Ta tungib sügavale lapse mõttemaailma, rikastab tema tundeelu. Ärge jätke seda mõjuvat abimeest kasutamata!

Lapse esteetiliseks kasvatamiseks ja käelihaste arendamiseks võib soovitada *voolimist* ja *joonistamist*. Juba teisel eluaastal tekib lapsel soov pliiatsit käes hoida ja sellega kritseldada seintele, põrandale ja raamatusse. Siis ollakse lapsega päris hädas, eriti sel juhul, kui ei osata seda kriipsutamist ja sodimist lehele või vihikusse suunata. Mõistlik lapsevanem annab lapsele juba varakult pliiatsi kätte ja leiab sobiva laua, mille ääres laps võib oma kriipseldamistuhinale vaba voli anda.

Esialgul tulevadki vaid ebamäärased kriipseldused. Ärge selle üle kurvastage. See valmistab lapse kätt ja silma ette tulevaseks joonistamiseks. Niisuguses vabas tegevuses harjub lapse ranne vabalt liikuma, laps õpib pliiatsit hoidma. Vaadake ainult, et pliiats algusest peale õigesti käes oleks. Kolmandal eluaastal hakkab laps pliiatsiga juba kindlaid jooni tõmbama (sirgeid, lainelisi ja ümaraid). Ootamatult märkab ta, et tema joonistatud kujund sarnaneb mõne esemega, ja hüüab: «See on pall! See on õun! See on nukk!» Esialgul on neist sirgeldustest raske aru saada, pikkamööda hakkavad aga joonised selgemat kuju võtma. Kolmanda eluaasta lõpuks kujutab laps inimest joonistades pead sõõrina ja käsi-jalgu sirgete joontena. Varsti teatab laps juba ette, mida ta kavatseb joonistada. (Koolieelses eas õpib ta joonistama kindlakäelisemalt, pildid muutuvad jutustavateks.)

Algul andke lapsele joonistamiseks must pliiats, kolmandast eluaastast alates aga ka värvipliiatsid. Õnnetuste vältimiseks ei tohi lapse pliiatsit liiga teravaks teritada.

Innustage last tema esimestes katsetustes, näidake talle, kuidas hoida pliiatsit, kuidas sirget, ümarat või siksakilist joont tõmmata. Pöörake tähelepanu sellele, et laps õpiks paberile *sihipäraseid* jooni tõmbama, et ta saadaks oma lii-

gutusi pilguga ja õpiks mõistma, et jooned ja nende kombinatsioonid ka midagi tähendada võivad. Selleks on kasulik lasta tal teie poolt alustatud lihtsat pilti lõpetada. Nii võite näiteks joonistada paberile õhupallid ilma niidita ja paluda lapsel niidid juurde joonistada. Kõigepealt vaadake muidugi koos õhupalli, leidke, kus on pall, kus niit, vaadake sedasama joonisel, näidake lapsele ette, millisest kohast tuleb joont vedama hakata, ja paluge tal joonis lõpetada. Samuti võib lasta joonistada lillede varsi, lipule varrast jne. Niimoodi õpivad lapsed mitte ainult sirgjoont tõmbama, vaid jõuavad ka arusaamisele, et joone abil on võimalik midagi kujutada.

Kui vihikusse tekivad rõngataolised joonised, mis lapse arvates kujutavad palli, õuna, ema kaelakeed või autorat- taid, võib õpetada, et kui rõngale mõni sakk juurde panna, saadakse jänes, kana, kass või koer.

Ärge aga oma tahet lapsele liigselt peale sundige, peamine olgu ikka tema enda vaba fantaasia.

Voolimiseks on lapsele vaja savi või plastiliini. Kasulik on savi, mis on odavam ja pehmem ning määrib vähem käsi. Savi tuleb hoida jahedas ruumis, märja lapiga kaetult. Enne kasutamist muljuge materjali käes, et see muutuks pehmeks ja elastseks.

Teisel eluaastal ei oska laps veel voolida, ta õpib ainult materjali omadusi tundma. Kolmandal eluaastal võib ta juba voolida lihtsamaid vorme, nagu palli, õuna, keppi, nukule eineks vorstikesi jne. Et lapse tegevus tulemusrik- kam oleks, näidake talle ette mõningaid lihtsamaid vooli- misvõtteid: peopesi otsesihis liigutades saab veeretada savitükist pulgakesi, peopesa ringikujuliselt liigutades saa- dakse kera, kui kerale näpuga auk sisse vajutada, saame kausi või tassi jne.

Juba õige vara äratavad väikelaste tähelepanu *värvilised paberid*. Kääre väikelapse kätte veel ei anta, küll võib ta aga paberit rebida. Et huvist värviliste paberite vastu kaju- neks kasulik ja huvitav tegevus, näidake, milliseid toredaid asju võib valmistada rebimise, voltimise ja lõikamise teel.

Juhendeid voolimiseks, värvilisest paberist piltide val- mistamiseks jms. on albumites «Rebime ja lõikame» ja «Meie teeme ise» (E. Lootsar) ning «Noor skulptor» (A. Mölder).

Seesuguses tegevuses areneb mitte ainult käe kindlus, vaid ka taibukus, loominguline fantaasia ja ilumeel.

Kasvatusvead ja kasvatusraskused

On juurdunud tõekspidamine, et õigesti kasvatatud laps on sõnakuulelik. Tõepoolest — me kõik tahaksime, et laps alluks igale vanema keelule ja käsule vastu vaidlemata. Ometi seisavad paljud isad-emad juba väikelapse ees mõtleva paneva küsimusega: Miks laps jonnib? Miks ta on nii halb ja sõnakuulmatu?

Jonn on lapse soovide, tahte ja harjumuste kokkupõrge kas täiskasvanute või teiste laste soovide ja tahtega, on lapse kangekaelne püüd oma otsusest või soovist kinni pidada. Jonn ilmub tavaliselt kolmandal eluaastal.

Enne aga, kui kõnelda lapse jonnakusest, on tarvis rääkida meie, täiskasvanute jonnakusest. Tihti annavad vanemad lapsele *järelemõtlematult* käsked ja keelde ning nõuavad nende täitmist ainult oma «autoriteedi» pärast. Jüri isa näiteks lausus enne lõunalauda asumist pojale: «Pese käed puhtaks!» «Jüri juba pesi,» vastas poeg. «Mis sa vaidled!» käratas isa. «Kui käsin, siis, tähendab, tuleb täita.» Oma prestiiži hoidmiseks sundis isa poega uuesti pesukraani juurde minema. Muidugi, teistkordne käte pesemine pole ju iseenesest suur häda. Kuid isa ebaõiglane käitumine põhjustas pojale valusa elamuse. Ja ei ole midagi imestada, kui poiss taoliste juhtumite kordumisel hakkab jonnima.

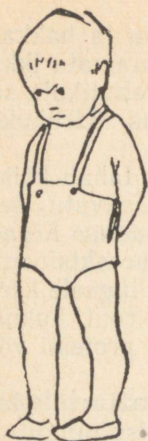
Ulla ema kohtas linnas oma sõbratari. Otsustati pisut pargipingil jalgu puhata ja juttu ajada. Kahe ja poole aastane Ulla istus esialgu vaikselt ja rahulikult. Pikka-mööda aga muutus tegevusetus piinavaks. Ulla tahtis pärida emalt puude ja lillede kohta, aga ema ei lubanud

end segada. Siis ronis tüdrukuke pingilt maha ja hakkas teelt kivikesi korjama. Kui ta ema keelule vaatamata ikka oma tegevust jätkas, käratas ema: «Tule istu rahulikult, sa paha ja sõnakuulmatu laps!» Seepeale hakkas tüdrukuke haleda häälega nutma.

Väikelaps on erakordselt aktiivne olend, ta tahab kõikjale ronida, joosta, kõiké näha, katsuda, iga saavutus sel alal rõõmustab teda. *Liikumis- ja tegevusvabaduse liigne piiramine* kutsub väikelapses esile tugeva vastureaktsiooni. Seepärast on loomulik, et vanemate või hoidja liigsele keelamisele: «Ei tohi, määrid kleidi ära!», «Ära roni, kukud maha!», «Ära võta, teed katki!» reageerib laps protesti või jonniga.

Väike Indrek püüdis klotsidest autogaraaži ehitada. Katus ei tahtnud kuidagi peal seista, kuid poiss pingutas ähkides ja vihaselt kulmu kortsutades edasi. «Jäta pusi-mine, aeg on magama minna.» ütles ema rahulolematult. «Ei lähe. Enne teen maja valmis,» vastas väikemees, ilma et oleks silmigi «ehituselt» tõstnud. «Niisugune jonnakas jõmpsikas! Laps peab kohe tegema, mida ema ütleb,» ütles ema ja tiris rabeleva poisi eemale. Järgnes vali nutt, katuses aga jäi puudu üksainus «kivi». On vist pikemata selge, et Indreku emal ei olnud õigus. Selle asemel, et poega kiita visaduse eest ja aidata tal saavutada soovitud tulemust, süüdistas ema teda põhjendamatult jonnakuses.

Jonni tekkimise põhjuseks ongi kõige sagedamini vanemate ebaõige käitumine lapsega. Lubaduste mittetäitmine täiskasvanute poolt ja lapse petmine, ebajärjekindlus lapsele esitatavates nõuetes, otsuste sagedane muutmine, eba-kooskõla lapse kasvatajate nõudmistes ja lubamistes, lapse liigne keelamine — kõik see võib põhjustada jonni. Kergesti tekib jonn tegevusetusest. Näiteks kui ema ei lase lapsel ise riietuda, ei lase tal end ise pesta, ei luba tal tubade kraamimisest osa võtta, muutub laps tujutuks ja jonn pole kuigi kaugel. Jonnimist soodustab päevakavast sagedane kõrvalekaldumine. Sel juhul on laps väsinud ja unine, mis võibki olla jonni põhjuseks. Jonn kujuneb pahatihti märkamatuks ka liigsest hellitamisest. Väikelapse iga soovi täitmisega, tarbetute järeleandmistega kasvatatakse mõne nädalaga türann, kes oskab lõpuks kasvatajat kõike seda tegema sundida, mis talle parajasti meeldib. Jälgi jätmata ei möödu lastest ka vanemate omavahelised tülid, vastastikused jämedused ja abikaasade poolt teineteise

vastu ülesnäidatud kangekaelsus. Nii mõnigi vanem imestab: «Kust meie poiss selle jonnakuse on võtnud?» Ent kui nad ainult veidigi tähelepanelikumalt jälgiksid enese ja lapsi ümbritsevate inimeste käitumist, siis veenduksid nad, et paljudel juhtudel on laste jonnakuse allikaks olnud vanemate inimeste matkimine.

Jonn ei ole kindla iseloomu väljendus, vaid just nõrkuse tunnus, sest laps ei ole võimeline ennast valitsema. Lapsed väljendavad oma jonnit mitmel moel. Üks trambib, viskab end pikali põrandale ja karjub, teine muutub täiesti passiivseks, ei tee midagi, ei allu ühelegi korraldusele, põrnitseb ainult otsa või kaugusse.

Lapse jonnakuse ja sõnakuulmatuse tekkimist on võimalik suuresti ära hoida, kui anda lapsele jõukohast tööd või tegevust. Peame alati meeles pidama, et laps on väga aktiivne olend. Ta ei saa kuigi kaua olla tegevusetult, vaid tahab tingimata kogu aeg ise midagi teha. Vajadus last noomida või karistada on sageli märgiks, et me pole osanud lapse tegevust õigel ajal suunata õigesse rööpasse. Emal peab olema kannatust ja aega, kui laps tahab teda abistada, ise ennast riidest lahti võtta, ise käsi pesta jne. Laps tuleb *panna sellisesse olukorda, et poleks vajadust teda järjest keelata*. Riietage ta mänguriietusse, nii et laps võiks määratumist kartmata roomata ja ronida. Eemaldage lapse mänguruumist asjad, mis võiksid kergesti puruneda

või last kuidagi ohustada. Siis on keelata vaja ainult harukordadel.

Kui aga midagi keelatakse, siis tuleb sellest *järjekindlalt* kinni pidada. *Piir lubatu ja keelatu vahel olgu selge*. Näiteks on lapsele elutoas lubatud joosta, diivanile ronida ja oma kanniga mängida, kuid on keelatud raamaturiiulil ja kirjutuslaual asju puudutada.

Vanemad ei tohi ühelgi juhul oma nõudest loobuda. Halb on see, kui muudate sageli oma otsuseid või teete põhjendamata järeleandmisi. «Ema, ma pole sugugi unine, kas ma natukene tohin veel mängida?» Teil tarvitseb järele anda ainult veerand tunni võrra ja võite päris kindel olla, et homme või ülehommel kordub kauplemine sellesama «natukese» pärast.

Järele anda ei tohiks ka teised perekonnaliikmed. Sageli polegi nii oluline, kas laps on õues tund aega või poolteist, kas uut mänguasja lubatakse täna või homme. Tähtis on aga see, et mida keelab ema, keelaku ka isa ja vanaema ning vastupidi.

Keeld olgu lühike ja selge, toon rahulik ja enesestmõistetav, mis sisendab, et keelust üleastumine pole üldse võimalik.

On olukordi, kus keelusõnade asemel sobiks paremini *sõbralik selgitus*. Väikelaps peab õppima eristama, mida võib ja mida mitte. On aga lapsele midagi lubatud, siis tuleb see ka tingimata täita. Last ei tohi petta. Seepärast kaaluge alati hoolega, kas on võimalik lapse üht või teist soovi rahuldada, enne kui midagi lubate. Lapse pealekäämisele, et talle midagi antaks või et tal midagi teha lubatakse, tuleb alati anda *selge ja kindel vastus*.

Vanemad peavad jälgima, et nad last huvitavatesse mängudesse ja toimingutesse tähelepanelikult suhtuksid, et nad hoolimatult ei katkestaks laste oskamatuid seletusi. *Selles vanuses on ohtlik last kiiresti ühest tegevusest teise lülitada*. Talle tuleb anda aega korralduse mõistmiseks. Kui mängiva lapse käest ootamatult kinni haarata (näiteks et teda sööma viia), tekib kohe protest. Intensiivne mänguline tegevus tekitab lapse peaaegu niivõrd tugevaid erutuskoldeid, et neid (nagu suure kiirusega sõitvat autot) pole kerge äkki viia pidurdusseisundisse. Laps tahab, et talle öeldaks: «Pane nüüd auto garaaži, lähme käsi pesema ja sööma.» Siis tuleb ta meelsasti kaasa. Närvilise ja järsu

käitumisega aga tekitate lapses jonnini ning muudate ka meeldivad tegevused lapsele vastumeelseks.

Kuidas toimida aga siis, kui laps mingil põhjusel siiski on jonnima hakanud? Mõned vanemad arvavad, et ka kasvatusel valdkonnas lüüakse kiil välja kiiluga, s.t. kui laps jonnib, siis on tarvis karistada, otsekui kaotaks hirm karistuse ees jonnimise. *Jonnimise korral karistamine ei aita*, vaid tuleb likvideerida jonnimise põhjus. Tuleks mõelda, kas lapse kasvatuses pole tehtud vigu, kas tema päevad pole liiga üksluised, kas päevakavast on täpselt kinni peetud jm. *Jonnimise ajal on targem suunata lapse tähelepanu mujale*, mingile lubatud tegevusele, mis teda väga huvitab. Mõne lapse juures on parem jätta jonn üldse tähele panemata.

Etteheidete ja pikkade noomitustega ei saavuta te midagi. Õige on lapsele lühidalt ja selgelt sisendada, et kui palju ta ka ei jonniks, oma tahtmist ta ikkagi ei saa. Kui võimalik, püüdke lapsele *rahulikult* seletada, miks ei saa tema soovi täita, miks ei tohi nii viisi teha. Mõnikord piisab sellestki, kui ütlete, et tema jonnimine teeb ema väga kurvaks, et emale ei meeldi jonniv laps. Peamine on, et laps saaks oma ebaõigest käitumisest aru.

Õpetlikuks näiteks on järgmine juhtum. Kaie isa tuleb väsinuna töölt ja hakkab esikus jalatseid vahetama. «Kaieke, too palun mu toatuhvlid!» pöördub isa sõbralikult tütre poole. Kai ei näi käsku kuulvat. Nüüd paneb ema köögis töö kõrvale ja küsib omakorda: «Kai, kas sa ei kuulnud?» Ei, Kai ei tee tegemistki. Ta mängib rahulikult edasi. «Mis see siis tähendab? Igavene sõnakuulmatu niisugune!» kõlab ema hääles ähvardus. Samas pöördub ta abikaasa poole: «Ta on just *sinu* moodi, jonnakas ja kangekaelne!» Seda peab Kaie isa oma naiselt alati kuulma, niipea kui lapse kasvatamisega on raskusi. «Sina ei oska lapsi kasvatada!» vastab mees ärritatult ja pöördub karmilt tütre poole, sest lõppude lõpuks on nüüd juba kaalul tema autoriteet. «Too kohe toatuhvlid, või...»

Kai tõrgub, trambib jalgu ja ulub... Korralduse täitmist ei õnnestugi saavutada.

Hoopis targemini talitasid analoogilisel juhul Mardi isa ja ema. Kui poiss ei vaevu isa palvet täitma, paneb ema ise töö viivuks kõrvale ja ulatab mehele tuhvlid, lausudes: «Võta, palun! Ma panin su tuhvlid koguni sooja, täna oli ju väljas nii külm ja märg.» — «Täna, memmeke!»

Ja siis vestlevad ema ja isa teineteisega eriti lahkesti ja meelsasti, naljatlevad ja naeravad. Isa abistab ema lauatmisel. Kuid Mardi jaoks pole kummalgi sõnakest.

Mart tunneb end täiesti ülearusena, kõrvalejäetuna. Ka söögi ajal ei pöörata talle mingit tähelepanu. Muidugi tõuseb seepeale poisis trots. Aga tal pole oma trotsi kuhugi välja puistata. Mart tunnetab, et ta oma käitumise pärast on väljapoole ringi jäetud. Ta poeb mängunurka ja püüab end ise mängides lõbustada, nagu ei läheks ka temale isa ja ema korda. Kui aga isa ajalehe järele küsib ja ema vastab, et küllap see on kirjakastis, lipsab Mart käsku ootamata ajalehte tooma. «Tänan, pojake», ütleb isa ja silitab poja pead. Mart on täiesti vaikne, ta tunneb end taas oma kodu sooja pessa vastuvõetuna. Kõik väikeses mehes püüdleb nüüd sinnapoole, et olla hea. Vanemad naeratavad mõistvalt, huvituvad Mardi joonistustest, lasevad tal jutustada päevasündmustest.

Ebakõla summutati, ilma et see närviprooviks oleks muutunud. Ometi sai poiss hea õppetunni.

Negativism on jonniga äärmine aste ja esineb närvilistel mudilastel. Negativismi puhul toimivad lapsed täiskasvanu soovidele ja käskudele vastupidiselt. Näiteks kui lapsele öeldakse: «Palun, tule sööma,» tõuseb ta üles ja läheb ära, ehkki ta kõht on tühi. Negativismi ei tohi murda vägivalla või kurjaga, see ainult tugevdab haiguslikku reaktsiooni. Käituge lapsega sõbralikult ja esitage talle käsk ettepaneku vormis: «Soovid sa sööma tulla?», «Soovid õue tulla?» Sellise ettepanekuga on laps tavaliselt nõus. Ainult käsk või keeld põhjustavad vastupidise väljaastumise. Vanemate rahulik, kannatlik käitumine tasakaalustab lapse närvitegevust, nii et mõne aja pärast lapse normaalne käitumine taastub.

Palju muret teeb vanemaile *närviline laps*. Lapse närvilisus avaldub mitmeti. Selle tunnusteks võivad olla isutus, unehäired, hirmutunded, tujukus, kergesti ärritatavus. Närvilisuse peamiseks tunnuseks on ülitundlikkus ja närvisüsteemi kiire väsimine. Närvilisust võivad põhjustada mitmed varajases lapseas põetud haigused, nagu viirushaigused, düsenteeria, tuberkuloos, krooniline keskkõrvapõletik jt. Põhjuseks võivad olla ka ninaneelumandli suurenemine ja soolenugilised.

Peamist põhjust aga tuleb, nagu jonnigi puhul, otsida lapse ebaõigest kohtlemisest. Last võivad tabada mitme-

sugused kahjulikud elamused. Lühiajalistest kahjulikest mõjudest saab laps tavaliselt kergesti üle. Pikka aega kestnud kahjulikud elutingimused jätvavad aga lapsele kauakestvaid jälgi, nii et ta võib muutuda närviliseks. Äärmiselt kahjulikult mõjuvad lastele riid ja lahkkelid perekonnas, rääkimata kähmlusest. Sellistel lastel esineb tugevaid närvisüsteemi talitluse häireid (õised hirmuhood, voodiniisutamine, unehäired jm.). Teravalt tunnetab laps *vanematepoolse armastuse puudumist*. Kasuisa või -ema, kes ei suuda võõrasse lapsesse suhtuda täie heatahtlikkusega, kutsub temas esile sisemisi konflikte, põhjustab närvilisust. Samuti kahjustavad lapse arengut *närvilised vanemad*, kes küll suure armastusega hoolitsevad lapse eest, kuid iga vähemagi haiguse või õnnetuse korral kaotavad hingelise tasakaalu. Laps võtab üle vanemate varjatud või avaliku närvilisuse ja muutub samuti rahutuks ning närviliseks. Lapsele mõjub kahjulikult ka see, kui isa on vali, ema aga liiga järeleandlik; kui vanemad kasvatavad last ühes suunas, aga vänaema toimib omamoodi jne. Laps ei tea siis, kelle käsku või keeldu täita, keda uskuda, ta muutub eba-kindlaks, kergesti erutuvaks.

Närvilist last tuleb tema tegevuses pidevalt ergutada. Teda on vaja kõnetada rahuliku tooniga ja hoida tugevate erutuste eest. Kasvatusevigade tõttu närviliseks muutunud lapse puhul tuleb eelkõige närvilisuse tekkimise põhjus kõrvaldada.

Iga nähtus ja sündmus, mida laps tajub, kutsub samaaegselt esile ka emotsionaalse reageeringu: laps mitte üksnes ei näe, kuule, haista ega kombi teda ümbritsevat maailma, vaid ühtlasi elab tunnetatud materjali läbi. Seejuures on *positiivsetel ja negatiivsetel emotsioonidel erinev toime*. Positiivsed emotsioonid — heatujulisus, rõõm, õnnetunne — on kõik seotud hüveolutundega. Nende toimel tõuseb psüühiline toonus. See avaldub aktiivsemas ning elavamas tegevuses. Laps on positiivse emotsiooni toimel julgem, kiirema reageerimis- ja kohanemisevõimega ega väsi pingutustes nii kiiresti. Negatiivsed emotsioonid — kurbus, meelepaha, viha, mis on seotud norutundega — alandavad psüühilist toonust, kohanemise- ja reageerimisvõimet, kiirendavad väsimusnähtude arenemist pingutuste korral, muudavad lapse tavaliselt passiivsemaks ja vähendavad eneseusaldust.

Esitatust järeldub, et pedagoogilise mõjutamise vahendite valikul perekonnas tuleb erilist rõhku panna sellele *emotsionaalsele toonile*, mida need vahendid endaga kaasa toovad.

Enamasti ei kujune moraalsed tõekspidamised ja õige käitumine mitte ainult eeskujude, käskude, keeldude ja kogemuste mõjul, vaid abiks tuleb võtta ka *ergutamine ja karistamine*.

Heakskiit tõstab lapse enesetunnet, kinnitab tema usku oma jõusse. Ergutuseks on iga asi, mida laps tajub kui meeldivat ja pisut erakordset (ema või teiste täiskasvanute heakskiit, luba mängida uue nukuga, ühine jalutuskäik koduõuest veidi kaugemale jne.). Mida rohkem kiusatusi ja raskusi on laps ületanud selleks, et õigesti käituda (näiteks tahtis väga ise palliga mängida, kuid andis selle siiski endast väiksemale lapsele; tahtis lauvalt kausist kangesti kommi võtta, kuid sai endast siiski võitu), seda suurem peab olema tunnustus. Väikelapsele tuleb pakkuda *maksimaalselt positiivseid emotsioone*. Seepärast olgu ergutamine väikelapse kasvatamisel ülekaalus.

Loomulikult ei tule sellest järeldada, et väikelast tuleb ainult ergutada ja kiita ka siis, kui selleks ei ole mingit alust. Kui on põhjust, tuleb last laita, noomida, teda karistadagi. Kuid *karistamisega ei tohi liialdada ja karistada ei tohi järelemõtlematult*. Paraku on just need vead paljudes perekondades levinud.

Väikelaps teeb pahandust sageli teadmatusest. Kahe ja poole aastase Alo ema leidis aeda minnes, et poeg kitkub tulpe mullast välja. «Miks sa nii teed?» — «Need on sibulad. Alo viib sibulad turule. Siis saavad lapsed mitamiine.» Ebamõistlik oleks siin väikest aednikku karistada, selle asemel tuleks talle selgeks teha, mis on «mitamiinid», mis on lilled jne.

Väikelapseas tuleb eriti sageli ette juhtumeid, kus laps tahab hea olla, ema või isa abistada, tegelikult kukub aga välja vastupidiselt. Pisike Peep otsustas peenraid rohida ja kitkus seejuures üles kõik kapsataimed... Väike Riina tahtis savist piimapurgi kõöki tuua. Purk aga libises käest ja purunes... Kolmeaastane Hedi hakkas tuba «kraamima» ja tassis prügihunnikusse kõik paberile kuivama pandud köömnearred... Lapse hinge jääb väga valus jälg, kui sellisele «abistamisele» järgnevad ainult kuri tõrelemine ja pahandamine või koguni «esimesed triibulised».

Enne karistuse määramist tuleb alati *välja selgitada teo motiivid*, s.t. millise kavatsuse ja missuguse mõttega laps midagi tegi või tegemata jättis. Nagu esitatud näited kinnitavad, on väikelapse kavatsused mõnikord väga head, ainult tagajärjed on halvad.

Last ei ole õige karistada ka siis, kui temalt *nõuti rohkem, kui ta suudab*. Kui näiteks nõuate, et 2—3-aastane laps külas olles püsiks ühel kohal paigal, ei läheks raamaturiigi, laua ega õmblusmasina juurde, siis ei hooli mõni laps isegi vitsahirmust ja jätkab tegutsemist, sest selles eas on lapsel võimatu paigal püsida.

Eriti *ohtlik on last karistada siis, kui olete ise ägestunud*. Viha pimestab ja segab kainet otsustamist. On teada küllalt juhtumeid, kus isa või ema on ägedushoos last karistades talle tõsiseid kehalisi vigastusi tekitanud, rääkimata hingelisest vapustusest ja säärase karistuse ebapedagoogilisusest.

Karistus pole kättemaks. Karistuse mõte ja eesmärk on last kasvatada, teda paremaks teha. Selleks et karistus aitaks kaasa kõlbelise teadvuse kujundamisele ja vajalike iseloomujoonte tugevdamisele, peab laps *aru saama*, et ta on toiminud valesti. Karistuse ebamugavus peab ületama mõnu, mille võib saavutada keelatud üleastumisega. Laps peab mõistma, et karistus on tema teo tagajärg ja mitte kasvataja omavoli. Karistuse tekitatud pahameel suundub sel moel iseenda vastu. Väike Kersti teab väga hästi, et mänguasju ei tohi teiste käest ära kiskuda. Aga tal tekib just siis tahtmine nukuga mängida või palli veeretada, kui tema igapäevane mängukaaslane Leelo seda teeb. Krops! — ja nukk ongi Kersti käes. Tekib tüli. Leelo nutab. Ema viib Kersti tuppa ja räägib: «Sa ei oska Leeloga koos mängida. Ole nüüd üksik!» See on väga ebameeldiv. Järgmine kord, kui Kerstil tekib jälle tahtmine Leelolt midagi ära võtta, peatub käsi — meelde tuleb ebamugav üksiolek. Nii õpib Kersti ennast valitsema.

Soovitada ei saa lapse kehalist karistamist. Füüsilise karistuse tekitatud paaniline hirm sunnib last oma äpardust või pahategu varjama, õpetab valetama, kasvatab temas argust, tighedust ja toorust.

Last ei tohi ka hirmutada. Kui kergesti erutuv ema alata karjub lapse peale, ähvardades teda kolli, kotti panemise või metsa huntide kätte saatmisega, võtab hirmunud

laps ähvardust tõsiselt, hakkab nägema õudusunenägusid ja võib saada jääva närvihäire.

Lapse poole pöördumisel on oluline kõnetoon. *Valju häält võib teha ainult harukordadel.* Ja üldse — ärge kiirustage lapsega kurjustama. Ainuüksi pahandamise ja karistamisega kasvab jonnakas, kuri laps. Püüdke väikelapse kasvatamisel võimalikult rohkem tugineda positiivsetele emotsioonidele.

Suurim pahe lapse kasvatamisel on ükskõiksus. Laps vajab *sisukat kontakti* täiskasvanuga. Ta vajab lähedast inimest, kellelt abi ja kaitset otsida, kelle poole pöörduda oma küsimustele vastuse saamiseks. Tal on suur tarve teile jutustada, et ta oskab juba ühel jalal hüpata või palli püüda; et ta nägi õues pääsukest, kui see viis noka vahel poegadele toitu; et ta leidis mere äärest läikiva «kuldkivikese»; et nuku pea on katki ja ta tuleb haiglasse viia. Tal on südamel ka palju küsimusi: kuidas jänes häälitseb, mida orav sööb, miks on ämblikul nii pikad jalad, kuidas kuu taevast alla ei kuku jne.

Aga vanemal «pole aega»: isa tahab lehte lugeda või televiisorit vaadata, emal on köögis tuhat tööd ja toimetust. Nii juhtubki, et kõik saadavad lapse enda juurest minema, kuulamata, mis tal südamel on. Laps, kes pole oma küsimustele vastust saanud, tülitab teid ikka vähem oma *mis-ide* ja *miks-idega*. Ja te olete sellega isegi väga rahul. Võib aga saabuda moment, kus laps ei esita teile enam ühtki küsimust, ei jutusta teile midagi oma rõõmudest ja muredest.

Eriti vajab laps ema-isa *õrnust ja armastust*. Kui ka selles osas midagi vajaka jääb, kui te ei suuda luua siirast ja südamlikku kontakti oma alles pisikese lapsega, siis võib lapsel hiljem teiega suhtlemise vajadus sootuks kustuda. Ta ei lase teid enam oma sisemaailma, kuidas te ka sinna ei kipuks. Seega olete faktiliselt kaotanud mõju oma lapsele.

*

Lapse õige kasvatamine nõuab vanemalt palju teadmisi ja taktitunnet, püsivust ja enesevalitsemisoskust. Vältige vigu, mis võiksid põhjustada häireid lapse arenemises, tema psüühilises tasakaalus. Eriline vastutus lasub teil seetõttu, et tegemist on areneva indiviidi psüühikaga, tahtja tundeelu, vaimse palge ja iseloomuomaduste vundamenti rajamise perioodiga.

Kirjandust

1. *Ambros, M.*, Lastekasvatusest arsti pilguga. Tln. 1966.
2. *Ambros, M. ja Huik, O.*, Varaealise lapse kehaline kasvatus. Tln. 1949.
3. *Ambros, M.*, Varaealise lapse toitmine. Tln. 1949.
4. *Arkin, E.*, Kõned kasvatusest. Trt. 1947.
5. *Aru, K.*, Miks on laps närviline. Tartu Vabariiklik Sanitaarhariduse Maja, 1961.
6. *Aul, J.*, Pärilikkus ja kasvatus. «Nõukogude Kool» 1966, nr. 3.
7. *Elango, A.*, Kuidas kodu võiks avardada laste silmaringi. Tln. 1956.
8. *Hiiesalu, E.*, Kuidas kasvatada lastes ilumeelt? «Küsimused ja Vastused» 1961, nr. 10.
9. *Juhkam, L. ja Kalju, A.*, Praktiline käsiraamat lastesõimede. Tln. 1958.
10. *Keres, L.*, Kuidas kaitsta imikuid ja väikelapsi nakkushaiguste eest. Tartu Vabariiklik Sanitaarhariduse Maja, 1960.
11. *Keres, L.*, Lapse tervishoid ja lastehaigused. Tervishoiu käsiraamat. II. Tln. 1962.
12. *Kirsipuu, E. ja Lootsar, E.*, Varaease lapse kasvatus. Tln. 1949.
13. Koduse kasvatus küsimusi. Kogumik artikleid laste kasvatamisest kodus. Tln. 1956.
14. Kodusest kasvatusest. Koostanud I. Unt. Tln. 1967.
15. *Koemets, E.*, Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika. Tln. 1963.
16. *Koemets, E.*, Laste vanuselised iseärasused ja nende arvestamine kasvatustöös. Tln. 1954.
17. Kommunistliku kasvatus alused. Tln. 1961.
18. Lapse tervishoid. Koostanud L. Keres. Tln. 1967.
19. Lastevanematele laste kehalisest kasvatusest. Koostanud V. Jakovlev. Tln. 1965.
20. *Liimets, H.*, Kasvatagem tundeid. «Nõukogude Naine» 1964, nr. 4
21. *Lootsar, E.*, Meie teeme ise. Tln. 1964.
22. *Lootsar, E.*, Rebime ja lõikame. Tln. 1965.
23. *Makarenko, A.*, Raamat lastevanemaile. Trt. 1947.
24. *Makarenko, A.*, Loengud laste kasvatamisest. Tln. 1955.
25. *Mölders, A.*, Noor skulptor. Voolimisalbum lastele. Tln. 1961.
26. *Nemtsov, N.*, Erutavad mõtted, röömud ja lootused. Mõtteid kasvatusküsimustest. Tln. 1964.

27. Pedagoogika põhihood. Tln. 1965.
28. Rõuk, L., Kuidas teie laps kõneleb. Tln. 1967.
29. Smirnov, A. jt., Psühholoogia. Tln. 1960.
30. Tamm, L., Käsk ja keeld, tasu ja karistus. Tln. 1967.
31. Terri, M., Mäng ja iseloom. «Nõukogude Naine» 1963, nr. 11.
32. Varaealise lapse tervishoid. Toimetanud L. Keres. Vabariiklik Sanitaarhariduse Maja, Trt. 1963.
33. Аксарина Н. М. Принципы и задачи воспитания детей раннего возраста. М. 1958.
34. Аксарина Н. М., Ковригина М. Д. и Щелованов Н. М. Руководство по воспитанию в детских яслях и домах ребенка. М. 1957.
35. Детское питание. М. 1957.
36. Заблудовская Е. Д. Оберегайте детей от рахита. М. 1964.
37. Запорожец А. В. Психология. М. 1965.
38. Киселева В. Б. Детская кухня. М. 1957.
39. Климова-Фюгнерова М. Наш ребенок. Прага 1964.
40. Лебедев Д. Д. Как бороться с плохим аппетитом у детей. М. 1958.
41. Люблинская А. А. Очерки психического развития ребенка. Изд. 2-ое. М. 1965.
42. Менчинская Н. А. Развитие психики ребенка. М. 1957.
43. От ноля до семи. Редактор и составитель О. Свердлов. М. 1966.
44. Пинт А. О. Это вам, родители. М. 1964.
45. Самые маленькие в детском саду. Составители сборника Н. Я. Иванова и Е. А. Лебедева.
46. Усов И. Медицинские советы матери по воспитанию детей. Минск 1964.
47. Цоппи Е. Э. Уход за больным ребенком. М. 1963.
48. Цоппи Е. Э. Уход за новорожденным. М. 1962.
49. Шестакова Н. П. Воспитание ребенка. М. 1964.
50. Эльконин Д. Б. Детская психология. М. 1960.
51. Clauss, G. und Hiebsch, H., Kinderpsychologie. Berlin 1961.
52. Kainz, F., Psychologie der Sprache. Stuttgart 1956.
53. Metzger, W., Frühkindlicher Trotz. Basel 1956.
54. Schmidt-Kolmer, E., Verhalten und Entwicklung des Kleinkindes. Berlin 1959.
55. Schreiter, G. und Uslar, H., Von der Windel bis zum Einmaleins. Berlin 1963.
56. Siche Lehrbuch für die Kinderpflegerin und Kinderkrankenschwester. Leipzig 1965.
57. Wir modellieren mit den Jüngsten. Berlin 1957.

Sisukord

Kasvatus algab esimesest eluaastast	5
Mida peab teadma lapse kõrgema närvitegevuse ise- ärasustest	9
Imik	11
Tahteliste liigutuste ja meelte arenemine	14
Kõne arendamine	35
Halbade harjumuste kujunemise vältimine	41
Imiku paigutamine lastesõime	44
Lühike kokkuvõtte lapse arenemisest esimesel elu- aastal	48
Väikelaps	53
Väikelapse päevakava	56
Mäng ja mänguasjad	61
Tutvumine ümbritseva eluga	70
Väikelapse kõne arendamine	78
Eneseteenindamise vilumuste kujundamine	89
Kõlbeline kasvatus	96
Esteetiline kasvatus	106
Kasvatusevad ja kasvatusraskused	114
Kirjandust	124

Эха Хийе. ОТ НОЛЯ ДО ТРЕХ.
Иллюстрации Х. Йыэрют.
Художественное оформление Т. Ару.
На эстонском языке.

Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja V. Parbo. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja T. Linkvist. Korrektorid U. Karelaid ja R. Villemsoo. Laduda antud 25. XII 1968. Trükkida antud 14. VIII 1969. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 54×84₁₆. Trükipoognaid 8,0. Tingtrükipoognaid 6,7. Arvestuspoognaid 6,6. Trükiarv 10 000. MB-06930. Tellimuse nr. 2185. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58. Hind 33 kop.

33 kop.

A

30095

62082M

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00620821 1